

ПРАВА ДИТИНИ
ТОЛЕРАНТНІСТЬ БУДУЄМО МИР РАЗОМ
БЕЗКОНФЛІКТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПРАВА ЛЮДИНИ
СВІТ БЕЗ НАСИЛЬСТВА
ТОЛЕРАНТНІСТЬ БУДУЄМО МИР РАЗОМ
Я НЕ СТОЮ ОСТОРОНЬ БУДУЄМО
БЕЗКОНФЛІКТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МИР РАЗОМ
ПРАВА ДИТИНИ
ТОЛЕРАНТНІСТЬ
Я НЕ СТОЮ ОСТОРОНЬ
ПРАВА ДИТИНИ
ТОЛЕРАНТНІСТЬ Я ПРАГНУ МИРУ І БЕЗПЕКИ
БУДУЄМО МИР РАЗОМ БЕЗКОНФЛІКТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ
Я НЕ СТОЮ ОСТОРОНЬ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Київ 2020

Міністерство освіти і науки України
Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»
Громадська організація «Ла Страда-Україна»
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)
за фінансової підтримки Європейського Союзу

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПРОЯВАМ НАСИЛЬСТВА: ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Автори: Андреевкова В.Л., Аносова Ю.В., канд. юрид. наук, Байдик В.В., канд. псих. наук, Бондар В.І., Войцях Т.В., Калашник О.А., Легенька М.М., доктор філософії в галузі права, Матвійчук М.М., канд. пед. наук, Мельничук В.О., Поуль В.С., канд. псих. наук, Столбун Н.О., Харківська Т.А., Черпаха К.В., Чернець К.О.

За загальною науковою редакцією:

Левченко Катерини Борисівни, Урядової уповноваженої з питань ґендерної політики, докт. юрид. наук, канд. філософ. наук, професор.

Рецензентки:

Волченко Лариса Петрівна, старший викладач кафедри педагогіки та психології, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, канд. псих. наук;
Флярковська Ольга Василівна, начальник відділу психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», канд. пед. наук.

Упорядниці: Андреевкова В.Л., Чернець К.О.

Схвалено для використання в закладах освіти Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Міністерства освіти і науки України (протокол № 7 від 16.12.2019 р.).

Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/ Андреевкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. – К.: ФОП Нічога С.О. – 2020. – 196 с.

ISBN 978-966-489-506-1

Навчально-методичну розробку присвячено висвітленню сутності та показників профілактики насильства в освітньому середовищі, методів його дослідження та умов створення безпечного освітнього простору. Програма складається з теоретичного матеріалу та практичної складової. Призначено керівним та педагогічним працівникам освітніх організацій, викладачам інститутів післядипломної педагогічної освіти, практичним психологам, а також усім, хто цікавиться проблемами створення безпечного освітнього середовища.

Громадська організація «Ла Страда-Україна»

Київ, 03113, а/с 26, Тел./факс: +38 (044) 205 36 95

E-mail: info@la-strada.org.ua

www.la-strada.org.ua [lastradaukraine](https://www.facebook.com/lastradaukraine)

Національна дитяча «гаряча» лінія (дзвінки безкоштовні)

0 800 500 225 або 116 111 (з мобільного)

[childhotline.ukraine](https://www.facebook.com/childhotline.ukraine) [childhotline_ua](https://www.instagram.com/childhotline_ua)

Онлайн-консультації за адресою: info@la-strada.org.ua

Відеоролик «Діти про Національну дитячу «гарячу» лінію:

<https://www.youtube.com/watch?v=jGluZExy9lk&t=1s>

Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні

Email: kiev@unicef.org Вебсайт: www.unicef.org.ua

UNICEFUkraine UNICEF_Ukraine UNICEF_UA

Видання підготовлене в рамках проєкту «Створення механізму протидії булінгу та насильству у закладах освіти», який здійснюється ГО «Ла Страда-Україна» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) за фінансової підтримки Європейського Союзу. Зміст публікацій є виключно відповідальністю ГО «Ла Страда-Україна» і необов'язково відображає погляди ЮНІСЕФ та Європейського Союзу.

© Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2020

© ГО «Ла Страда-Україна», 2020

© Андреевкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін., 2020

ЗМІСТ

Вступ	6
Про посібник	8
Про проєкт	10
Розділ I. Навчальна програма «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти» для слухачів очної форми навчання в системі післядипломної педагогічної освіти	11
Розділ II. Теоретично-практичне забезпечення навчальної програми «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти»	31
II.1. Теоретичний матеріал до теми 1 «Визначення понять «дискримінація», «жорстоке поводження», «наси́льство», «ґендерно зумовлене насильство», «ґендерна рівність», «домашнє насильство», «булінг»	31
1.1. Визначення поняття «дискримінація»	31
1.2. Визначення поняття «жорстоке поводження з дитиною»	33
1.3. Визначення поняття «наси́льство»	35
1.4. Визначення понять «ґендер», «ґендерно зумовлене насильство», «наси́льство за ознакою статі», «ґендерна рівність»	36
1.5. Визначення понять згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»	37
1.6. Визначення поняття «булінг»	40
1.7. Практичні вправи до теми 1	42
II.2. Теоретичний матеріал до теми 2 «Причини, прояви та наслідки жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства щодо дітей, булінгу»	44
2.1. Причини жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства щодо дітей, булінгу	44
2.2. Ґендерні стереотипи. Міфи і факти про насильство і жорстоке поводження щодо дітей	49
2.3. Форми та прояви насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства щодо дітей, булінгу	50
2.4. Можливі наслідки жорстокого поводження, насильства щодо дітей, булінгу	57
2.5. Практичні вправи до теми 2	61
II.3. Теоретичний матеріал до теми 3 «Міжнародно-правові стандарти та національне законодавство з питань забезпечення ґендерної рівності, запобігання та протидії насильству»	66
3.1. Міжнародні стандарти щодо захисту прав дитини	66
3.2. Відповідальність за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі	68
3.3. Права та обов'язки учасників освітнього процесу щодо протидії насильству та булінгу	72

3.4. Практичні вправи до теми 3	74
II.4. Теоретичний матеріал до теми 4 «Нормативні документи та діяльність освіти із запобігання та протидії жорсткому поводженню, насильству, домашньому насильству щодо дітей, булінгу»	74
4.1. Нормативні документи та діяльність освіти із запобігання та протидії жорсткому поводженню, насильству, домашньому насильству щодо дітей, булінгу	74
4.2. Рекомендації щодо відповідності нормативних документів закладу освіти вимогам національного законодавства з питань запобігання та протидії домашньому насильству, булінгу	81
4.3. Практичні вправи до теми 4	87
II.5. Теоретичний матеріал до теми 5 «Формування навичок ідентифікації постраждалих дітей від жорсткого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу. Особливості спілкування з дітьми, які постраждали від насильства»	87
5.1. Хто може бути залученим до ситуації насильства, булінгу в закладі освіти? Як може в закладі освіти проявлятися ситуація домашнього насильства над дітьми?	87
5.2. Ознаки, що притаманні дітям, які потерпають від насильства. Ознаки виявлення випадків булінгу. Ознаки, що вказують на ймовірність виникнення ризиків для життя, здоров'я та розвитку дитини. Прояви насильства, домашнього насильства щодо дитини, булінгу	91
5.3. Особливості спілкування з дітьми, які постраждали від насильства	98
5.4. Практичні вправи до теми 5	105
II.6. Теоретичний матеріал до теми 6 «Алгоритми дій учасників(-ць) освітнього процесу щодо виявлення, реагування та перенаправлення дітей, які постраждали внаслідок жорсткого поводження, насильства, домашнього насильства, булінгу»	106
6.1. Взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю. Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. Суб'єкти реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти	106
6.2. Практичні вправи до питання 6.1.	114
6.3. Роль неурядових організацій у запобіганні та протидії насильству над дітьми. Діяльність громадської організації «Ла Страда-Україна»	114
6.4. Алгоритми виявлення та реагування учасників(-ць) освітнього процесу на вчинення насильства щодо дитини	116
6.5. Практичні вправи до теми 6	138
II.7. Теоретичний матеріал до теми 7 «Діяльність закладу освіти у напрямі профілактики жорсткого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу»	140

7.1. Система профілактичної роботи з протидії насильству в закладі освіти	140
7.1.1. Вимоги до діяльності закладу освіти у сфері запобігання та протидії насильству	140
7.1.2. Урахування ґендерного підходу при плануванні освітнього процесу	143
7.1.3. Відновні практики: соціально-педагогічний потенціал	144
7.1.4. Практичні вправи до питання 7.1.	147
7.2. Профілактична робота зі здобувачами освіти	147
7.2.1. Робота педагогів(-инь) із дітьми-спостерігачами ситуації насильства	147
7.2.2. Робота педагогів(-инь) із дітьми-кривдниками(-цями)	148
7.2.3. Практичні вправи до питання 7.2.	150
Розділ III. Методичні розробки	
III.1. Структура програми циклу тренінгів для педагогічних працівників(-ць) закладів освіти «Запобігання та протидія проявам насильства над дітьми»	150
III.2. Тренінг для батьків здобувачів освіти та персоналу закладу освіти «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми»	154
Додатки	
1. Загальний алгоритм дій при потраплянні в ситуацію домашнього насильства (для дорослої особи)	163
2. Алгоритми виявлення та реагування на ситуацію насильства над дітьми	164
3. Система роботи Сєвєродонецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 14, спрямована на запобігання та протидію насильству та булінгу(цькуванню). З досвіду роботи.	169
4. Створення безнасильницького освітнього середовища в КЗ «Лисичанська спеціалізована школа I-III ступенів № 8», Луганська область. З досвіду роботи.	178
5. Інфографіки	181
Корисні посилання	192
Інформація про авторів та упорядників	193

ВСТУП

Згідно з концепцією Нової української школи, ключовими компетентностями, які мають бути сформовані в школі, є соціальні й громадянські. Йдеться про всі форми поведінки, потрібні для ефективної й конструктивної участі в громадському житті, в сім'ї, на роботі; про вміння працювати з іншими на результат, попереджати й вирішувати конфлікти, досягати компромісів. Формування саме цих компетентностей, а також поваги до прав і свобод людини, нетерпимости до приниження її честі й гідності, фізичного або психічного насильства, до дискримінації за будь-якими ознаками визначено як одну із засад державної політики у сфері освіти відповідно до Закону України «Про освіту» від 2017 року. Реформа середньої освіти (Нова українська школа), яка ґрунтується на компетентнісному підході, створила додаткові інституційні передумови для закріплення ідей ґендерної рівності в освіті. Ґендерний підхід в освіті (або ґендерно-чутливий підхід в освіті) застосовується з метою створення рівних умов для самореалізації учениць/учнів з акцентом на їхніх індивідуальних особливостях і потребах самореалізації, незалежно від ґендерних стереотипів та ґендерно-стереотипного уявлення про ролі жінок і чоловіків у суспільстві¹.

Формуванню соціальних та громадянських компетентностей сприяє побудові освітнього процесу на засадах відновного підходу в освіті. Це системний підхід до вирішення конфліктних ситуацій, який передбачає відновлення порушених конфліктом соціально-психологічного стану, зв'язків та відносин у житті його учасників та їхнього соціального оточення; виправлення спричиненої конфліктом шкоди. Відновлювальна шкільна культура приводить до позитивних відносин у шкільному співтоваристві: збільшує залученість учнів/учениць до шкільного життя та підвищує їхню загальну успішність. Відновні практики починаються з бажання школи діяти конструктивно і стежити, щоб усі прийняті нею методи спиралися на гідність і повагу у відносинах. Створення відновлювальної культури – це спільний шлях усього колективу: спочатку кожен починає з себе, після чого – всі разом опановують новий погляд на відносини і формують навички їх побудови. Саме в навчальних закладах діти отримують приклад того, як спілкуватися один з одним, як вирішувати проблеми та відновлювати стосунки.

З 2018 р. ГО «Ла Страда-Україна» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та у співпраці з Міністерством освіти і науки України впроваджує системну діяльність, спрямовану на запобігання та протидію насильству в закладах освіти. Чинниками ефективності такої системи було визначено запровадження медіації та відновних практик, а інституційне забезпечення покладене на службу порозуміння закладу освіти, діяльність якої направлена на сприяння зменшенню соціальної напруженості міжособистісних взаємин у колективі засобами медіації та формуванню навичок безконфліктного спілкування і навичок виходу з конфліктних ситуацій серед усіх учасників освітнього процесу (як педагогів(-инь), так і учениць та учнів). В основу методичного забезпечення системного підходу покладені принципи безпечного та дружнього до дитини освітнього середовища. Того ж часу була проведена серія опитувань щодо розповсюдженості конфліктів в учнівському середовищі та можливих шляхів їх подолання. В опитуванні взяли участь учні та учениці з 60 закладів освіти з Донецької та Луганської областей. За результатами анкетування встановлено: 37% респондентів відповіли, що конфлікти призвели до бійок або ж тілесних ушкоджень, 52,5% учнів та учениць зазначили, що конфлікти призводили до образ та принижень, 30,5% - до цькування когось з учнів/учениць. Покарати винуватця або винуватицю конфлікту самостійно готові 11% опитаних. Зрозуміти, наскільки респонденти готові ідентифікувати наслідки через конфліктну ситуацію, можна через аналіз відповідей опитаних стосовно ознак, до яких саме наслідків може призвести конфлікт. Відтак, 64,7% вказують, що конфліктна ситуація може призвести до агресії, 44,7% що така, ситуація призведе до насильства, яке може відбуватись систематично, 56,1% вказують, що через конфліктну ситуацію буде руйнування стосунків. Данні опитування показали переваги використання медіації у закладі освіти.

¹ Олена Стрельник. Освіта як фабрика смислів: від статево-рольового підходу до ґендерно-чутливих змін. Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/osvita-yak-fabrika-smisliv-vid-statevo-rolovogo-pidhodu-do-genderno-chutlivih-zmin-1341286.html>

Отже, більшість респондентів серед переваг використання медіації в закладі освіти назвали: створення комфортного та безпечного освітнього середовища; набуття учнями та ученицями позитивного досвіду вирішення конфлікту мирним шляхом і покращення атмосфери в колективі; підвищення культури спілкування; вплив на зменшення кількості правопорушень. За даними опитування 2020 р., 92% учнів та учениць були охоплені навчанням з вирішення конфліктів мирним шляхом та опануванням ненасильницької моделі поведінки.

Згідно з положеннями Закону України «Про повну загальну середню освіту»² на кожному рівні повної загальної середньої освіти освітній процес має організовуватися в безпечному освітньому середовищі, складовими якого є унеможливлення заподіяння учасникам(-цям) освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо).

² Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

ПРО ПОСІБНИК

Актуальність системного підходу при формуванні безнасильницького освітнього середовища обґрунтовано напрацьованою моделлю «Створення системи протидії булінгу в закладах освіти, що сприяє безпечному освітньому середовищу та участі дітей, враховуючи можливості шкільних служб порозуміння». Дана система в січні-червні 2019 року пілотувалась Громадською організацією «Ла Страда-Україна» за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у співпраці з Міністерством освіти і науки України в 14 закладах освіти, які впроваджували модель «Безпечні та дружні до дитини школи», у Донецькій та Луганській областях (2 заклади дошкільної освіти та 12 загальноосвітніх установ) і орієнтована на вихованців закладів дошкільної освіти, учнів та учениць, їхніх батьків, педагогічних працівників та персоналу закладу освіти.

Важливим напрямом діяльності ГО «Ла Страда-Україна» є процес інституалізації запобігання та протидії проявам насильства в закладах освіти, медіації однолітків через комплекс освітніх програм та інноваційних засобів навчання, навчання схвалених МОН України:

- Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе. Базові навички медіації однолітків.

Навчально-методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Матвійчук М.М., Дацко О.В. – К. – 2020;

- Навчальний відеокурс "Медіація однолітків", К. – 2020;

- Навчальна програма «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти» для слухачів очної форми навчання в системі післядипломної педагогічної освіти;

- Електронний курс «Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе». – К. – 2019;

- Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 132 с.;

- Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – К. – 2018. – 140 с.;

- Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/ рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. – К.: ФОП Нічога С.О. – 2018. – 174с.

Даний посібник є продовженням інституалізації діяльності по запобіганню та протидії проявам насильства в закладах освіти. Всі матеріали, висвітлені в посібнику, пройшли апробацію в 2019-2020 навчальному році в закладах і установах освіти Луганської і Донецької областей.

В **Розділі I** посібника розміщено навчальну програму «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти» для слухачів очної форми навчання в системі післядипломної педагогічної освіти (далі Програма). Для впровадження даної Програми ГО «Ла Страда-Україна» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в партнерстві з МОН України в грудні 2019 р. підготовлено 28 сертифікованих спеціалістів-тренерів з установ післядипломної педагогічної освіти всієї України. МОН України рекомендувало включити дану навчальну Програму до програм підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти (Лист МОН України «Про підвищення рівня педагогічної компетенції щодо запобігання та протидії проявам насильства в закладах освіти» № 6_37-20 від 13.01.2020 р.).

Розділ II містить теоретичний та практичний матеріал для викладання Програми. Даний матеріал структуровано відповідно до тематичних модулів.

Особливу увагу приділено визначенню та розмежуванню понять «насильство», «жорстоке поводження», «ґендерно зумовлене насильство», «ґендерна рівність», «дискримінація», «домашнє насильство», «булінг»; формуванню навичок ідентифікації постраждалих від жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу.

Складено таблицю з нормативними документами закладу освіти, які регулюють діяльність з питань запобігання та протидії жорстокому поведженню, насильству, ґендерно зумовленому насильству, домашньому насильству, булінгу.

Розроблено Алгоритми виявлення та реагування учасників освітнього процесу на вчинення насильства щодо дитини та опрацьовано Типовий протокол про дії учасників освітнього процесу закладу освіти в ситуаціях насильства.

Надані рекомендації щодо діяльності закладу освіти з запобігання та протидії жорстокому поведженню, насильству, ґендерно зумовленому насильству, домашньому насильству, булінгу. Акцентовано увагу на роботі педагогів(-инь) з дітьми-кривдниками та спостерігачами ситуації насильства.

Розділ III містить методичні розробки: «Структуру програми циклу тренінгів для педагогів «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти» та «Тренінг для батьків здобувачів освіти та персоналу закладу освіти «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми».

У **додатках** розміщено інфографіки: «Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Кримінальна відповідальність за домашнє насильство», «Терміновий заборонний та обмежувальний приписи», «Особливості застосування термінового заборонного та обмежувального приписів у випадку, якщо однією з сторін є дитина; відповідальність дітей-кривдників», «Порядок реагування на випадки булінгу (цькування)», «Хто і як відповідатиме за булінг в Україні», «Статистика дзвінків на Національну дитячу «гарячу» лінію за 2019 рік».

ПРО ПРОЄКТ

У 2019-2020 навчальному році в рамках проєкту «Створення механізму протидії булінгу та насильству у закладах освіти», який здійснюється ГО «Ла Страда-Україна» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в партнерстві з МОН України за фінансової підтримки Європейського Союзу розпочато впровадження моделі «Школа вільна від насильства» в 14 закладах освіти (які впроваджували модель «Безпечні та дружні до дитини школи») у Донецькій та Луганській областях. За цей період закладами освіти впроваджено перші два кроки програми.

При написанні Програми та теоретичного матеріалу враховувався досвід Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) Хорватії з реалізації програми «Для безпечного та сприятливого середовища в школах» (SEES), яка була розроблена та впроваджена у початкових школах по всій Хорватії в період з 2003 по 2015 роки.

Цілі даної програми спрямовані на:

- зменшення кількості випадків насильства з боку однолітків у школах; сприяння безпечному та орієнтованому на розвиток дитини шкільному середовищі, залучаючи дітей до розробки політики та заходів закладу освіти проти насильства;
- створення шкільної атмосфери, що сприяє розвитку дитини, і, що більш важливо, участь дітей у заходах з попередження насильства;
- підвищення обізнаності про наявне насильство серед дітей, зниження толерантності до насильницької поведінки та залучення дітей, батьків та вчителів до створення безпечного освітнього середовища.

Шкільна програма SEES розробила наступні сім послідовних операційних кроків для вирішення проблем, пов'язаних з насильством у школах:

- Крок 1. Підвищення обізнаності про існування проблеми.
- Крок 2. Визначення елементів захисної мережі.
- Крок 3. Встановлення та впровадження захисної мережі.
- Крок 4. Співпраця з іншими зацікавленими сторонами в місцевій громаді.
- Крок 5. Заохочення дітей звертатися по допомогу.
- Крок 6. Підтримка шкіл реагувати відповідно до власних шкільних протоколів.
- Крок 7. Надання школам статусу «Школа вільна від насильства».

Принципами та підходами впровадження програми SEES є:

- об'єднання всієї школи навколо спільної ідеї, залучення до комплексу заходів усіх учасників освітнього процесу;
- впровадження відновного підходу (принципу «не звинувачувати»), з акцентом на спільно узгоджені правила, наслідки і відновлення цінностей, які були порушені, а не на покарання;
- підвищення обізнаності щодо проблеми насильства в суспільстві, громадах та школах;
- запровадження багаторівневих заходів (загальношкільні-колективні-індивідуальні);
- проведення тренінгів для педагогів(-инь) щодо алгоритмів виявлення та реагування на ситуації насильства стосовно дітей;
- надання дітям соціальних та емоційних навичок, необхідних для боротьби з насильницькою поведінкою, і підтримка дітей-агресорів(-ок); тих, хто постраждав від насильства, і дітей-спостерігачів ситуації насильства;
- інтеграція теми протидії насильству в звичайні навчальні програми та інші заходи;
- розширення прав і можливостей дітей та забезпечення їхньої участі в профілактичних заходах (через групи підтримки, медіацію, учнівське самоврядування тощо);
- підвищення участі батьків у шкільних заходах;
- забезпечення регулярного моніторингу;
- узгодження процедурних протоколів, алгоритмів для реагування на випадки насильства.

ГО «Ла Страда-Україна» продовжуватиме пілотування моделі «Школа вільна від насильства», опрацювання методичного інструментарію, узагальнення та розповсюдження отриманого досвіду.

РОЗДІЛ 1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА «ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПРОЯВАМ НАСИЛЬСТВА: ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ» ДЛЯ СЛУХАЧІВ ОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Автори:

Андрєєнкова Вероніка Леонідівна, директорка департаменту науково-методичної роботи і медіації, ГО «Ла Страда-Україна»;

Байдик Віта Володимирівна, старший викладач кафедри педагогіки та психології, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, канд. псих. наук;

Войцях Тетяна Володимирівна, завідувачка навчально-методичного центру психологічної служби, КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»;

Калашник Ольга Анатоліївна, президентка ГО «Ла Страда-Україна».

«Схвалено комісією з психології та педагогіки Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України» (протокол № 7 від 16.12.2019 р.).

Програма рекомендована Вченою радою Луганського ОІППО (протокол № 7 від 21.11.2019 р.).

За загальною науковою редакцією:

Левченко Катерини Борисівни, Урядової уповноваженої з питань ґендерної політики, докт. юрид. наук, канд. філософ. наук, професор.

Рецензентки:

Волченко Лариса Петрівна, старший викладач кафедри педагогіки та психології, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, канд. псих. наук;

Флярковська Ольга Василівна, начальник відділу психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», канд. пед. наук.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Створення мирного, незагрозливого середовища як умови встановлення демократичних цінностей є орієнтиром для розбудови держави. Враховуючи сучасний етап соціокультурного розвитку України, необхідно констатувати зміну уявлень про шляхи запобігання та протидії насильству. Надзвичайно гостро питання створення безнасильного середовища постає в аспекті реформування системи освіти. Заклади освіти ставлять за мету всебічний розвиток дитини, створення умов для засвоєння ефективних моделей поведінки з ровесниками. Проте часті явища насильства, булінгу та високий рівень конфліктності серед однолітків не дозволяють повною мірою досягти поставлених цілей. Тому значних змін потребує система середньої загальної, професійної (професійно-технічної), позашкільної освіти, які мають забезпечити дотримання загальнолюдських прав; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; створити атмосферу безпеки в дитячому та молодіжному колективі, забезпечити процес конструктивної комунікації учнівської молоді з оточенням.

Важливою умовою ефективності роботи закладів освіти у напрямі запобігання та протидії насильству є врахування ґендерної складової в освітньому процесі, де головна роль належить саме вчителю та вчительці. Отже, їхнім першочерговим завданням на даному етапі є уникнення ґендерних стереотипів, формування ґендерної чутливості, як особистої, так і учнів та учениць.

Таке врахування відповідатиме Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Національному плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок до Восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх

форм дискримінації щодо жінок, Національному плану дій на виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки. Мир. Безпека».

Свобода від насильства – одне з основних прав людини. Утім від різних форм насильства страждають як жінки, так і чоловіки, дівчата та хлопці. Факти насильства і жорстокості щодо дітей викликають особливе занепокоєння. Останнім часом у закладах освіти спостерігається зростання кількості випадків свідомого жорстокого ставлення старших і сильніших учнів до менших і слабших членів шкільного колективу. Тривожною тенденцією для сучасного дитячого середовища стає булінг (цькування). Насильство завдає хлопцям та дівчатам тяжких травм, фізичних і моральних, які мають згубні наслідки для їхнього подальшого психосоціального благополуччя.

Актуальність зазначеної проблеми та поширення проявів насильства над дітьми доводять і результати опитування регіонального моніторингового дослідження в закладах освіти Луганської та Донецької областей «Вимір насильства над дітьми»³. Тільки 66,8% хлопців і дівчат вважають, що будь-яке насильство є неприпустимим. 24% респондентів стикалися з випадками насильства протягом останніх кількох місяців. 2,5% респондентів потерпають від батьків, а саме: вдома від батька – 2,2%, вдома від матері – 2,4%, вдома від брата, сестри, інших родичів – 2,4%. Також, 8,9% підлітків піддаються насильству у школі від ровесників, 4,4% – у школі від старших учнів, 3,2% – у школі від вчителів.

Школа, на думку дітей, є тим місцем, де вони найчастіше зазнають жорстокого ставлення та знущань. 14,4% підлітків страждають від фізичного насильства; про те, що піддаються психічному насильству, зазначили 12,6%; піддаються сексуальному насильству, а саме відчують щодо себе висловлювання та утиски сексуального характеру, – 2,3% респондентів. Економічного насильства (псування або відбирання майна, одягу, грошей, шкільного приладдя, особистих речей тощо) зазнали 3,6% підлітків.

Здобувачам освіти було запропоновано відповісти на запитання: «До кого ви зверталися з приводу насильства над вами?». У результаті – 14,4% підлітків зверталися по допомогу до батьків та інших родичів, 8,7% знаходили її у педагогічних працівників, потребували підтримки друзів 7,1% опитаних.

Концепція Нової української школи (НУШ), яка втілює в собі ідеї та принципи Конвенції про права дитини, передбачає створення безпечного і дружнього до дитини освітнього середовища. У сучасних умовах реформування освіти школа має забезпечити захист від насильства, образ, зловживань та експлуатації всіх учасників освітнього процесу. Саме тому актуальним завданням у процесі професійного зростання і розвитку керівних та педагогічних кадрів є формування спеціальних компетенцій з питань захисту прав дитини та протидії негативним явищам в освітньому середовищі.

Навчальна програма «Запобігання та протидія проявам насильства: робота закладів освіти» (далі Програма) розроблена з урахуванням принципів цілісності, системності, технологічності, науковості і подана у взаємозв'язку цільового, змістового, технологічного та контрольно-аналітичного компонентів.

Програма складена в рамках проєкту «Створення механізму протидії булінгу та насильству у закладах освіти», який здійснюється ГО «Ла Страда-Україна» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) за фінансової підтримки Європейського Союзу⁴.

Навчальна програма розроблена на основі:

- Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р.;

³ Анкетування проводилось ГО «Ла Страда-Україна» та Інститутом модернізації змісту освіти МОН України в рамках проєкту «Створення механізму протидії булінгу та насильству у закладах освіти», який здійснюється ГО «Ла Страда-Україна» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) за фінансової підтримки Європейського Союзу. В опитуванні взяли участь підлітки віком 10-17 років, які навчаються у 5-11-х класах закладів освіти (Луганської та Донецької областей) у жовтні 2019 р. Загальна кількість респондентів – 2223 особи з 12 закладів загальної середньої освіти.

⁴ Зміст публікацій є виключно відповідальністю ГО «Ла Страда-Україна» і не обов'язково відображає погляди ЮНІСЕФ та Європейського Союзу.

- Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 р.;
- Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 р.;
- Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р.;
- Конституції України від 28.06.1996 р.;
- Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р.;
- Закону України «Про забезпечення рівних прав жінок та чоловіків» від 08.09.2005 р.;
- Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р.;
- Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р.;
- Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р.;
- Сімейного кодексу України від 10.01.2002 р.;
- Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р.;
- Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р.;
- Постанови КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658;
- Постанови КМУ «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» від 03.10.2018 р. № 800;
- Наказу МОН України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» від 22.05.2018 р. № 509;
- Наказу МОН України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами» від 2 жовтня 2018 р. № 1047;
- Наказу МОН України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»;
- Листа МОН України «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству» від 29.12.2018 р. № 1/9 – 790;
- Листа МОН України «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству» від 18.05.2018 р. №1/11 – 5480.

Навчальна програма розроблена з метою підвищення рівня професійної компетентності педагогічних працівників закладів освіти у питаннях запобігання та протидії насильству та надання своєчасної допомоги, ефективної підтримки учасникам освітнього процесу у випадках насильства.

Навчальна програма передбачає розв'язання наступних завдань:

- підготувати керівні та педагогічні кадри закладів системи освіти до запобігання та протидії проявам насильства;
- систематизувати та поглибити професійно-фахові знання слухачів про шляхи й методи запобігання та протидії насильству в закладах освіти;
- ознайомити слухачів з основними напрямками реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії насильству та соціально-правового захисту дітей в Україні;
- поглибити знання щодо причин, різних форм і проявів насильства, його наслідків;
- підвищити рівень обізнаності фахівців щодо непропорційного впливу насильства на дівчат та хлопців;
- формування у слухачів розуміння понять «насильство», «жорстоке поводження»,

«ґендерно зумовлене насильство», «дискримінація», «ґендерна рівність», «домашнє насильство», «дитина-кривдник(-ця)», «дитина-постраждала від насильства», «булінг»;

- сформувати навички протидії дискримінації за будь-якими ознаками;
- розвивати навички ідентифікації ситуацій жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу;
- розвивати навички ідентифікації дитини-кривдника(-ці), постраждалої дитини;
- сприяти розвитку нетерпимого ставлення до проявів насильницької поведінки та почуття небайдужості до постраждалих осіб;
- опрацювати алгоритм виявлення, реагування на випадки насильства та перенаправлення постраждалих;
- сформувати навички роботи зі спостерігачами щодо реагування на ситуацію насильства;
- сформувати навички роботи з кривдниками(-цями);
- сформувати навички застосування алгоритму реагування, виявлення потреб та перенаправлення дітей, що постраждали від жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу;
- удосконалити вміння ефективної комунікації з дітьми, які постраждали від насильства;
- сформувати вміння/розвивати навички слухачів зі складання відповідно до законодавства України локальних документів закладів освіти щодо запобігання та протидії насильству;
- сформувати вміння/розвивати навички слухачів щодо визначення структури та змісту системної профілактичної роботи із запобігання та протидії насильству для кожної цільової групи учасників освітнього процесу.

Організація курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників стосовно проблеми «Запобігання та протидія проявам насильства: робота закладів освіти» передбачає дотримання принципів доступності, варіативності, новизни, зворотного зв'язку, науковості, врахування інтересів слухачів.

ПРОФІЛЬ ПРОГРАМИ

«ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПРОЯВАМ НАСИЛЬСТВА: ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ»

Обсяг навчального навантаження		1 кредит ЄКТС (30 академічних годин)
Заклад освіти		Заклади післядипломної освіти
Рівень Програми		Підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти
A	Мета Програми	
Навчальна програма розроблена з метою підвищення рівня професійної компетентності педагогічних працівників закладів освіти у питаннях запобігання та протидії насильству та надання своєчасної допомоги, ефективної підтримки учасникам освітнього процесу у випадках насильства.		
B	Характеристика Програми	
1	Функціональна спрямованість	Підготовка педагогічних працівників до запобігання та протидії проявам насильства.
2	Фокус Програми	Акцент на розвитку та удосконаленні складових професійної компетентності педагогічних працівників закладів освіти, що забезпечують реалізацію Концепції Нової української школи, зокрема формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі й гідності, фізичного або психічного насильства, до дискримінації за будь-якими ознаками, створення безпечного і дружнього до дитини освітнього середовища.
3	Орієнтація Програми	Програма орієнтована на формування у педагогічних працівників закладів освіти спеціальних компетенцій щодо форм поведінки, потрібних для ефективної й конструктивної участі в громадському житті, в сім'ї, на роботі; вміння працювати з іншими на результат, попереджати й вирішувати конфлікти, досягати компромісів; поваги до закону, дотримання прав людини та підтримки соціокультурного розмаїття, протидії негативним явищам в освітньому середовищі; з урахуванням принципу забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, хлопців та дівчат.
4	Особливості та відмінності	Навчальна програма складається з двох модулів: фаховий (28 год.) та діагностичний (2 год.). Навчальні заняття за Програмою проходять за денною формою. Запропоновано два варіанти навчально-тематичного плану Програми для різних форматів курсів підвищення кваліфікації фахівців:

		I варіант – розраховано на 30 годин, з яких: 24 години аудиторної роботи; 6 годин практичних занять; II варіант – розраховано на 30 годин, з яких: 24 години аудиторної роботи; 6 годин самостійної роботи. Теоретичні та практичні навчальні матеріали кожної з тем модуля об'єднані за ознакою відповідності змісту, меті та навчальним завданням Програми. Навчальні заняття фахового модуля проводяться у тренінговій формі та мають практичне спрямування. Проходження навчання завершується обов'язковим вихідним діагностуванням. Результати навчання оцінюються за шкалою «зараховано/не зараховано». Кожен слухач та кожна слухачка за умови успішного результату діагностування отримає сертифікат/свідцтво про проходження курсів підвищення кваліфікації з означеної проблеми.
5	Цільова група	Керівники, заступники керівників, педагогічні працівники, працівники психологічної служби закладів освіти усіх типів та форм підпорядкування.
C	Професійні вимоги та продовження навчання	
1	Професійні вимоги (компетенції)	Визначає посадова інструкція.
2	Продовження навчання	Програма передбачає можливість подальшого розширення чи поглиблення професійних знань, умінь та навичок у системі формальної, неформальної чи інформальної освіти.
D	Стиль та методика навчання	
1	Підходи до викладання та навчання	Оновлення наявних професійних знань і отримання нових у процесі їх застосування та обміну досвідом. Навчання проходить за очною формою з використанням інформаційних та цифрових технологій. Форма організації навчання – тренінг. Основні технології і методи навчання дорослих: брейнстормінг (генерування ідей), інтерактивні лекції, рольові ігри, робота з кейсами (практичні вправи на вирішення ситуації), активні посилання на офіційні документи, презентації, алгоритми дій, самостійна робота з роздатковими/інформаційними матеріалами, робота в мінігрупах, творчі завдання, діагностика (вхідне і вихідне тестування), самодіагностика (зворотний зв'язок, анкети),

		підсумкова рефлексія, інші інтерактивні форми групової взаємодії.
2	<i>Система оцінювання</i>	Вхідне діагностування визначає початковий рівень професійної компетентності педагогічних працівників у питаннях протидії насильству та булінгу в закладі освіти за результатами вхідного анкетування/тестового завдання. Вихідне діагностування визначає рівень професійної компетентності педагогічних працівників у питаннях протидії насильству та булінгу в закладі освіти після проходження курсів підвищення кваліфікації за результатами вихідного анкетування/тестового завдання. Оцінювання результатів навчання за Програмою здійснюється за шкалою «зараховано/не зараховано» на підставі перевірки результатів вихідного анкетування/тестування та/або на підставі порівняльного аналізу результатів вхідного і вихідного діагностування.
Е	Програмні компетентності	
1	<i>Загальні</i>	Після проходження навчання з підвищення кваліфікації слухачі мають такі загальні компетентності: застосовувати отримані знання в професійній діяльності; приймати обґрунтовані рішення у випадках ситуації насильства щодо дітей або ризику його виникнення; аналізувати отриману із різних джерел інформацію та представляти її у доступній усній чи письмовій формі; вміти ефективно спілкуватися з дітьми, що постраждали від насильства; проявляти ініціативу щодо формування нетерпимого ставлення до проявів насильницької поведінки; протидіяти дискримінації за будь-якими ознаками; діяти із дотриманням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; прагнути до створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища.
2	<i>Фахові (предметно-орієнтовані)</i>	Після проходження навчання з підвищення кваліфікації слухачі мають такі фахові (предметно-орієнтовані) компетентності:

	володіти знаннями про нормативно-правове забезпечення з питань протидії дискримінації, жорсткому поводженню, насильству, ґендерно зумовленому насильству, домашньому насильству, булінгу; розуміти поняття «дискримінація», «насильство», «жорстоке поводження», «ґендерно зумовлене насильство», «ґендерна рівність», «домашнє у насильство», «дитина-кривдник(-ця)», «дитина-постраждала від насильства», «булінг»; знати/розрізняти форми, причини, прояви та наслідки жорсткого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу; здійснювати ідентифікацію постраждалих від жорсткого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу дітей; визначати ґендерні стереотипи та розвінчувати їх у ході виконання своїх функціональних обов'язків; застосовувати визначений алгоритм реагування, виявлення потреб та перенаправлення дітей, що постраждали від насильства, жорсткого поводження, домашнього насильства, булінгу; володіти навичками ефективної комунікації з постраждалими від насильства дітьми; розуміти особливості роботи з дітьми-кривдниками(-цями), дітьми-спостерігачами; застосовувати системний підхід у профілактичній роботі стосовно запобігання та протидії насильству в освітньому процесі закладу освіти, з урахуванням ґендерного підходу; мати розуміння та прийняття цінностей ґендерної рівності, ненасильства та недискримінації; розробляти нормативні документи закладу освіти з питань запобігання та протидії насильству.
Ф	Зміст та навчальні елементи Програми
	Міжнародне та національне законодавство щодо запобігання та протидії насильству. Визначення понять «дискримінація», «насильство», «ґендерно зумовлене насильство», «ґендерна рівність», «домашнє насильство», «булінг», «жорстоке поводження». Причини, прояви, ознаки та наслідки жорсткого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу. Нормативні документи закладу освіти та діяльність щодо профілактики жорсткого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу. Формування навичок ідентифікації постраждалих від жорсткого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу. Особливості спілкування з дітьми, що постраждали від насильства. Алгоритм виявлення, реагування в ситуаціях жорсткого поводження, насильства, домашнього насильства, булінгу та перенаправлення постраждалих. Діяльність закладу освіти у напрямі профілактики жорсткого поводження,

	поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу: система профілактичної роботи в закладі освіти; профілактична робота зі здобувачами освіти; організація роботи закладу освіти з батьками щодо запобігання і протидії насильству та булінгу.
G	Програмні результати навчання
	- усвідомлення актуальності запобігання та протидії проявам насильства в діяльності закладів освіти; - розуміння шляхів та готовність застосовувати методи запобігання та протидії насильству в закладах освіти; - знання та розуміння основних напрямів реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії насильству та соціально-правового захисту дітей в Україні; - знання та розуміння причин, різних форм і проявів насильства, його наслідків; непропорційного впливу насильства на дівчат та хлопців; - знання, розуміння та вміння розрізняти поняття «дискримінація», «насильство», «жорстоке поведіння», «ґендерно зумовлене насильство», «ґендерна рівність», «домашнє насильство», «дитина-кривдник(-ця)», «дитина-постраждала від насильства», «булінг»; - розуміння впливу ґендерних стереотипів на існування насильства; - здатність та готовність протидіяти дискримінації за будь-якими ознаками; - володіння навичками ідентифікації ситуацій жорстокого поведіння, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу та готовність їх застосовувати; - володіння навичками ідентифікації дитини-кривдника(-ці), постраждалої дитини та готовність їх застосовувати; - здатність та готовність формувати нетерпиме ставлення до проявів насильницької поведінки та почуття небайдужості до постраждалих осіб; - інтегрувати ідеї ґендерної рівності в усі напрями та види своєї професійної діяльності; - оволодіння навичками застосовувати алгоритм виявлення, реагування на випадки насильства та перенаправлення постраждалих; - мати здатність та готовність до проведення роботи зі спостерігачами щодо реагування на ситуацію насильства; - здатність та готовність до проведення роботи з кривдниками(-цями); - оволодіння навичками застосування алгоритму реагування, виявлення потреб та перенаправлення дітей, що постраждали від жорстокого поведіння, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу; - наявність вмінь ефективної комунікації з дітьми, що постраждали від насильства; - наявність умінь та здатність складати згідно із законодавством України нормативні документи закладів освіти щодо запобігання та протидії насильству; - наявність умінь та здатність визначати структуру та зміст системної профілактичної роботи щодо запобігання та протидії насильству для кожної цільової групи учасників освітнього процесу з урахуванням ґендерного підходу.

**НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ПРОГРАМИ
«ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПРОЯВАМ НАСИЛЬСТВА:
ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ»**

Назва модуля і тем	Форма	Всього годин	Лекції	Практичні заняття
Модуль 1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти	Очна форма			
Тема 1. Визначення понять «дискримінація», «жорстоке поводження», «насильство», «ґендерно зумовлене насильство», «ґендерна рівність», «домашнє насильство», «булінг»		4	2	2
Тема 2. Причини, прояви та наслідки жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства щодо дітей, булінгу		4	2	2
Тема 3. Міжнародно-правові стандарти та національне законодавство з питань забезпечення ґендерної рівності, запобігання та протидії насильству		4	2	2
Тема 4. Нормативні документи та діяльність закладу освіти із запобігання та протидії жорстокому поводженню, насильству, домашньому насильству щодо дітей, булінгу		2		2
Тема 5. Формування навичок ідентифікації постраждалих дітей від жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу. Особливості спілкування з дітьми, які постраждали від насильства		4		4
Тема 6. Алгоритми дій учасників освітнього процесу щодо виявлення, реагування та перенаправлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження, насильства, домашнього насильства, булінгу		4		4
Тема 7. Діяльність закладу освіти у напрямі профілактики жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу		6		6

Назва модуля і тем	Форма	Всього годин	Лекції	Практичні заняття
Модуль 2. Діагностичний		2		2
Тема 1. Вхідне діагностування				1
Тема 2. Вихідне діагностування				1
		30	6	24

**НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ПРОГРАМИ
«ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПРОЯВАМ НАСИЛЬСТВА:
ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ»**

Назва модуля і тем	Форма	Всього годин	Практичні заняття	Самостійна робота
Модуль 1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти	Очна форма			
Тема 1. Визначення понять «дискримінація», «жорстоке поводження», «насильство», «ґендерно зумовлене насильство», «ґендерна рівність», «домашнє насильство», «булінг»		4	2	2
Тема 2. Причини, прояви та наслідки жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства щодо дітей, булінгу		4	2	2
Тема 3. Міжнародно-правові стандарти та національне законодавство з питань забезпечення ґендерної рівності, запобігання та протидії насильству		4	2	2
Тема 4. Нормативні документи та діяльність закладу освіти із запобігання та протидії жорстокому поводженню, насильству, домашньому насильству щодо дітей, булінгу		2	2	
Тема 5. Формування навичок ідентифікації постраждалих дітей від жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу. Особливості спілкування з дітьми, які постраждали від насильства		4	4	
Тема 6. Алгоритми дій учасників освітнього процесу щодо виявлення, реагування та перенаправлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження, насильства, домашнього насильства, булінгу		4	4	

Назва модуля і тем	Форма	Всього годин	Практичні заняття	Самостійна робота
Тема 7. Діяльність закладу освіти у напрямі профілактики жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу		6	6	
Модуль 2. Діагностичний		2	2	
Тема 1. Вхідне діагностування			1	
Тема 2. Вихідне діагностування			1	
		30	24	6

ЗМІСТ ТА НАВЧАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРОГРАМИ

Модуль 1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти

Тема 1. Визначення понять «дискримінація», «насильство», «жорстоке поводження», «ґендерно зумовлене насильство», «ґендерна рівність», «домашнє насильство», «булінг»

Визначення поняття «дискримінація». Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Визначення понять «жорстоке поводження з дитиною» та «насильство» відповідно до міжнародних документів та законодавчих актів України. Загальне та відмінне в поняттях «жорстоке поводження» та «насильство».

ґендерно зумовлене насильство. ґендерна рівність. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Поняття «домашнє насильство» відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Визначення термінів «дитина-кривдник», «кривдник», «постраждала дитина», «постраждала особа». Сфера дії законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству.

Булінг (цькування) як форма шкільного насильства. Дитина як центральний суб'єкт булінгу у закладі освіти. Типові ознаки булінгу.

Ідентифікація визначень. Практична вправа.

Тема 2. Причини, прояви та наслідки жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства щодо дітей, булінгу

Насильство як вияв ґендерної дискримінації/дискримінації за ознакою статі. Фактори уразливості дітей перед насильством. Непропорційний вплив насильства на дівчат та хлопців.

Прояви насильства над дітьми: актуальність проблеми. Причини та фактори жорстокого поводження щодо дітей. Міфи та факти про насильство і жорстоке поводження щодо дітей. ґендерні стереотипи.

Форми й прояви насильства; домашнього насильства; ґендерно зумовленого насильства; булінгу.

Наближені та віддалені наслідки насильства над дітьми. Труднощі соціалізації постраждалих від насильства. Наслідки впливу булінгу. Типові риси та психологічні характеристики учасників булінгу (жертви, булера, спостерігача).

Практична(і) вправа(и) для опрацювання означених питань.

Тема 3. Міжнародно-правові стандарти та національне законодавство з питань забезпечення ґендерної рівності, запобігання та протидії насильству

Насильство, як порушення прав людини. Загальна декларація прав людини. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція)⁵.

Міжнародні документи щодо захисту прав дітей. Конвенція про права дитини – міжнародна гарантія забезпечення прав дитини.

Основні засади державної політики України у сфері захисту дітей від насильства. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Відповідальність за вчинення домашнього насильства.

Дотримання Україною принципу «найкращих інтересів дитини». Охорона дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет. Закон України «Про охорону дитинства».

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 р. Відповідальність за вчинення булінгу. Права та обов'язки учасників освітнього процесу у сфері запобігання та протидії проявам насильства в освітньому середовищі. Закон України «Про освіту».

Тема 4. Нормативні документи та діяльність закладу освіти із запобігання та протидії жорсткому поводженню, насильству, домашньому насильству щодо дітей, булінгу

Національні нормативно-правові акти, якими визначені нормативні документи закладів освіти щодо запобігання та протидії насильству.

Вимоги до нормативних документів закладу освіти щодо запобігання та протидії насильству, домашньому насильству та булінгу (накази, посадові інструкції, визначення відповідальних осіб, плани діяльності, відповідна супроводжувальна документація, превентивна діяльність у сфері запобігання та протидії насильству, положення, протоколи, журнали, повідомлення тощо).

Тема 5. Формування навичок ідентифікації постраждалих дітей від жорсткого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу. Особливості спілкування з дітьми, які постраждали від насильства

Критерії, за якими можна ідентифікувати ситуації насильства, домашнього насильства, булінгу. Хто може бути залучений до ситуацій насильства, булінгу в закладі освіти.

Ознаки, що притаманні дітям, які потерпають від насильства. Ознаки виявлення випадків булінгу. Ознаки, що вказують на ймовірність виникнення ризиків для життя, здоров'я та розвитку дитини. Прояви насильства, домашнього насильства, булінгу щодо дитини. Робота з кейсами щодо ідентифікації постраждалих.

Особливості спілкування з дітьми, що постраждали від насильства. Рекомендації щодо опитування дитини, яка постраждала від насильства. Рекомендації щодо спілкування з дитиною з метою профілактики потрапляння нею у ситуацію насильства або скоєння насильства щодо інших.

Практичні вправи.

Тема 6. Алгоритми дій учасників освітнього процесу щодо виявлення, реагування та перенаправлення дітей, які постраждали від жорсткого поводження, насильства, домашнього насильства, булінгу

Взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю.

⁵ Стамбульська Конвенція не ратифікована Україною.

Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі.

Суб'єкти реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

Органи і установи, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству. Загальні служби підтримки. Спеціальні служби підтримки – Національна дитяча «гаряча» лінія, Національна «гаряча» лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації, Урядовий контактний центр, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, притулки для постраждалих. Роль неурядових організацій в запобіганні та протидії насильству.

Алгоритми виявлення та реагування учасників освітнього процесу на випадки насильства у закладах освіти. Загальний алгоритм дій посадових осіб закладів освіти та інших учасників освітнього процесу у ситуаціях жорстокого поводження, домашнього насильства та булінгу.

Практичні вправи.

Тема 7. Діяльність закладу освіти у напрямі профілактики жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу

Система профілактичної роботи в закладі освіти. Системність у роботі з усіма учасниками освітнього процесу. Урахування ґендерного підходу при плануванні освітнього процесу. Внутрішня оцінка наявних ресурсів закладу освіти з питань запобігання та протидії насильству. Можливості освітнього процесу та виховної роботи на етапі профілактики насильства та булінгу. Відновний підхід у роботі керівників та педагогічних працівників. Можливості органів учнівського самоврядування, зокрема Шкільної служби порозуміння у напрямі профілактики насильства та булінгу. Методичне забезпечення роботи щодо протидії насильству та булінгу з учасниками освітнього процесу.

Профілактична робота зі здобувачами освіти.

Рольова гра «Поведінка учнів та учениць у ситуації насильства».

Робота зі спостерігачами/свідками насильницької ситуації. Формування нетерпимого ставлення до проявів насильницької поведінки серед учасників освітнього процесу, небайдужого ставлення до постраждалих осіб.

Робота з дітьми-кривдниками(-цями).

Рекомендації щодо послідовності розмови з дитиною-кривдником(-цею) для припинення та/або запобігання повторення ситуації насильства, булінгу.

Протоколи реагування на випадки насильства та булінгу в закладі освіти. Практичні вправи.

Організація роботи закладу освіти з батьками щодо запобігання і протидії насильству та булінгу.

Форми та методи профілактичної роботи з батьками.

Діагностична, просвітницька, консультативна та профілактична робота працівників психологічної служби закладу освіти з батьками щодо протидії насильству, домашньому насильству, булінгу.

Практикум з розробки занять для батьків.

Діагностична, просвітницька, консультативна та профілактична робота працівників психологічної служби закладу освіти з батьками щодо протидії насильству, домашньому насильству, булінгу.

Практикум з розробки занять для батьків.

Модуль 2. Діагностичний модуль

2.1. Вхідне діагностування

Визначення початкового рівня професійної компетентності керівних кадрів, педагогічних працівників у питаннях протидії насильству та булінгу, дотримання ґендерної рівності та

недискримінації в закладі освіти за результатами вхідного анкетування/тестового завдання.

2.2. Вихідне діагностування

Визначення рівня професійної компетентності керівних кадрів, педагогічних працівників у питаннях протидії насильству та булінгу, дотримання ґендерної рівності та недискримінації в закладі освіти після проходження курсів підвищення кваліфікації за результатами вихідного анкетування/тестового завдання. Порівняльний аналіз результатів вхідного і вихідного діагностування.

ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ.

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ВХІДНОГО ТА ВИХІДНОГО ДІАГНОСТУВАННЯ

Інструкція

Тестове завдання складається з 20 запитань.

За кожну правильну відповідь на 1-19 запитання зараховується 1 (один) бал.

Загальна кількість балів, яку можна набрати за виконання тестового завдання, – 19 балів.

ПІП виконавця тесту _____

Дата виконання тесту _____

1) Згідно із Законом України «Про охорону дитинства», дитина – це особа віком... (оберіть правильну відповідь з наведених):

- а) до 14 років, якщо вона/він є дієздатною;
- б) до 16 років, якщо вона/він укладає шлюб;
- в) до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше;
- г) до 21 року, якщо вона/він продовжує навчання у закладі вищої освіти.

2) У яких нормативних документах, перелічених нижче, надається визначення поняття «жорстоке поводження з дитиною»? (оберіть правильну відповідь з наведених):

- а) Конституція України; Закон України «Про охорону дитинства»;
- б) Конституція України; Закон України «Про освіту»;
- в) Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Закон України «Про охорону дитинства»;
- г) Закон України «Про охорону дитинства»; Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю (Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800).

3) Жорстоке поводження з дитиною - це... (оберіть правильну відповідь з наведених):

- а) насильство, яке чиниться над особою, тому, що вона належить до тієї чи іншої статі;
- б) будь-яке свідоме і навмисне (засдалегідь сплановане) застосування сили одного індивіда/групи людей проти іншого/інших (найчастіше – беззахисного/их) з метою встановлення над ним(и) влади і контролю;
- в) будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використ

4) У яких нормативних документах надається визначення поняття «домашнє насильство»? (оберіть правильну відповідь з наведених):

- а) Кримінальний кодекс України; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому

насильству»;

б) Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про освіту»;

в) Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Сімейний кодекс України;

г) Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України.

5) Домашнє насильство - це... (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь;

б) будь-яке свідоме і навмисне (заздалегідь сплановане) застосування сили одного індивіда/групи людей проти іншого/інших (найчастіше – беззахисного/их) з метою встановлення над ним(и) влади і контролю;

в) навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток.

6) Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» формами насильства є... (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) фізичне, психологічне, сексуальне, економічне, домашнє;

б) фізичне, психологічне, сексуальне, економічне;

в) фізичне, психічне, сексуальне, економічне;

г) фізичне, психологічне, економічне, насильство за ознакою статті.

7) Ґендер - це... (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків;

б) сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, що забезпечує відтворення потомства й дозволяє розрізнати в більшості організмів чоловічі й жіночі особини;

в) низка політичних, суспільних рухів, ідеологій та теоретичних парадигм, які поділяють спільну мету: визначити, встановити і досягти політичної, економічної, культурної, особистої та соціальної рівності жінок та чоловіків.

8) Позначте одне неправдиве твердження серед наведених:

а) ґендерні стереотипи та закріплені в суспільстві ґендерні ролі є однією з причин існування ґендерної нерівності у суспільстві;

б) стать та ґендер тотожні поняття;

в) коли загальноприйняті правила та закони по-різному впливають на людей, створюють для одних менш сприятливі умови через вік, стать, расу та інші ознаки – це дискримінація;

г) ґендерні ролі – ролі, що розвиваються залежно від умов праці і чинників протягом усього життя;

д) дискримінація людини за ознакою статі – це сексизм.

9) У яких нормативних документах надається визначення поняття «булінг (цькування)»? (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про освіту»;

б) Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про освіту»;

в) Закон України «Про освіту», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

г) Кримінальний кодекс України, Сімейний кодекс України.

10) Яка з наведених ознак не є типовою ознакою булінгу (цькування)? (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) наявність сторін «кривдник(-ця) (булер), потерпілий(-а) (жертва булінгу), спостерігачі»;

б) систематичність (повторюваність) діяння;

в) відбувається між здобувачами освіти;

г) дії або бездіяльність кривдника(-ці), наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого(-ої) інтересам кривдника(-ці), та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого(-ої).

в) відбувається між здобувачами освіти;

г) дії або бездіяльність кривдника(-ці), наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого(-ої) інтересам кривдника(-ці), та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого(-ої).

11) Позначте одне неправдиве твердження серед наведених:

а) домашнє насильство має серйозні негативні наслідки для здоров'я і соціального життя постраждалих;

б) булінг (цькування) є видом домашнього насильства над дитиною;

в) причиною домашнього насильства є ґендерна дискримінація;

г) діти, які є свідками домашнього насильства, є такими, що постраждали від насильства.

12) Яка посадова особа закладу освіти в межах повноважень розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) та скликає засідання комісії з розгляду випадку булінгу (цькування)? (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) соціальний(-а) педагог(-иня) закладу освіти;

б) керівник(-ця) закладу освіти;

в) представник Національної поліції;

г) заступник керівника(-ці) з виховної роботи.

13) Куди можна звернутися з повідомленням про випадок домашнього насильства або про реальну його загрозу? (оберіть одну неправильну відповідь з наведених):

а) правоохоронні органи;

б) заклади охорони здоров'я;

в) служби у справах дітей;

г) заклади торгівлі;

д) заклади освіти.

14) Якого терміну для інформування та реагування на випадки насильства повинна дотримуватися уповноважена посадова особа закладу освіти? (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) протягом 3-х діб;

б) протягом тижня;

в) протягом доби;

г) протягом години.

15) Якими мають бути дії педагога(-ині) в ситуації булінгу згідно з нормативними документами? (оберіть одну неправильну відповідь з наведених):

а) вжити невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу;

б) за потреби надати домедичну допомогу та викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги;

в) повідомити керівнику(-ці) закладу освіти та принаймні одному з батьків або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування);

г) застосувати дисциплінарне покарання учнів/учениць.

16) Якими мають бути дії педагога(-ині) в ситуації виявлення домашнього насильства або загрози його вчинення проти дитини? (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) передає інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу або уповноваженій особі; повідомляє батькам учня/учениці;

б) забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби); передає інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу або уповноваженій особі;

в) повідомляє батькам учня/учениці; забезпечує організацію надання медичної допомоги;

г) передає інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу або уповноваженій особі; проводить опитування дитини.

17) Ґендерний підхід в освіті передбачає... (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) створення рівних умов для самореалізації учениць/учнів з акцентом на їхніх індивідуальних особливостях і потребах самореалізації, незалежно від ґендерних стереотипів та традиційного уявлення про ролі жінок і чоловіків у суспільстві;

б) стереотипну систему поглядів на призначення чоловіка й жінки в суспільстві відповідно до їхніх біологічних характеристик;

в) виховання хлопця й дівчини залежно від ґендерно-стереотипних норм та вимог, які висуває суспільство до ролей жінок і чоловіків;

г) закріплення нерівності між статями.

18) Під час роботи з кривдником(-цею) педагогам(-иням) необхідно ... (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) провести бесіду з батьками та дитиною-кривдником(-цею);

б) визначити винуватого(-у) та покарати за скоєне;

в) педагог(-иня) не працює з кривдником(-цею), а направляє таку дитину до психолога(-ині);

г) акцентувати увагу на виявленні причин такого вчинку та можливих варіантах виправлення ситуації, застосовуючи відновний підхід.

19) Під час роботи зі спостерігачами/свідками ситуації насильства, педагогам(-иням) необхідно... (оберіть правильну відповідь з наведених):

а) допитати дитину, яка не відреагувала на ситуацію насильства;

б) провести бесіду з батьками та дитиною-спостерігачем/свідком;

в) спонукати хлопців та дівчат реагувати на ситуацію, за можливістю зупиняти насильство, звертатись до дорослих;

г) направити таку дитину до психолога.

20) Оцініть, будь ласка, від 1 до 5 рівень власної компетентності як педагогічного працівника у питанні запобігання та протидії насильству щодо дітей в освітньому середовищі (де 1 — найнижчий рівень, а 5 — найвищий рівень знань, умінь і навичок з означеного питання):

1

2

3

4

5

Ключ: 1) в; 2) г; 3) в; 4) а; 5) а; 6) б; 7) а; 8) б; 9) б; 10) в; 11) б; 12) б; 13) г; 14) в; 15) г; 16) б; 17) а; 18) г; 19) в.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Агресія. Анексія. Конфлікт. Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей: Методичні рекомендації для педагогів дошкільних навчальних закладів. – Київ: Агентство «Україна», 2016. – 100 с.
2. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з ґендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки / Л.Г. Ковальчук, Л.І. Козуб, К.Б. Левченко та ін. – Київ, 2017. – 264 с.
3. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з ґендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери / Колектив авторів. – Київ, 2017. – 172 с.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 року за № 2657 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення 21.11.2019).
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав жінок та чоловіків» від 08.09.2005 за № 2866 – IV, в редакції 07.01.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення 30.11.2019).
6. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року за № 2229 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 30.11.2019).
7. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення 21.11.2019).
8. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 за № 2401 – III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення 22.11.2019).
9. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровської В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. – Київ: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА», 2014. – 282 с.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року за № 8073 – X. Редакція 22.08.2019 року. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 21.11.2019).
11. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – Київ, 2018. – 140 с.
12. Конституція України. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 22.11.2019).
13. Лист МОН України «Деякі питання щодо створення у 2019/2020 н.р. безпечного освітнього середовища, формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» від 27.06.2019 за № 1/9 – 414. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Ap6C0f7v3EkdWcCAjhe38h5TUh6p-dc/view> (дата звернення 21.11.2019).
14. Лист МОН України «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству» від 18.05.2018 року №1/11 – 5480. URL: <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MWd7mf2AFVaeGFF5/view> (дата звернення 30.11.2019).
15. Лист МОН України «Рекомендації для закладів освіти щодо застосувань норм Закону України щодо протидії булінгу» від 29.01.2019 року за № 1/11 – 881. URL: http://www.soippo.edu.ua/images/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/02/04/novost2/1_11-881%201.pdf (дата звернення 30.11.2019).
16. Лист МОН України «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству» від 29.12.2018 року за № 1/9 – 790 URL: http://www.soippo.edu.ua/images/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/02/04/novost2/1_11-881%201.pdf (дата звернення 21.11.2019).
17. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами

- насильства, а також вчинили насильство. Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. – Київ: ФОП Клименко, 2015. – 114 с.
18. Наказ МОН України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» № 1047 від 2 жовтня 2018 року. URL: <https://drive.google.com/file/d/1yZ13CyWhLeZjk5RsMZitmuFmp7UD2sZI/view> (дата звернення 21.11.2019).
19. Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення / Методичні рекомендації. – Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2017. – 76 с.
20. Попередження домашнього насильства. Навчальний посібник для консультантів «гарячих» ліній / Упорядники: Краснова О.В., Калашник О.А. – Київ, 2016. – 90 с.
21. Постанова КМУ «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю» від 03.10.2018 року за № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF> (дата звернення 31.08.2019).
22. Постанова КМУ «Про деякі питання освітнього омбудсмена» від 06.06.2018 року № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF> (дата звернення 30.11.2019).
23. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 року за № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF> (дата звернення 30.11.2019).
24. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / В.Л. Андрєєнкова, В.О. Мельничук, О.А. Калашник. – Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 132 с.
25. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки. Методичний посібник / За ред. З.Г. Кісарчук. – Київ: Логос, 2015. – 232 с.
26. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. Навч.-метод. посібник. – Київ: ФОП Стеценко В.В., 2016. – 192 с.
27. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року за № 2947 – III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення 20.11.2019).
28. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т.В. Журавель, З.П. Кияниці. – К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 352 с.
29. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період. Метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Залеська та ін. – Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. – 84 с.
30. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей. Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – ТОВ «Агентство «Україна». – Київ, 2016. – 368 с.
31. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. – Київ: ФОП Нічога С.О., 2018. – 174 с.
32. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. д.п.н., проф. Оржеховської В.М. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2014. – 172 с.
33. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року за № 435 – IV. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 30.11.2019).

РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПРОЯВАМ НАСИЛЬСТВА: ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ»

II.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕМИ 1 «ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ДИСКРИМІНАЦІЯ», «НАСИЛЬСТВО», «ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ», «ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО», «ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ», «ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО», «БУЛІНГ»

Для правильного виявлення та реагування на випадки насильства над дітьми важливо мати розуміння відповідних явищ/понять та як вони між собою співвідносяться.

1.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИСКРИМІНАЦІЯ»

Дискримінація — розповсюджене порушення прав людини.

”

Дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об’єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними (Закон України від 06.09.2012 № 5207-УІ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»).

”

ПРИКЛАД

Ірина працювала юрисконсультантом на підприємстві Х. У розмові зі співробітницею вона випадково дізналася, що юрисконсульт, який працював до неї, отримував майже удвічі вищу заробітну плату. Ірина звернулася до директора з проханням про підвищення заробітної плати, однак отримала відмову з поясненнями, що фінансовий стан підприємства не дає можливості збільшити заробітну плату. Ірина звернула увагу директора на той факт, що її попередник отримував значно більшу зарплату, а за рік її роботи обсяг виконуваної роботи значно зріс. Директор відповів, що чоловікові необхідно годувати сім’ю і відповідно більше заробляти, а їй він зарплату збільшити не може. Ірина почала шукати іншу роботу та за деякий час звільнилася. Через кілька місяців вона зустріла колишню співробітницю, яка повідомила, що на її місце взяли чоловіка і він отримує в 2,5 рази більшу заробітну плату, ніж отримувала вона.

Оскільки разом із цим терміном Закон дає визначення й окремим формам дискримінації, варто пам’ятати, що термін «дискримінація» носить узагальнюючий характер. Формами дискримінації є:

- *непряма дискримінація* – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об’єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

ПРИКЛАД⁶

Не зважаючи на те, що Сімейним кодексом України усиновлення визнано однією з підстав створення сім'ї, чоловіку в Україні надзвичайно складно всиновити дитину, а при розлученні та при визначенні місця проживання дитини, як правило, перевага надається матері.

- *пряма дискримінація* – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

- *підбурювання до дискримінації* – вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками;

ПРИКЛАД

Під час оголошення вакансії організацією не зазначаються обмеження при прийнятті на роботу. При цьому, керівник організації дає усну вказівку не брати на роботу вагітних жінок та жінок з малолітніми дітьми, оскільки це, за його словами, – «не працівники». Або ж у вимогах до кандидата на заміщення вакантної посади зазначається обмеження за віком чи за статтю, не зважаючи на те, що даний вид роботи може виконувати як жінка, так і чоловік (якщо вік та стан здоров'я дозволяють виконувати таку роботу).

- *пособництво у дискримінації* – будь-яка свідома допомога у вчиненні дій або бездіяльності, спрямованих на виникнення дискримінації;

- *утиск* – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

ПРИКЛАД

Словесні образи, коментарі або натяки, спрямовані на приниження гідності людини через її колір шкіри, етнічну приналежність, стать, інвалідність, сексуальну орієнтацію тощо.

Дискримінація за ознакою статі – ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановлених Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

ПРИКЛАД

✓ Менша оплата праці жінок у порівнянні з чоловіками на тих самих посадах.

Згідно з інформацією Державної служби статистики України, розмір середньомісячної заробітної плати жінок є на 26% нижчим, ніж у чоловіків.

✓ Покладання турботи про дітей та домашньої роботи переважно на жінок.

Турбота про дітей в Україні залишається жіночою справою. Саме жінки надовго йдуть у

⁶ Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з ґендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери / Колектив авторів. – Київ, 2017. – 172 с.

декрет (набагато довше, ніж годують дитину груддю), саме жінки беруть відпустку, коли дитина хворіє, саме бабусі дивляться за онуками, навіть якщо дідусь теж у наявності. Як наслідок, поки чоловіки розвиваються професійно або відпочивають, жінка зайнята у неоплачуваній сфері, робота в якій не помічається та сприймається як належне. Фактично через це жінка наражається на дискримінацію у трудових відносинах, адже це їй потім забирати дитину із садочка (отже, вона не зможе затриматись на роботі), організувати дитяче дозвілля, знаходитись на лікарняному.

1.2. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ»

Поняття «насильство» та «жорстоке поведження» часто застосовують як синоніми. Як соціальні явища, вони, дійсно, тісно взаємопов'язані. Проте, важливо розуміти відмінності між ними.

Визначення поняття «жорстоке поведження з дитиною» надається в ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»⁷ та ст. 3 Порядку взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю (Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800)⁸:

”

жорстоке поведження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини.

”

Жорстоким поведженням з дитиною є⁹:

- будь-яка форма рабства або практика, подібна до рабства, зокрема продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;
- використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів порнографічного характеру;
- робота, яка за характером чи умовами виконання може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини;
- використання дитини в жебрацтві, втягнення її в жебрацтво (систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб);
- втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин;
- дії, що призвели до виникнення обставин, за яких дитина стала очевидцем злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи;
- статеві зносини та розпусні дії стосовно дитини з використанням примусу, погрози, сили, довіри, авторитету, впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема її

⁷ Закон України «Про охорону дитинства». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 02.10.2019).

⁸ Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF> (дата звернення: 02.10.2019).

⁹ Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF> (дата звернення: 02.10.2019).

розумової чи фізичної неспроможності, пов'язаних з віком, фізичних, психічних, інтелектуальних чи сенсорних порушень або залежного середовища, зокрема в сім'ї.

ПРИКЛАД

Поняття жорстокого поводження ілюструють численні повідомлення у пресі: «У Донецькій області мати забила свою 5-річну прийомну доньку до смерті, а молодшу доньку жорстоко побила»; «На Закарпатті батьки жорстоко побили півторарічну доньку, лікарі насилу врятували дитині життя». І подібних повідомлень у пресі чимало.

Про такі випадки також часто повідомляють на Національну дитячу «гарячу» лінію. І історія Івана – саме з таких. Хлопець живе з матір'ю, батька свого ніколи не бачив. Стосунки сина з мамою ніколи не були особливо теплими: жінка зловживала алкоголем, знущала над малим з народження, постійно звинувачувала його в тому, що їх покинув батько Івана, ображала хлопця, а часто і лупцювала. Йшли роки, Іван підріс, став школярем. У школі Іван користувався авторитетом, але не через старанність у навчанні, а більше через свій запальний характер. Хлопець був «своїм» у компанії старших за нього юнаків. Рано почав палити, був помічений у бійках. Тому матір хлопця часто викликали до школи, не обходилося і без втручання правоохоронних органів. Зрозуміло, що мати була невдоволена поведінкою сина. А одного разу її лють перейшла всі межі: в материних руках опинився ніж, з яким вона взялася ганяти за хлопцем по хаті. Іван ледве втік. Додому він більше не повернувся. Через кілька тижнів вуличного життя Івана заарештували за розбиту вітрину магазину та помістили у спеціальний заклад для дітей.

Згідно із законодавством України, діти, що постраждали від жорстокого поводження, вважаються такими, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Складні життєві обставини, в яких перебуває дитина, – умови, що негативно впливають на життя дитини, стан її здоров'я та розвиток (інвалідність, тяжка хвороба, безпритульність, перебування у конфлікті із законом, залучення до найгірших форм дитячої праці, залежність від психотропних речовин, інші види залежності, жорстоке поводження, зокрема домашнє насильство, навіть у разі, коли кривдником(-цею) є дитина, ухиляння батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставини стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо), установлені за результатами оцінки потреб дитини¹⁰.

Складність полягає в тому, що відсутнє юридичне визначення поняття «жорстоке поводження»¹¹.

Можна розрізнити інституціональні види жорстокого поводження з дітьми:

- в сім'ї (батьки, опікуни дітей);
- у школі, дитячій установі (ставлення дорослих – педагогів(-инь), інших робітників закладів – до дітей);
- в мікросередовищі дитини (сусіди, оточення в дитячому колективі, у виховних установах тощо).

У сім'ї об'єктами жорстокого поводження може бути будь-хто з її членів – мати/батько, вітчим/мачуха, дід/бабуся, брати/сестри.

Жорстокість може виявлятися і з боку осіб, які безпосередньо не є членами сім'ї, але пов'язані з ними певними стосунками. Це різноманіття ускладнює роботу із сім'ями, але його необхідно враховувати в соціально-педагогічній роботі.

¹⁰ Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF> (дата звернення: 02.10.2019).

¹¹ Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К., 2016.

Жорстоке поводження з дітьми виявляється на рівнях:

- «батьки – діти» (родинні зв'язки);
- «дорослі – діти» (професійне, особисте спілкування);
- «діти – діти» (міжособистісні стосунки);
- «діти – чужі, незнайомі».

Жорстоке поводження з погляду порушення прав дитини можна розглядати як:

- ігнорування потреб дітей, порушення їхніх прав;
- відсутність догляду за ними (чи незадовільний догляд);
- ізоляція дитини, бойкот (у дитячому колективі);
- відсутність проявів батьківської любові, доброти, чуйності;
- безвідповідальність стосовно дітей;
- бездіяльність батьків щодо дитини у скрутній ситуації;
- насильство;
- брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості дитини;
- таке ставлення до дитини, яке не враховує її вік: дитина просто не в змозі виконати те, що вимагають від неї батьки;
- авторитарний стиль спілкування з дитиною;
- нехтування дитиною;
- ошукування дитини.

Отже, виходячи з цього, підсумуємо, що жорстоке поводження з дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим у часі; як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Жорстоке поводження, жорстоке ставлення можуть призвести до загибелі дитини (дітей), до емоційного або психічного травмування.

Жорстоке поводження може бути у вигляді насильства. Але жорстоке поводження – поняття, ширше за насильство, оскільки воно не завжди умисне, свідоме, може не зачіпати права і свободи дітей, але може не задовольняти при цьому потреби й інтереси дітей, бути вираженим у грубій формі.

Насильство завжди здійснюється з наміром отримати певний ефект, а жорстоке поводження може мати в основі цілком позитивні наміри. Мають місце випадки, коли людина, що здійснює жорстоке поводження, не усвідомлює негативних наслідків такого поводження.

Як правило, жорстоке поводження з дитиною – це комплекс дій дорослих чи дитячого колективу, воно не зводиться до одного якогось прояву чи ознаки.

1.3. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАСИЛЬСТВО»

Насильство, на відміну від жорстокого поводження, – це будь-яке свідоме і навмисне (заздалегідь сплановане) застосування сили одного індивіда/групи людей проти іншого/інших (найчастіше – беззахисного/их) з метою встановлення над ним(и) влади і контролю.

Наразі не існує загальноприйнятого визначення поняття насильства. Тож, для прикладу можна навести такі визначення.

”

Насильство¹² – умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання.

”

¹² Насильство // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] — К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. — Т. 4: Н — П. — 720 с. — ISBN 966-7492-04-4. URL: <http://leksika.com.ua/13761106/legal/nasilstvo> (дата звернення: 02.10.2019).

”

Насильство¹³ – навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток (ВООЗ).

”

Поняття, що використовується Всесвітньою організацією охорони здоров'я, підкреслює навмисність і фактичне вчинення акту насильства, незалежно від його результату. Згідно з цим визначенням насильством не є ненавмисні нещасні випадки, наприклад, тілесні ушкодження внаслідок дорожньо-транспортних пригод або опіки.

Уточнення визначення словосполученням «використання влади» розширює традиційне розуміння природи насильницького акту, обіймаючи й дії, джерелом яких є влада над людиною, тобто погрози і залякування. «Використання влади» означає, крім того, відсутність турботи, ненадання допомоги або нехтування, які теж вважаються насильницькими актами. Отже, вираз «використання фізичної сили або влади» слід розуміти, зокрема, як відсутність турботи, будь-які види жорстокого поводження (фізичного, сексуального чи психологічного), а також вбивство і будь-який замах на власне життя або здоров'я.

Насильство та жорстоке поводження можуть мати різні форми, проте всі вони завдають шкоди здоров'ю, розвитку і соціалізації дитини.

”

Насильство над дітьми¹⁴ – це фізичне, психологічне, сексуальне насильство або відсутність виховання та піклування про дітей батьками, особами-опікунами чи сторонніми людьми, які доглядають за дітьми. Насильство над дітьми може містити будь-яку дію насильницького характеру, нехтування, зловживання або нездатність, небажання чи невміння виховувати й опікуватися дітьми від батьків чи інших осіб, що призводить до фактичної або потенційної шкоди дитині. Може спостерігатися в сім'ї, у місці проживання дитини, на вулиці або в організаціях, школах чи громадах, з якими дитина взаємодіє.

”

Насильство та жорстоке поводження можуть мати різні форми, проте всі вони завдають шкоди здоров'ю, розвитку і соціалізації дитини.

ПРИКЛАД

Анатолію 13 років і він проживає у прийомній родині. Хлопець розповів, що одного разу його прийомні батьки вигнали з дому через сварку. Декілька днів Толі довелося жити на вулиці, ночуючи на підвір'ї, отримуючи від так званих «батьків» їжу лише раз на день.

1.4. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ГЕНДЕР», «ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО», «НАСИЛЬСТВО ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ», «ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ»

Гендерні відмінності формуються у процесі соціалізації: опановування ролі чоловіків і жінок, як відомо, відбувається від перших днів народження до статевозрілого віку, і меншою мірою — пізніше. На це впливають сімейне виховання, школа, взаємодія з іншими дітьми та ігрова активність.

Необхідно розрізняти поняття «біологічна стать» та «соціокультурна стать».

¹³ Всемирная Организация Здравоохранения. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. 2002. URL: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_ru.pdf (дата звернення: 02.10.2019).

¹⁴ Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Насильство_над_дітьми (дата звернення: 02.10.2019).

” Поняття **«ґендер»**¹⁵ ввійшло із соціології і означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків.

Окремо вирізняють ґендерно зумовлене насильство – це насильство, яке чиниться над особою тому, що вона належить до тієї чи іншої статі.

” **ґендерна нерівність** – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 08.09.2005 р.).

” **Насильство за ознакою статі** – діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції - становище, обов'язки тощо - жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій у публічному або приватному житті (Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р.).

ПРИКЛАД

Якось Ярослав прийшов до школи в рожевій сорочці. Вона стильна. Більше того, це подарунок сестри. Але реакція однолітків була несподіваною і, м'яко кажучи, неприємною. Однокласниця Ярослава Марина почала сміятись над хлопцем, глузуючи перед усім класом через те, що він одягнув начебто «дівчачу сорочку». А хлопці підтримали злий жарт дівчини, пригрозивши, що поб'ють Ярослава, якщо ще раз побачать його у рожевому кольорі.

1.5. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ЗГІДНО ІЗ ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЮ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ»

Домашнє насильство – це один із різновидів насильства. Воно відрізняється від інших проявів (на вулиці, під час воєнних дій, під час конфлікту, в колективах тощо) тим, що коїться близькими один до одного людьми (родичами або членами сім'ї), які мають тісні стосунки – кровні, емоційні, шлюбні, інтимні, господарські тощо. Отже, попередження та протидія домашньому насильству, а також надання допомоги постраждалим ускладнюються саме тим, що дане правопорушення стосується близьких людей.

З прийняттям 7 грудня 2017 року Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹⁶ державою були сформульовані організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

¹⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок та домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція).

¹⁶ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 02.10.2019).

”

дитина-кривдник – особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі;

дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства;

домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім’ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім’єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь;

запобігання домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов’язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;

кривдник – особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі;

особа, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала особа), – особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі;

протидія домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки.

”

Сфера дії законодавства щодо запобігання та протидії домашньому насильству (ст. 3 Закону)

Дія законодавства щодо запобігання та протидії домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб:

- 1) подружжя;
- 2) колишнє подружжя;
- 3) наречені;
- 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя);
- 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім’єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;
- 6) особи, які мають спільну дитину (дітей);
- 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти);
- 8) дід (баба) та онук (онучка);
- 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка);

10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка);

11) рідні брати і сестри;

12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука);

13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими;

14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням;

15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя.

Дія законодавства з питань запобігання та протидії домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання, а також на суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

ПРИКЛАД

«Домашнє насильство»

Анастасії 29 років. Вона – мешканка маленького містечка, де все життя прожили її батьки. Батько працював міліціонером, мама вчителювала. Їх багато хто знав, і тому серед містян вони виглядали поважною сім'єю з хорошим достатком. Дійсно, ззовні – інтелігентна, порядна родина. І лише тепер, після стількох років, Анастасія вирішила звернутися по допомогу. Виявляється, батько постійно протягом усіх цих років жорстоко знущався над матір'ю – влаштовував скандали, сильно бив. І у чарку позаглядати він любив. Тому, коли приходив додому після оковитої, страшно було всім – і мамі, і Насті з її молодшою сестричкою. Дітей він називав «неповноцінними виродками», всіляко їх принижував. Для матері завжди була важливою громадська думка – що люди скажуть, тому вона сама нікому не розповідала про свою біду і забороняла розповідати про це будь-кому і дітям, зазначаючи, що всі люди, нібито, так живуть. Одного разу батько побив маму так, що вона потрапила на операційний стіл. Лікарі ледь врятували їй життя. Вона провела в лікарні кілька місяців. Тато тим часом напоказ дуже хвилювався і забезпечував свою дружину всім необхідним. Та тільки-но з жінки зняли останні бинти та шви, все почалося знову. Минули роки. Анастасія поїхала на навчання. Але щоразу, повертаючись додому, знову опинялася в тій ситуації страшних побоїв, сварок та знущань. Зараз і Анастасія, і її сестра живуть окремо, досить добре влаштувавши своє життя. І Анастасія нарешті зважилась на те, на що не могла наслідитися за стільки довгих років її мати, – розказати правду і звернутися по допомогу.

Основні ознаки домашнього насильства:

- **насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно.** Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншого(-их) члена(-ів) сім'ї. Необхідно зазначити, що вчинення насильства у стані алкогольного сп'яніння не виключає можливості особи усвідомлювати і передбачати настання шкідливих наслідків. Згідно з Кримінальним кодексом України особа, яка скоїла злочини в стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих засобів, підлягає кримінальній відповідальності;

- **дії унеможливають ефективний самозахист.** Найчастіше люди, які вчиняють насильство, мають певні переваги – це може бути вік, фізична сила, економічно вигідніше

становище тощо. Наприклад, вчитель(-ка) знущається над учнем, змушуючи його робити ганебні вчинки перед усім класом, маючи перевагу у віці, посаді, статусі;

- **дії порушують права і свободи особи.** Кривдник(-ця) завжди намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи права та свободи. Наприклад, якщо жінка не хоче, не може саме зараз мати інтимні стосунки зі своїм партнером, а він наполягає, ображає, погрожує і врешті-решт отримує бажане – це насильницька дія;

- **насильницькі дії спричиняють шкоду** (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі. Наслідком насильницької дії завжди є шкода – це можуть бути і матеріальна втрата (вкрадені гроші, відібрана частина спільно заробленого майна), і ушкодження (синці, переломи), і погіршення емоційного стану (сором, страх, пригнічення). Наприклад, шкодою від шантажу може стати депресія, спроба самогубства.

1.6. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БУЛІНГ»

Визначення поняття «булінг» надається в ст. 173-4 КУпАП¹⁷ та п. 3¹ ст. 1 Закону України «Про освіту»¹⁸.

”

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого(-ої).

”

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник(-ця) (булер), потерпілий(-а) (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника(-ці), наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого(-ої) інтересам кривдника(-ці), та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого(-ої).

Учасниками освітнього процесу є (Закон України «Про освіту», ст. 52):

- здобувачі освіти;
- педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники;
- батьки здобувачів освіти;
- фізичні особи, які провадять освітню діяльність;
- інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Варто пам'ятати, що булінг (цькування) відрізняється від сварки або конфлікту між дітьми кількома типовими ознаками:

- по-перше, це систематичність (повторюваність) діяння – вчинення різних форм насильства (фізичного, економічного, психологічного, сексуального, також і за допомогою засобів електронної комунікації) двічі і більше разів стосовно однієї і тієї ж особи;
- по-друге, булінг (цькування) майже завжди має злий намір, коли метою дій кривдника(-ці) є умисне заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, бажання

¹⁷ URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 02.10.2019).

¹⁸ URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n8> (дата звернення: 02.10.2019).

підпорядковувати потерпілого(-у) своїм інтересам та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого(-ої);

- по-третє, для булінгу (цькування) характерний дисбаланс сил – владний дисбаланс між кривдником(-цею) і потерпілим(-ою) (асиметричні відносини), різниця у фізичному розвитку, рівні соціально-психологічної адаптованості, соціальному статусі, стані здоров'я (наявність інвалідності чи особливих освітніх потреб), ментальному розвитку тощо;

- по-четверте, відсутність розкаяння у кривдника(-ці)¹⁹.

У закладі освіти в ситуації булінгу центральним суб'єктом є дитина.

Тобто:

– діти можуть потрапляти в ситуацію булінгу (бути постраждалими) від інших дітей, педагогічних працівників, обслуговуючого персоналу, батьків здобувачів освіти, інших осіб, тобто всіх учасників освітнього процесу;

– діти можуть виступати в ролі кривдника(-ці) стосовно інших дітей, педагогічних працівників, обслуговуючого персоналу, батьків здобувачів освіти, інших осіб, тобто всіх учасників освітнього процесу.

Норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» **не регулюють** відносини між педагогічними працівниками, обслуговуючим персоналом закладу освіти, батьками здобувачів освіти, іншими особами. Відносини між вище згаданими особами регламентуються іншими відповідними нормативно-правовими актами.

ПРИКЛАД

«Булінг»

Світлана, як завжди, сиділа за партою, хоча всі її однолітки, як і годиться під час перерви, метушилися та галасували. Вона спостерігала щодня одну й ту саму картину: дівчата весело сміються, жартують та грайливо поглядають на хлопців. Звичайно, адже вони не носять цих потворних окулярів та брекетів на зубах, через які дівчинка терпіла стільки знущань та насмішок від однокласників! Тільки вдома Світлана могла насолодитися любов'ю та теплом, які дарували їй її батьки. А в школі... Все те саме. Щодня... Щотижня... І знову порожній клас. За партою самотньо сидить Світлана. До неї підходять двоє дівчат. Це її однокласниці. Світлана знає, що зараз відбуватиметься. Вони поводяться зухвало, насміхаючись з дівчини, забираючи окуляри, скидаючи на підлогу зошити та книжки, топчучи їх. Світлана беззахисно починає плакати.

Співвідношення понять

Як видно з вищенаведених визначень, жорстоке поводження з дитиною, домашнє насильство та булінг співвідносяться між собою наступним чином.

Всі ці діяння є проявами *насильства* (фізичного, психологічного, економічного, сексуального). При цьому *жорстоке поводження* з дитиною є всеохоплюючим поняттям та може мати місце як у приватній, так і в публічній сфері (між членами сім'ї чи близькими особами, незнайомими особами, учасниками освітнього процесу тощо), *домашнє насильство* вчиняється у приватній сфері (тобто між членами сім'ї чи іншими

¹⁹ Онлайн-курс «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти»
URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about

родичами або близькими особами, незалежно від факту їх спільного проживання), *булінг* – у публічній сфері (між учасниками освітнього процесу).

Визначаючи співвідношення між жорстоким поведінням з дитиною та домашнім насильством, слід наголосити, що поняття *жорстокого поведіння є значно ширшим і містить явище домашнього насильства*. Крім того, поняття жорстокого поведіння з дитиною містить й інші протиправні дії, які подаються в «Порядку взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю», більшість з яких можуть тягнути за собою кримінальну відповідальність.

Також, законодавством визначено, що, на відміну від дорослих, дитина визнається постраждалою особою не лише тоді, коли домашнє насильство чи інше правопорушення (в межах жорстокого поведіння) були вчинені щодо неї безпосередньо, а й тоді, коли вона стала очевидцем домашнього насильства або злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності статевої свободи, статевої недоторканності особи.

Визначаючи співвідношення між жорстоким поведінням з дитиною, і зокрема домашнім насильством, з одного боку, та булінгом, з іншого, слід зауважити, що булінг може підпадати під поняття «жорстоке поведіння з дитиною».

Необхідно розуміти, що не кожен конфлікт, навіть у школі, є булінгом. Булінг – це діяння, яке має на меті завдання шкоди психічному чи фізичному здоров'ю, або завдало такої шкоди. Якщо відбувається сварка між дітьми, унаслідок якої один з її учасників впав і вдарився – це не є булінгом. Але у випадку, коли наявні насмішки, приниження, нецензурні висловлювання і штовхання, які носять принизливий характер і мають на меті завдання шкоди, підпорядкування інтересам кривдника(-ці) – такі дії вже вважаються булінгом і потребують відповідного реагування.

1.7. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДО ТЕМИ 1

Практична вправа «Оберіть поняття»

Передбачається робота парами.

Інструкція

Будь ласка, опрацюйте визначення понять, та оберіть, на вашу думку, правильний варіант визначення відповідного поняття.

Напишіть обране поняття в перший стовпчик.

Запропоновані до розгляду визначення понять: жорстоке поведіння з дитиною; насильство; гендерно зумовлене насильство; домашнє насильство; дитина, яка постраждала від домашнього насильства; дитина-кривдник(-ця); булінг (цькування); дискримінація.

Таблиця «Оберіть поняття»

№	Поняття	Визначення поняття
1		– це насильство, яке чиниться над особою тому, що вона належить до тієї чи іншої статі.
2		– умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою.

№	Поняття	Визначення поняття
		Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання; – навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток (ВООЗ).
3		– особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства.
4		– це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини.
5		– особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі.
6		– діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого(-ої).
7		– діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.
8		- ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

До уваги тренера/тренерки!

Після виконання завдання пари отримують ключі та здійснюють самоперевірку виконання завдання.

Ключ до вправи

№ з/п	Поняття
1	ґендерно зумовлене насильство
2	насильство
3	дитина, яка постраждала від домашнього насильства
4	жорстоке поводження з дитиною
5	дитина-кривдник(-ця)
6	булінг (цькування)
7	ґендерно зумовлене насильство
8	дискримінація

Після завершення самоперевірки тренер/тренерка організовує колективне обговорення.

Орієнтовні питання для рефлексії:

Легко чи складно вам було виконувати завдання? Чому?

Які визначення було опрацювати найскладніше? Чому?

II.2. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕМИ 2

«ПРИЧИНИ, ПРОЯВИ ТА НАСЛІДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ, НАСИЛЬСТВА, ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА, ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ, БУЛІНГУ»

2.1. ПРИЧИНИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ, НАСИЛЬСТВА, ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА, ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ, БУЛІНГУ

Назвемо деякі із можливих причин жорстокого поводження з дітьми в сім'ї:

- особистісні якості батьків (агресивність, авторитарність);
- відсутність у батьків позитивного прикладу поводження з дітьми;
- фізичні чи психічні вади батьків (розумова відсталість, психічні захворювання тощо);
- невміння виховувати дітей, незнання своїх прав та обов'язків щодо дітей, відсутність почуття відповідальності за них, незнання прав та потреб дітей;
- невміння долати сімейні та життєві кризи, відсутність самореалізації;
- недостатня соціалізація батьків;
- нерозуміння цінності дитини тощо.

Причинами жорстокого поводження батьків з дітьми можуть бути й фактори сімейного виховання, які призводять до дезінтеграції «Я» дитини. За О. Захаровим, це:

- нерозуміння батьками своєрідності особистісного розвитку дитини;
- неприйняття дорослими дитячої індивідуальності;

- невідповідність вимог і очікувань батьків можливостям і потребам дітей;
- невідповідність виховання в різні вікові періоди;
- непослідовність у взаєминах дорослих і дітей;
- неузгодженість змісту, цілей і засобів виховання між батьками.

Причинами жорстокого поводження з дітьми в дитячих установах, школах, проміж дітей є:

- невміння вчителів будувати демократичні стосунки з дітьми, ефективно спілкуватися, вирішувати конфлікти конструктивним шляхом;
- низький рівень професійної етики;
- звичка до команд, які полегшують реалізацію професійних завдань в найкоротший час, але посилюють авторитарність педагогів, ігнорування прав і потреб окремої дитини;
- звичка до позиції «учитель(-ка)-дитина» (суб'єкт-об'єктних стосунків) і зловживання цією позицією;
- професійне «вигоряння» педагогів тощо.

Причинами жорстокого поводження з дітьми в мікросередовищі, первинному колективі є:

- боротьба за лідерство;
- зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитись до них;
- агресивність та віктимність;
- наявність у дитини психічних чи фізичних вад;
- заздрість;
- відсутність предметного дозвілля тощо.

Виділяють наступні причини, що призводять до домашнього насильства²⁰:

- соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки);
- економічні (матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя та одночасно – відсутність умов для працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття);
- психологічні (стереотипи поведінки);
- педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);
- соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах ґендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);
- правові (ставлення до насильства як до внутрішньосімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї – як до власності; недостатня правова свідомість);
- політичні (схильність до ґендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та ґендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом; брак уваги до батьківства, чоловіків);
- соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);
- фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо).

ґендерна нерівність між жінками і чоловіками є **основною причиною ґендерно зумовленого насильства**. Традиційні уявлення, що жінка має слухатись чоловіка, та соціальні норми і стереотипи, які приписують чоловікам та жінкам, певні ролі в суспільстві,

²⁰ Попередження домашнього насильства. Навчальний посібник для консультантів «гарячих» ліній / Упорядники: Краснова О.В., Калашник О.А. - Київ, 2016. - 90 с.

часто використовуються, щоб виправдовувати насильство, називаючи його видом контролю чи навіть захисту.

Бажання влади та контролю над, переважно, жінками та дівчатами, може містити погрози, домагання, фізичне чи сексуальне насильство, обмеження свободи пересування, права на роботу, права розпоряджатись своїми грошима та посягання на інші права та свободи.

Проблема ґендерно зумовленого насильства загострюється в часи збройного конфлікту та у постконфліктному суспільстві. Це стається через підвищений рівень небезпеки, брак верховенства права та брак доступу до послуг для постраждалих від насильства. Також часто сексуальне насильство стає елементом збройного протистояння. Внутрішньо переміщені жінки особливо вразливі до ґендерно зумовленого насильства.

Відтворенню ґендерно зумовленого насильства проти жінок і дівчат сприяють:

- системна дискримінація жінок через їх стать;
- ґендерні стереотипи;
- звинувачення жертв насильства;
- слабкість правової та політичної бази щодо ґендерної упередженості;
- культурні норми, соціальний тиск на постраждалих та свідків насильства;
- низька обізнаність населення про ознаки, прояви та можливі механізми реагування в ситуації насильства, і як наслідок – низька ідентифікація та самоідентифікація.

Ставлення, упередження, ґендерні стереотипи та звичаї чи традиції, засновані на ґендерній нерівності, впливають на моделі поведінки, що сприяють насильству.

Причинами виникнення булінгу (цькування) у міжособистісних взаєминах можуть бути різні чинники, які можна поєднати у чотири групи: особистісні, сімейні, соціальні, оточення (середовище)²¹.

1. **Особистісні чинники** – це фізичні чи психологічні особливості дитини (індивідуальні особливості фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, зовнішності тощо). А саме.

- Розлади та порушення в розвитку дитини. Так, ініціаторами булінгу (цькування) можуть бути діти, які мають певні індивідуальні психологічні особливості і, як наслідок, агресивну поведінку (синдром дефіциту уваги, гіперактивності, розлади поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад та інші).

- Будь-яка інакшість – відмінність дитини від інших дітей, наприклад, зовнішній вигляд, стан здоров'я, національність тощо.

- Іноді діти вважають булінг (цькування) прийнятним способом самоствердження та завоювання авторитету в очах друзів та однолітків: стати популярними, керувати, мати вплив на інших, привернути увагу, змусити інших їх боятися та поважати. Ця причина має більшу вірогідність у період переходу з початкових до середніх та з середніх до старших класів, а також, коли у класі з'являються нові учні/учениці.

- Спосіб поведінки дитини – коли дитина проявляє або не проявляє активність, на яку від неї очікує більша частина групи (класу) (відмінник(-ця), двієчник(-ця), занадто активний(-а)/пасивний(-а), експресійний(-а)/закритий(-а)).

- Намагання компенсувати невдачі в навчанні, суспільному житті тощо. Так, деякі діти булять через заздрість успішнішим учням/ученицям, через кращі або крутіші речі, одяг, гаджети.

2. **Серед сімейних чинників**, які визначають агресивну поведінку дитини та можуть призводити до булінгу (цькування), слід виокремити:

²¹ Адаптовано з онлайн-курсу «Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти»
URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about

- брак близьких стосунків у батьків з дитиною та відсутність їхньої уваги до неї позбавляє дитину можливості ділитись з рідними своїми проблемами та труднощами у спілкуванні;
- слабкий або занадто сильний (авторитарний стиль спілкування) контроль над дитиною. Наприклад, якщо батьки не дають дитині спокою через оцінки, кричать на неї, позбавляють прогулянок і спілкування, не залишаючи час для відпочинку, то дитина поводитиметься в школі так само;
- гіперопіка над дитиною. Наприклад, коли дитина виходить із сімейного оточення у зовнішній світ, вона не здатна самостійно вирішувати проблеми, не розуміє важливості прийняття інших людей тощо;
- тиск або жорстоке поводження батьків, що призводить до сприйняття дитиною навколишнього світу як постійного джерела загрози. Наприклад, якщо дитина в родині засвоює, що сварки, бійки, образи, критика та приниження іншого є єдиним засобом висловити своє невдоволення, то в подібній ситуації в школі дитина починає діяти за звичною для неї схемою;
- домашнє насильство. Дитина, що потерпає від домашнього насильства, є не тільки постраждалою, а може стати і кривдником(-цею).

ПРИКЛАД

Учень 7-го класу А. з самого початку свого шкільного життя поведив себе дуже агресивно, проявляв булінг стосовно дітей, педагогів, що зробило його неформальним лідером, якого боялись інші школярі.

На початку 7-го класу А. почав збігати з дому.

Якось вчителька фізкультури, побачивши під час уроку синці на тілі хлопця, доповіла про це директору школи.

З'ясувалось, що дитина знаходиться з самого народження в ситуації домашнього насильства – постійних фізичних знущань від батька. У такій самій ситуації перебувала і мати хлопця.

У результаті до батька були застосовані заходи адміністративного впливу.

3. Чинники середовища. Найбільш розповсюдженими чинниками, які призводять до появи булінгу (цькування) в закладі освіти, є:

- ігнорування проблеми на рівні закладу освіти. Іноді педагогічний персонал закладу освіти відмовляється визнавати випадки булінгу (цькування) в групі (класі) або закладі освіти в цілому, просто ігнорує це явище;
- відсутність цілісної системи щодо створення безпечного освітнього середовища: сприятливого соціально-психологічного клімату в закладі освіти; комплексних заходів щодо протидії насильству щодо дітей; впровадження відновного підходу та відновних практик в освітній процес закладу освіти; створення безпечних умов під час освітнього процесу;
- відсутність розроблених алгоритмів, механізмів, політик виявлення та реагування на ситуації насильства, булінгу в закладі освіти;
- низький рівень знань учасників освітнього процесу з питань протидії та запобігання насильству, булінгу. Низький рівень ідентифікації та самоідентифікації постраждалих від насильства, булінгу;
- пріоритетність у роботі з дітьми, постраждалими від насильства, булінгу. І як наслідок, приділення недостатньої уваги роботі із дітьми-спостерігачами/свідками та кривдниками(-цями);
- використання статево-рольового підходу в освітньому процесі замість ґендерного підходу;
- авторитарний стиль навчання. Іноді вчителі(-ки) самі можуть бути ініціаторами булінгу

(цькування), коли учень/учениця розглядається як об'єкт педагогічного впливу, а не рівноправний партнер(-ка). Вчитель(-ка) особисто приймає рішення, без урахування думок учнів/учениць, встановлює жорсткий контроль за виконанням своїх вимог, внаслідок чого учні/учениці втрачають активність, характеризуються низькою самооцінкою та агресивністю. При авторитарному стилі навчання сили учнів/учениць спрямовані на психологічний самозахист, а не на засвоєння знань та особистий саморозвиток;

- виокремлення вчителем(-кою) будь-якого(-ої) учня/учениці як позитивного або негативного прикладу для інших часто призводить до нездорового суперництва, яке у майбутньому переростає у булінг (цькування) цієї дитини.

4. *Соціальні чинники* – це стереотипи, культурні норми, соціальна та економічна нерівність, вплив інформаційних технологій (ЗМІ, інтернет, ігри, фільми тощо):

- ґендерні стереотипи;

- сексуальна орієнтація. Про поширення булінгу (цькування) за ознакою сексуальної орієнтації свідчать результати дослідження, проведеного ВБО «Точка опори» у 2018 році, згідно з яким 48,7% опитаних ЛГБТ-учнів та учениць почувають себе у небезпеці в закладі освіти через свою сексуальну орієнтацію;

- соціальна та економічна нерівність – є досить розповсюдженою причиною булінгу (цькування) в закладі освіти. Учні/учениці із забезпечених сімей або з сімей з високим соціальним статусом можуть зневажливо ставитися до учнів/учениць із малозабезпечених сімей;

- представники етнічних меншин, вимушено переміщені особи, мігранти частіше за інших підпадають під булінг (цькування) в закладі освіти навіть з боку вчителів/вчительок;

- діти, які стають об'єктами зневажливого ставлення інших, можуть проявляти насильницькі дії проти своїх кривдників(-иць), що стає способом відновлення справедливості та самоствердження;

- популяризація насильницьких моделей поведінки на телебаченні, в кінематографі, в мережі інтернет тощо.

Результати низки досліджень, дозволяють припустити, що певні характеристики дітей збільшують ризик насильства щодо них.

Уразливість дитини перед насильством через фактор статі дитини²².

У більшості країн дівчата мають більший ризик бути вбитими, піддатися сексуальному насильству, їх частіше змушують до проституції, нехтують їх освітою і харчуванням. Дані декількох міжнародних досліджень показують, що дівчата у 1,5-3 рази частіше, ніж хлопці, піддаються сексуальному насильству. У світі понад 130 млн дітей у віці від 6 до 11 років не відвідують школи, 60% з них – дівчата. У деяких країнах дівчатам не дозволяють відвідувати школу – їх залишають вдома, щоб вони наглядали за меншими дітьми, або змушують працювати, щоб допомогти родині матеріально.

Хлопці в багатьох країнах піддаються більшому ризику грубого фізичного покарання. Це не зовсім зрозуміло; можливо, так відбувається через те, що грубі фізичні покарання розглядаються як їхня підготовка до ролі і обов'язків дорослого або ж вважається, що відносно хлопців, аби виховати їх «справжніми чоловіками», слід більше застосовувати сили та фізичних покарань.

Напевно, наявні розбіжності можна пояснити різницею в культурі розуміння різними громадами ролі жінок і тої цінності, яка надається хлопцям та дівчатам.

²² Всемирная Организация Здравоохранения. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. 2002. URL: [http:// https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_ru.pdf](http://https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_ru.pdf) (дата звернення: 02.10.2019).

2.2. ҐЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ²³.

Міфи і факти про насильство і жорстоке поводження щодо дітей²⁴

Ґендерні стереотипи – один із головних чинників на рівні суспільства, який створює схильність дітей і підлітків до насильства; в деяких випадках ґендерні стереотипи сприяють формуванню низького соціального статусу жінок, чим підвищують ймовірність того, що винуватцями насильства будуть чоловіки.

”

Стереотипи - це упереджені думки, які мають значний вплив на керування усім процесом сприйняття. Вони маркують визначені об'єкти як знайомі чи незнайомі, так що ледь знайомі здаються добре відомими, а незнайомі – далекими. Вони збуджуються знаками, що можуть варіюватися від точного індексу до невизначеної аналогії. Під **ґендерними стереотипами** розуміють стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче».

”

Ґендерна соціалізація має низку особливостей і специфічних труднощів у чоловіків і жінок. Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч стереотипів поведінки. Змалку дитина чує від своїх батьків-вихователів: «Це негарно, це не личить дівчині», «Не плач! Хлопці не плачуть!», «Не бийся, дівчата так не поведуться!». З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина пов'язує це з цілою низкою ознак: з одягом, правилами поведінки, проявами почуттів (чи заборонами на них). На природні диференціально-психологічні відмінності між статями накладаються нерідко стереотипні моделі чоловічих і жіночих ролей, наявних у суспільній свідомості, часом не маючи нічого спільного зі справжньою психофізіологічною різницею статей.

Так, звичайно є різниця між статями: жінки можуть народжувати дітей, а чоловіки ні, у чоловіків і жінок різний набір хромосом, гормонів, різний розмір головного мозку та різні вторинні статеві ознаки та інше. Проте, як показують дані різних досліджень, велика кількість поширених уявлень про різницю між чоловіками і жінками не підтверджені, а біологічні відмінності між чоловіками і жінками не мають визначати їх долю в соціумі.

Ґендерні ролі часто формуються під впливом стереотипів, які ґрунтуються на прийнятих в суспільстві (застарілих) традиціях та просто поширених безпідставних міркуваннях.

Такі стереотипи впливають на свідомість дитини, що тільки починає шлях у суспільному житті. Отож дівчата часто виростають із переконанням, що вони не зможуть бути такими ж цінними працівницями в професійній сфері, як чоловіки. Однак не слід вважати, що на труднощі ґендерної соціалізації наражаються лише жінки. Хлопець у процесі ґендерного розвитку також стикається з численними проблемами, насамперед з визнанням в оточенні однолітків, з лідерством, суперництвом тощо.

Приклади ґендерних стереотипів щодо жінок:

- жінка не повинна бути розумною (розум жінки полягає в тому, щоб приховувати його від чоловіка);
- у жінки існує особливе жіноче щастя (аби вдома з дітьми й чоловіком усе було добре);
- жінка повинна прилаштовуватися до чоловіка, забезпечувати його спокій і комфорт (що і як треба зробити, щоб чоловік був задоволений);
- жінка повинна терпіти й зберігати важкі для неї стосунки (тобто миритися з насиллям стосовно неї та дітей, заради яких часто й декларується збереження сім'ї);

²³ Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К., 2016.

²⁴ Міфи і факти про насильство і жорстоке поводження щодо дітей, розглянуті в практичній частині до теми 2.

- жінка повинна мати обов'язковий набір психологічних якостей (доброта, ніжність, слухняність, залежність, м'якість, слабкість тощо);
- жінка повинна бути красивою, доглянутою (при цьому існує експлуатація жіночого образу в рекламі модного одягу, косметики та інших товарів), щоб добре влаштуватися в житті, тобто вдало вийти заміж;
- жінці дозволяється відкрита емоційна реакція й навіть прояв вербальної агресивності, примхливості. Вважається, наприклад, що чоловік повинен бути витриманим, урівноваженим, неупередженим у взаєминах з іншими людьми. Жінка ж може дозволити собі примхи, а коли її образять, вона може й поплакати. Більша емоційність жінок є одним із стійких ґендерних стереотипів. М. Джекмен і М. Сентер (1981) виявили, що лише 22% чоловіків вважають, що обидві статі однаково емоційні. Решта віддає перевагу жінкам (15:1). Відповіді жінок виявилися ідентичними;
- жінка повинна бути молодою й не обтяженою дітьми, щоб успішно просуватися в кар'єрі.

Приклади ґендерних стереотипів щодо чоловіків:

- цінність чоловіка визначається розміром його заробітку й успішністю на роботі;
- чоловік повинен бути фізично сильним, мужнім і не уникати небезпеки (агресія й ризикована поведінка);
- чоловік повинен бути знаючим, компетентним і завжди контролювати ситуацію (це може заважати сприйняттю нової інформації, бути причиною серйозних помилок і створювати проблеми у сфері взаємин);
- чоловіки не повинні виражати почуття, показувати емоційну слабкість і зобов'язані самі вирішувати власні проблеми (заборона на прояв емоцій, відсутність достатньої емоційної підтримки);
- чоловікам слід уникати занять і особистісних рис, що асоціюються з жінками (тобто пригнічення, вираження емоцій, заборона проявляти бажані моделі поведінки, що стереотипно вважаються жіночими, такі як ніжність та емпатія, відмова від хатньої роботи).

2.3. ФОРМИ ТА ПРОЯВИ НАСИЛЬСТВА, ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА, ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ, БУЛІНГУ

Виділяють чотири основні форми насильства: фізичне, психологічне, сексуальне та економічне (зневажання інтересів дитини та її потреб).

Правове визначення форм насильства сформовано у статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»²⁵.

”

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що містить ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

”

²⁵ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 02.10.2019).

До фізичного насильства над дитиною належать, зокрема²⁵:

- порушення цілісності органів і тканин організму (нанесення опіків та/або поранень, також із застосуванням зброї чи предметів домашнього вжитку; переломи, зсуви суглобів, вибивання зубів, висмикування волосся; ушкодження внутрішніх органів тощо);
- побої, удари, ляпаси, потиличники тощо, зокрема за допомогою предметів (пасок, лозина, палка та ін.), щипки, викручування кінцівок, грубі штурхання та штовхання;
- позбавлення їжі, пиття, сну;
- прив'язування (приковування) та зв'язування дитини, розміщення у просторі, який частково або повністю обмежує її рух (коробка, клітка та ін.), примус до тривалого перебування у незмінній статичній позі (на колінах, довге стояння «у кутку»), зв'язування окремих частин тіла тощо. Всі подібні дії порушують кровообіг та негативно впливають на роботу внутрішніх органів дитини;
- вплив на дитину із застосуванням фізичних властивостей предметів і явищ середовища (залишення на холоді або на жарі, утримування в диму, удари електричним струмом тощо), примус до вживання алкоголю, наркотиків, шкідливих і отруйних речовин, протипоказаних харчових продуктів та ін. Все це може призвести до погіршення здоров'я або навіть смерті дитини через переохолодження, зневоднення, отруєння та ін.

Приклад

«Фізичне насильство»

Марійка була найкращою ученицею в класі, завжди старанно готувалася до уроків, за що найчастіше отримувала високі бали. Але одного разу і в Марійчиному шкільному житті трапилося «незадовільно». Через декілька днів після цього вчителька фізкультури помітила синці на спині дитини. Поспілкувавшись з дівчиною, вона дізналася, що синці – це покарання батьків за отриману незадовільну оцінку.

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що характеризується будь-якими діями сексуального характеру, вчиненими стосовно повнолітньої особи без її згоди або *стосовно дитини незалежно від її згоди*, або в присутності дитини, примушуваннями до акту сексуального характеру з третьою особою, а також іншими правопорушеннями проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, зокрема вчиненими стосовно дитини або в її присутності.

Сексуальне зловживання дітьми охоплює дії від дотику до інтимних частин тіла або підглядання за ними до зґвалтування, а також залучення дітей та підлітків до протиправної діяльності в сфері секс-індустрії (до проституції, зокрема ритуальної, порнографії тощо).

Серед його форм:

- вагінальний, анальний та оральний секс з дитиною;
- примушення дитини торкатися статевих органів дорослої людини (руками, ротом, власними інтимними частинами тощо), ігри сексуального характеру з дитиною, імітація статевих актів з нею, вимога спати в одному ліжку з особою іншої статі;
- залучення дитини до комерційного сексу, зйомок у порнографії, примушення до надання сексуальних послуг іншим особам вихованців закритих закладів, а також щоб «підтвердити любов» чи довести права належати до певної групи тощо;
- створення умов, за яких дитина постійно спостерігає за статевими стосунками інших людей (залучення до перегляду порнографії, сексуальні зносини на очах у дитини, зокрема комерційні або безладні);
- підглядання (або здійснення відеофіксації) за дитиною у момент здійснення нею

гігієнічних процедур, роздягання, примушення митися, роздягатися/одягатися у своїй присутності або присутності інших дітей та/або дорослих тощо;

- розбещення дитини шляхом спілкування в інтернеті;
- повна заборона сексуальних контактів підлітка, постійний контроль за збереженням цноти, примусові гінекологічні огляди.

У випадку сексуального зловживання з боку дорослого дитину завжди вважають постраждалою. Наявність згоди не має значення, адже дитина не може повністю усвідомлювати значення сексуальних стосунків та всі наслідки того, що відбувається. Натомість все це знає і розуміє дорослий, який і несе всю повноту відповідальності.

Найбільш прихованою формою насильства є сексуальне насильство в сім'ї. В 75% випадків гвалтівники знайомі дітям тією чи іншою мірою, причому у 45% випадків з них нападником стає родич (частіше за все батько, вітчим, піклувальник), у 30 % – більш далекий знайомий (наприклад, друг брата, коханець матері).

Більша частина насильників (також і в сім'ї) є психічно здоровими людьми. Крім того, спостерігається збільшення числа випадків інцесту в процесі дорослішання дівчини, в той час як хлопці, в середньому, зазнають сексуального насильства в більш ранньому віці, ніж дівчата.

Приклад

«Сексуальне насильство»

Людмилі 17 років. Дівчина з 12 років страждає від домагань свого вітчима. Вона не один раз намагалася розповісти про це своїй мамі, але та не вірить доньці, вважаючи, що дівчинка все вигадує про вітчима, який є дуже порядною людиною та уважним чоловіком. Людмила погоджується, що на людях він, дійсно, поводить себе як ідеальний чоловік. Але коли вітчим залишається з дівчиною наодинці, то починає приставати до неї, намагається торкатися її інтимних частин тіла і пропонує секс. (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, ознаками якого є словесні образи, погрози, також щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Психологічне насильство щодо дитини виникає у ситуації постійної нестачі доброзичливої, здорової атмосфери, яка б сприяла емоційному зростанню та росту самооцінки дитини.

Психологічне насильство щодо дитини може виявлятися у таких формах.

Нехтування дитиною – хронічна нездатність батьків або осіб, які здійснюють догляд, надавати дитині належну підтримку, увагу, турботу, забезпечувати основні потреби дитини в їжі, одязі, житлі, медичному обслуговуванні, освіті, захисті та догляді через низку об'єктивних причин (бідність, психічне захворювання, недосвідченість), а також без них. До нехтування

дитиною належить потурання заподіяння шкоди, зокрема приохочення до наркотиків та алкоголю, яке призводить до втрати дитиною самоконтролю та формування в неї стійкої залежності. Відсутність виховного впливу, байдужість до життя дитини та її розвитку, невизначеність правил та норм, «повна свобода», коли дитина зростає «як трава», призводить до соціально-педагогічної занедбаності, а отже, є формою нехтування дитиною.

Психологічне жорстоке поводження – хронічне систематичне приниження, образа та висміювання дитини, знущання з неї. До різновидів психологічного насильства щодо дітей, зокрема, належать:

- поводження з дітьми, як зі своєю власністю, рабами, слугами чи підлеглими;
- використання фізичних переваг дорослої людини (росту, розмірів та сили), постійне посилення на них, як на аргумент у спорі;
- жорстокість щодо інших істот та людей;
- крики, стресогенна поведінка, залякування та навіювання страху; застосування погроз, як аргументу при вихованні.

Серед прикладів, що найбільше травмують дитину, особливо молодшого віку, розрізняють:

- погрози суворого покарання Богом, судом, «силами зла»;
- обіцянки кинути або розлюбити дитину, покінчити життя самогубством;
- залякування заподіяти фізичну шкоду собі або іншим важливим для дитини людям, тваринам, рослинам;
- пошкодження чи заборона користування значущими для дитини речами;
- погрози віддати дитину до поліції, спецшколи, притулку, інших родичів та психіатричної лікарні;
- приниження дитини в очах важливих для неї людей або розповідь про її реальні чи удавані гріхи й помилки. Цей спосіб шантажу дитини є поширеним у ситуації сексуального зловживання; дитині погрожують розповісти усім «про те, що вона робила» або картають за те, що вона хоче «розкрити таємницю»;
- приниження та постійне присоромлення дитини безвідносно її дій, підкреслення її недоліків навіть за їх відсутності;
- звинувачення дитини у власних невдачах, безпідставні скарги на її поведінку, вчинки, використання її дійсних або міфічних вад та помилок для постійного тиску на дитину, її шантажування;
- використання дітей як посередників та об'єкт шантажу в конфліктах між батьками;
- відмова повідомляти дитині про рішення, що стосуються відвідин та опікунства.

Діти доволі часто стикаються хоча б з одним із проявів психологічного насильства: їх або принижували (також і нецензурно), або зневажливо критикували, або до них застосовували погрози.

Найбільш поширеними формами психологічного насильства є заборона або обмеження в пересуванні («вийти з дому», «піти до друзів»), спілкуванні з друзями та погрози (фізичною розправою, самогубством тощо).

Переважає більшість дорослих, які вдаються до психологічного тиску, вважають його цілком припустимою формою взаємин, потрібною для того, щоб «показати дитині її місце», закріпити її підлегле становище, навіяти їй страх. У той самий час близько третини агресорів не визнають, що за їхніми діями стоїть бажання принизити іншу особу та утримати у такий спосіб власне лідерство.

Психологічне насильство супроводжує всі інші форми насильства, адже побиття або зґвалтування завжди зумовлює не лише фізичне, а й психічне страждання (а в особливо тяжких випадках – значні психічні травми).

Приклад

«Психологічне насильство»

Сашко найменший у родині. Йому 10 років. Він має брата Миколу, якому 15, і 13-річну сестричку Іру. Старші брат та сестра постійно кривдять малого, кепкуючи з нього, навіть прізвисько для цього образливе вигадали. Батьки на ситуацію не зважають, мовляв, діти самі розберуться, головне – щоб не билися. Але Сашка це дуже пригнічує. (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що обіймає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

При цьому відмова виконувати примхи дитини (найновіший телефон, модний прилад) не є економічним насильством.

Типовими різновидами економічного насильства щодо дітей є:

- трудова експлуатація дитини, яка перешкоджає або унеможливорює здобуття нею освіти та ставить під загрозу її життя, здоров'я, нормальний фізичний та психічний розвиток;
- примушення дитини до протиправних дій в економічній сфері (крадіжок, жебрацтва тощо);
- позбавлення (погроза позбавлення) житла й грошового утримання, на яке дитина має законне право (житлової площі батьків, аліментів, пенсії, стипендії тощо);
- відібрання документів, без яких дитина не може продовжувати освіту або влаштуватися на бажану для неї роботу;
- існування за рахунок дитини (присвоєння пенсії дитини-інваліда, примушення до збору пляшок або пошуку харчів чи одягу на смітнику та ін.);
- позбавлення дитини належних умов проживання та харчування.

Економічне насильство є дуже небезпечним з точки зору криміналізації дітей та підлітків – не маючи змоги легально отримувати та витратити кошти, вони вдаються до жебрацтва, крадіжок, азартних ігор тощо.

Приклад

«Економічне насильство»

Олені 12 років. Вона проживає з мамою і двома молодшими братиками. Тато Олени з ними не проживає. Для того, аби прогостувати, сім'я тримає велике господарство. Кожного дня дівчина перед школою і після неї тяжко працює: готує їжу для менших братів, доглядає за худобою та порається на городі. Всі ці обов'язки мама поклала на доньку, бо сама з ранку і до пізнього вечора – на роботі. (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

Основні способи визначення ознак того, що дитина потерпає від насильства, – це огляд та безпосереднє спостереження за дитиною, станом її житла, родичами; бесіда з дитиною, опитування родичів, сусідів²⁷.

²⁷ Індикативні таблиці наявності жорстокого поводження висвітлені в методичному посібнику «Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство». Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. - К.: ФОП Клименко, 2015. – 114 с.

Основними видами ґендерно зумовленого насильства прийнято вважати:

- домашнє насильство;
- сексуальне насильство, зокрема зґвалтування: будь-який статевий акт, виконаний з кимось без згоди цієї особи вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою;
- сексуальні домагання: будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, мета або наслідок якої – порушення гідності особи, зокрема шляхом створення загрозливого, ворожого, принизливого або образливого середовища;
- психологічне насильство: навмисне залякування, домагання чи погрожування особі протягом певного періоду, що призводить до травматичних переживань. У близьких стосунках психологічне насильство може часто переходити в фізичне та сексуальне насильство;
- переслідування (сталкінг) – неодноразове погрожування комусь через фізичне переслідування, залучення до небажаного спілкування чи навмисне інформування когось про те, що за ними ведеться нагляд, щоб змусити їх боятися за свою безпеку;
- фізичне насильство: акти насильства, що не носять сексуальний характер. Сюди належать: удари, придушення, штовхання, порізи, опіки, стрілянина та застосування будь-якої зброї, обливання кислотою чи будь-який інший акт, що спричиняє біль, дискомфорт або поранення;
- каліцтво статевих органів: всі операції, що навмисно змінюють чи травмують жіночі статеві органи з немедичних причин, а саме, видалення, інфібуляція або здійснення будь-якого іншого каліцтва в цілому або частково великих статевих губ, малих статевих губ або клітора;
- вбивство в ім'я честі: вчинення будь-якого з актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, культура, звичаї, релігія, традиція або так звана «честь» не розглядалися як виправдання таких актів. Це містить, зокрема, заяви про те, що жертва порушила культурні, релігійні, соціальні чи традиційні норми або звичаї належної поведінки;
- примусовий шлюб: акт навмисного використання фізичних або психологічних погроз, щоб змусити дорослого чи дитину взяти шлюб, чи перевезення дорослого чи дитини до іншої країни, щоб змусити їх вступити в шлюб;
- примусовий аборт та примусова стерилізація: виконання операції аборту жінці без її попередньої та інформованої згоди; проведення операції, що націлена на усунення здатності жінки до природного відтворення, без її попередньої та інформованої згоди чи розуміння.

ВИДИ БУЛІНГУ

Булінг (цькування) проявляється через психологічне, фізичне, економічне, сексуальне насильство, також із застосуванням засобів електронних комунікацій.

Фізичний булінг – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпasi, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Приклад**«Фізичний булінг»**

Кожен ранок Максима починався з того, що він чув чергову сварку батька та матері. Так сталося і цього разу. Проспавши, він похапцем під крики батьків одягнувся і вибіг на вулицю. Снідати не хотілось, та й ні мама, ні тато не помітять, що його вже немає. Він зник. Адже давно його у сім'ї не помічали. До школи йти також не хотілося. Там – старші хлопці, які знову почнуть знущатися з нього: чіпляти на спину образливі прізвиська, давати стусани, ставити підніжки. Було дуже важко, але пожалітися було нікому... Так, у роздумах

про своє життя, Максим все ж таки дістався школи Роздуми не відпускали... Ось він – довгоочікуваний дзвінок на перерву. Із засмученим обличчям Максим вийшов з класу. У цей час до нього підійшли троє старшокласників. Почали вкотре знущатися, насміхатися. Один з них поплескав Максима по спині, причепивши листок з написом «Вдар мене». Хлопець здогадувався, що могло означати оце так зване «дружнє» поплескання – чергова принизлива для нього витівка. Максима штовхнули і він упав. Було дуже боляче – і фізично, і ще більше морально. На очі навернулися сльози. (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

Економічний булінг – крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо.

Приклад

«Економічний булінг»

Добрий день. Я – Ольга. Мені 12 років. У мого гарного друга, однокласника Сашка, є проблема. Останнім часом його постійно кривдять старшокласники. Морально тиснучи на нього, вони щодня забирають у нього гроші, які мама дає на обіди, та змушують просити у мами ще і ще. Він дуже сильно переживає, але розказати будь-кому про це боїться. І зі мною Сашко поділився під великим секретом. Адже старшокласники залякали його, пообіцявши, що поб'ють, якщо Саша комусь про це скаже. Тепер ми разом не знаємо, як вирішити його проблему. (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

Психологічний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Приклад

«Психологічний булінг»

Учень 9 класу Олег на уроках фізики систематично принижує вчительку: грубо до неї звертається, паплюжить при всьому класі, вдається під час спілкування до нецензурної лайки.

Сексуальний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти тощо.

Приклад

«Сексуальний булінг»

До десятого класу прийшла новенька дівчина. На перший погляд, досить упевнена у собі. Але новачкам завжди нелегко здобувати авторитет у новому класі, тим більше, що там зазвичай уже є свої авторитети. Так сталося, що такою авторитетною особистістю для однокласників був хлопець нарцисичного характеру. Він мав неабияку вагу серед однолітків, зокрема у групі в чаті, де почав пліткувати про те, що мав з новенькою сексуальний зв'язок. Група схвалила вчинки хлопця, почавши жартувати на цю тему. Це проявлялося будь-де: як під час уроків, так і на перервах. А щирі виправдовування дівчини тільки ще більше розпалювали бажання однокласників зайвий раз посміятися та познущатися з неї. Дійшло до групової ізоляції — дівчина уникає будь-яких контактів з однолітками, сторониться їх, навіть обідає окремо, аби не провокувати жарти на свою адресу. (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

Кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу інтернет, цькування через соціальні мережі).

Приклад

«Кібербулінг»

Вітаю! Я Наталя зі Львівщини. Нещодавно мені виповнилося 14-ть. Мої переживання – стосовно подруги, яку донедавна вважала найкращою та найближчою. Сварка з нею виявила те, чого я ніяк не очікувала. Посварившись зі своєю подругою, звісно, переживала через це, та думала, що скоро все минеться, але вона не шукала можливості помиритися. Навіть навпаки – почала писати негативні коментарі на моїй сторінці у соціальній мережі. А наші однокласники їй в цьому чомусь підтримують. Хочу виправити ситуацію. Але, як тільки я видаляю образливі коментарі, вони одразу пишуть нові, іноді ще болючіші. Я не знаю, як з цим бути і як зупинити це... (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

Розрізняють *прямий булінг* (наприклад, одна дитина вимагає у іншої гроші або речі) і *непрямий* (наприклад, група учнів поширює неправдиві чутки про свого однокласника), образи і погрози через електронну пошту, мобільний телефон, текстові повідомлення, а також створення наклепницьких вебсайтів (*кібербулінг*).

2.4. МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ, НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ, БУЛІНГУ

Розрізняють *наближені та віддалені наслідки* жорстокого поведіння щодо дітей.

До наслідків, які можуть *проявлятися відразу* після факту жорстокого поведіння чи через досить короткий час, належать фізичні травми, ушкодження, а також блювота, головний біль, втрата свідомості, характерні для «синдрому дитячого струсу», що розвивається у маленьких дітей, яких беруть за плечі і сильно трясуть. Окрім зазначених ознак, у дітей під час цього синдрому з'являється крововилив в очні яблука. До наближених наслідків належать також гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну. Такі реакції можуть проявлятися у прагненні кудись тікати, сховатися або навпаки у глибокій загальмованості, зовнішній байдужості. У будь-якому випадку, дитина охоплена надзвичайним страхом, тривогою та гнівом. У старшому віці можливий розвиток депресії з почуттям власної нікчемності, неповноцінності.

Наслідки, які можуть проявлятися не відразу, а через якийсь час, зокрема і досить тривалий, – це порушення фізичного і психічного розвитку, соматичні захворювання, особистісні та емоційні порушення, соціальна невлаштованість.

Соціальні наслідки жорстокого поведіння з дітьми – шкода для жертви і для суспільства (два наслідки, що виявляються одночасно).

Діти, що пережили будь-яку форму насильства, відчувають труднощі соціалізації: у них порушені зв'язки з дорослими, немає відповідних навичок спілкування з однолітками, вони не мають достатнього рівня знань і ерудиції, щоб завоювати авторитет у школі тощо. Вирішення своїх проблем діти, що постраждали від насильства, часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі, а це нерідко поєднано з формуванням у них пристрасті до алкоголю, наркотиків, вони починають красти і здійснювати інші протиправні дії.

Насильницькі моделі поведінки закріплюються у свідомості дитини іноді як єдино можливі (при відсутності можливості спостерігати інші моделі, ненасильницькі), іноді як єдино оптимальні і пріоритетні.

Відповідно до теорії «патології раннього дитинства», яку обґрунтував Дж. Боулбі, – якщо дитина в ранньому віці не отримала достатньо батьківського тепла, ласки, ніжності, турботи, почуття захищеності – в майбутньому обов’язково будуть девіації в поведінці: агресивність, жорстокість, насилля, конфліктність, шкідливі звички, правопорушення, відхилення у моральному розвитку.

Виділяють наступні наслідки насильства для дитини

Фізичне насильство	Сексуальне насильство	Психологічне насильство
Страх, тривожність, розгубленість, порушення сну, апетиту, енурез, енкопрез, нічні страхіття, тіки, асоціальна поведінка, саморуйнація, психопатологія, суїцидальна поведінка, втрата ваги, дезадаптація до школи, пошук партнерів, які схильні до насильницьких дій тощо.	Тривожність, нічні страхіття, посттравматичний стресовий розлад, уникаюча поведінка, депресія, боязкість, затримка у розвитку, надмірний контроль за оточенням, агресія, асоціальна і неконтрольована поведінка, неадекватна сексуальна поведінка, невротичні і загальні психічні захворювання, порушення сну, різка зміна стилю поведінки, розгубленість, пригніченість, гнів, відраза, почуття провини, аутоагресія, перенесення емоційного ставлення до насильника на інших людей, фізичні порушення (генітальні пошкодження, вагітність, захворювання, що передаються статевим шляхом, соматичні скарги), спроби суїциду тощо.	Порушення самоконцентрації занижена або нестійка самооцінка, емоційні та поведінкові порушення тощо.

Фактори, що впливають на наслідки: індивідуальні особливості дитини, вік, сила насильницької дії, тривалість перебування в ситуаціях насильства та жорстокого поводження, період отримання необхідної медичної та психологічної допомоги, підтримка з боку рідних та близьких, реакція представників органів державної влади та неурядових організацій, з якими дитина контактувала.

Незалежно від виду і характеру насильства у дітей можуть спостерігатися різні захворювання, що належать до психосоматичних: ожиріння чи, навпаки, різка втрата ваги, що обумовлено порушеннями апетиту.

Практично всі діти, що постраждали від насильства, *пережили психічну травму*, внаслідок чого формуються певні особистісні, емоційні і поведінкові особливості, що негативно впливають на їхнє подальше життя.

Важливим для розуміння наслідків жорстокого поводження є той факт, що рідко дитина перебуває в ситуації, де є одна форма насильства чи жорстокого поводження. Як правило, це ситуації, де відбувається поєднання різних форм насильства. Відповідно комбінуються і їх наслідки.

Приклад впливу домашнього насильства на дитину

Іван живе з матір'ю, батька свого ніколи не бачив. Стосунки Івана з мамою ніколи не були особливо теплими: жінка зловживала алкоголем, знущала над малим з народження, звинувачувала його в тому, що їх покинув батько Івана, ображала хлопця, а часто і лупцювала. Йшли роки, Іван підріс, ставши школярем. У школі хлопчина був справжнім авторитетом, але не через старанність у навчанні, а через свій запальний та нестримний характер. Хлопець був «своїм» і у компанії старших за нього юнаків. Рано почав палити, був неодноразово помічений у бійках. Тому матір хлопця часто викликали до школи, не обходилося і без втручання правоохоронних органів. Зрозуміло, що мати часто була невдоволена зухвалою поведінкою сина. Вона злилась. А одного разу її лють вийшла за межі: в руках матері опинився ніж, з яким вона взялася ганяти за хлопцем по хаті. Іван ледве втік, опинившись на вулиці. Додому більше не повернувся. Через кілька тижнів вуличного життя Івана заарештували за розбиту вітрину магазину та помістили у спеціальний заклад для дітей.

НАСЛІДКИ БУЛІНГУ

Булінг (цькування) у закладі освіти призводить до значних соціальних і психологічних наслідків для всіх учасників цього процесу: кривдника(-ці) (булера), потерпілого(-ої) (жертви), спостерігачів.

Наслідки булінгу можуть виходити далеко за межі закладу освіти та впливати на найближче оточення дитини, на її майбутнє життя. Ці наслідки можуть виявлятися, як одразу (так звані «прямі»), так і через довготривалий час («віддалені»).

Найважче наслідки булінгу (цькування) позначаються на потерпілому(-ій) (жертві).

До *прямих наслідків* для потерпілого(-ої) (жертви) булінгу (цькування) належать: фізичні травми та ушкодження; гострі психічні порушення (страх, тривога, гнів), які можуть проявлятися у прагненні кудись тікати, сховатися, у зовнішній байдужості тощо.

Віддаленими наслідками булінгу є серйозні порушення фізичного, психічного та соціального стану дитини, які неминуче позначаються на її подальшому житті²⁸.

Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

- неадекватне сприйняття себе – занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисність;
- негативне сприйняття однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, пропуски уроків у школі;
- неадекватне сприймання реальності – підвищена тривожність, різноманітні фобії, неврози;
- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

²⁸ Онлайн-курс «Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти»
URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about

Наслідки булінгу можуть проявлятися

Фізичне насильство	Сексуальне насильство	Психологічне насильство
- замкнутість - страх - безсоння - низька самооцінка - агресія - погіршення здоров'я - тривожність - залежності - потрапляння під вплив - самотність - суїцидальні настрої та інші негативні наслідки тощо.	- агресивна поведінка - прояви насильства - скоєння правопорушення - відторгнення колом друзів, однокласників - байдужість до почуттів інших - невміння спілкуватися спокійно - сприймається оточенням, як агресор - постійне перебування в конфлікті - непорозуміння з батьками/педагогами - погіршення здоров'я та інші негативні наслідки тощо. Несе адміністративну відповідальність (ст. 1734, Кодекс України про адміністративні правопорушення): якщо вік 16 років і більше: - штраф від 50 до 200 мінімумів доходів громадян (від 850 до 3 400 грн); - громадські роботи від 20 до 60 годин; якщо вік до 16 років - відповідальність несуть батьки, або особи, які їх замінюють, а саме: - штраф від 50 до 200 мінімумів доходів громадян (від 850 до 3 400 грн); - громадські роботи від 20	- некомфортне оточення - небезпечне освітнє середовище - втрата довіри - втягнення в ситуацію насильства - втягнення в ситуацію булінгу - пригнічений стан - погіршення здоров'я та інші негативні наслідки - почуття провини - депресія тощо.

Вчені ВООЗ вказують також на медичні наслідки впливу булінгу. Знущання над дітьми призводить до:

- соматичних наслідків – таких, як головний біль, біль у спині та животі;

- психологічних розладів (депресія, поганий настрій, нервозність, почуття самотності й думки про суїцид);
- психологічної дезадаптації – неспроможність сформуватись повноцінному індивіду, який би відповідав вимогам суспільства;
- розвитку стійких моделей асоціальної поведінки, серед яких – агресія, насильство;
- поширення алкоголізму та наркоманії через замовчування випадків насильства.

Приклад впливу булінгу на дитину

На сьомому році навчання була вимушена перейти до паралельного класу. А передувало цьому ось що.

Я була товстенькою, і звичайно ж, мене дражнили через мою повноту, підбираючи для цього найобразливіші слова та порівняння. Казали, що я жирна, що я товстуха, що я бомба... Правда, це робили, в основному, хлопці. Дівчата ж вважали, що на моєму фоні вони поза конкуренцією. Я нікому не жалілася, терпіла, а одного разу вирішила — мені будь-що необхідно схуднути. Я цього неймовірно хотіла. І тому це бажання перетворилося на справжню манію. Я пила виключно воду, вживала мінімальну кількість їжі, непомітно викидаючи те, що старанно готувала мені мама. І на цьому підґрунті у мене розпочалася анорексія. Дійшло навіть до того, що мене хотіли покласти до психіатричної лікарні. Врятувала мама та її добрі поради. І тоді разом було вирішено змінити клас. Ось так я опинилася в іншому класі. І сьогодні у мене все по-іншому!

Тут у мене з'явилася хороша подруга, а разом із нею — і підтримка. Справи одразу пішли на краще, я почала нормально харчуватися, поліпшилося здоров'я, покращився настрій. А мої стосунки з колишніми однокласниками тепер мене не обходять, вони обірвалися назавжди. (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

2.5. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДО ТЕМИ 2

Вправа «Дерево насильства»

Мета: опрацювати і узагальнити причини, прояви та наслідки насильства, домашнього насильства щодо дитини, булінгу.

Тренер/тренерка об'єднує учасників у 3 групи та пропонує проаналізувати усі можливі причини, прояви та наслідки:

- насильства (1 група);
- домашнього насильства (2 група);
- булінгу (3 група).

Інструкція

Намалюйте на аркуші для фліпчарту дерево — воно символізуватиме вид насильницьких взаємовідносин, з яким працює ваша група:

- «Дерево насильства»;
- «Дерево домашнього насильства»;
- «Дерево булінгу».

Корені – це причини (особистісні та суспільні).

Стовбур – це форми насильства/домашнього насильства/булінгу.

Гілки – це конкретні прояви насильницьких відносин.

Листя та плоди – це наслідки насильницьких відносин, які проявляються в поведінці постраждалих.

Після виконання завдання групи презентують свої «дерева».

До уваги тренера/тренерки!

Узагальнюючи напрацювання груп, необхідно звернути увагу на те, що при різноманітності причин та проявів насильницьких взаємин, вони можуть призводити до однакових наслідків. Будь-який вид насильства містить психологічну складову, що значною мірою відбивається на поведінці та емоційному стані дитини, її пізнавальній та мотиваційній сфері.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ «МІФИ І ФАКТИ ПРО НАСИЛЬСТВО І ЖОРСТОКЕ ПОВЕДІННЯ ЩОДО ДІТЕЙ»

Вправа «Займи позицію»

На двох протилежних стінах тренінгової кімнати розміщуються листи з надписами «Згодні» та «Незгодні».

Хід вправи:

1. Учасники/ці тренінгу запрошуються стати в середині кімнати. Тренер/ка зачитує стереотип, пропонуючи учасникам/цям визначитися, згодні або незгодні вони з цим твердженням, та зайняти місце в кімнаті відповідно обраного надпису.

2. Тренер/ка пропонує учасникам/цям з групи «Згодні» та групи «Незгодні» аргументувати свій вибір.

3. Тренер/ка коментує обрані позиції груп.

4. Після обговорення тренер/ка пропонує змінити обрані позиції тим, хто під час обговорення переглянув власну думку, та аргументувати свій вибір.

Міф 1. Жорстоке поведіння – це тільки коли дитину б'ють²⁹.

Факт: фізичне насильство є лише одним із видів жорстокого поведіння з дітьми. Зневага і емоційне насильство можуть бути не менш руйнівними для дитини, а їхня малопомітність – значно знижує шанс втручання в ситуацію третіх осіб і виявлення проблеми.

Міф 2. Причиною домашнього насильства щодо дитини завжди є вживання кимось у родині алкоголю або наркотиків.

Факт: вживання алкоголю, інших психоактивних речовин, дійсно, знижує здатність контролювати поведінку, але серед кривдників(-иць) багато людей, які не вживають алкоголь, тютюн, наркотики, проте мають такі характерологічні особливості та досвід власного виховання, які слугують факторами виникнення їхньої насильницької поведінки стосовно дитини. Водночас, деякі особи, навіть пройшовши лікування від алкоголізму, наркоманії, продовжували бути агресивними і жорстокими стосовно близьких. Алкоголізм чи вживання алкогольних напоїв, наркотиків не може бути виправданням насильства.

Міф 3. Домашнє насильство щодо дітей ніколи не трапляється в заможних/матеріально забезпечених сім'ях.

Факт: домашнє насильство щодо дітей трапляється не тільки в бідних сім'ях або у «неблагополучних» районах. Ця проблема лежить поза расових, економічних або культурних кордонів. Є деякі сім'ї, що здаються просто зразковими, однак за дверима їхніх домівок ховаються дуже непривабливі речі.

Міф 4. Більшість дітей страждає від рук незнайомих.

Факт: насильство з боку незнайомих людей трапляється, проте в більшості випадків агресором є член сім'ї або найближчий друг сім'ї.

Міф 5. З дітей, які зазнали жорстокого поведіння, завжди виростають жорстокі люди.

²⁹ Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: навчально-методичний посібник. – Ч. 1. - Київ. – 2019.

Факт: звісно, діти, які зазнали жорстокого поводження, перебувають у групі ризику і, нерідко несвідомо, відтворюють модель жорстокого поводження у дорослому віці, на власних дітях. З іншого боку, багато дорослих, які пережили жорстоке поводження, мають дуже сильну мотивацію вберегти власних дітей від того, через що пройшли самі, і тому стають чудовими батьками.

Міф 6. Особа кривдника(-ці) у дитини завжди пов'язана з негативними емоціями та ставленням.

Факт: слід пам'ятати, що негативні ставлення і почуття дитини до дорослих не обов'язково означають, що вона була ними скривджена. І навпаки, заподіяння кривди конкретно особою, зокрема сексуального характеру, не завжди викликає у дитини негативні емоції стосовно злочинця. У дитини є власна картина світу і ключ до оцінки подій та людей. Дитина не оцінює їх у категоріях дорослих людей. Для дітей дошкільного віку дружньою особою може бути той, хто частує солодощами, а поганою – хто обмежує поїдання морозива. А поведінка винуватця злочину, що має сексуальний характер, навпаки, може сприйматися дитиною як форма гри, частина звичайних дій по догляду за тілом, засіб вираження позитивних почуттів. Унаслідок – порушник(-ця) може сприйматися як дружня, привітна особа, яка асоціюється з позитивними емоціями.

Міф 7. У випадку домашнього насильства примирення родини має бути першим пріоритетом.

Міф 8. Заради дитини жінки мають залишатися зі своїм партнером навіть у випадках домашнього насильства.

Міф 9. Постраждалі від домашнього насильства самі відповідальні за те, що з ними відбувається.

Міф 10. Чоловіки та жінки страждають від домашнього насильства однаково.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ «ЗАКРІПЛЕННЯ УМІНЬ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СИТУАЦІЙ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ»

Вправа 1

Мета: сформувати в учасників уміння ідентифікувати відповідні ситуації насильства, конфлікту, домашнього насильства, жорстокого поводження, булінгу, необачності.

Обладнання та необхідні матеріали: кейси, таблиця для роботи з кейсами, аркуші А4.

Хід вправи:

Тренер/тренерка об'єднує учасників/учасниць у 6 груп та пропонує їм, опрацювавши кейси, визначити, чи є в описаних ситуаціях критерії, за якими можна ідентифікувати насильство/агресивну поведінку, домашнє насильство, жорстоке поводження, булінг, необачність, конфлікт, та заповнити таблицю.

До уваги тренера/тренерки!

Можна запропонувати учасникам/учасницям опрацювати усі ситуації у кожній групі або одразу розподілити за кожною групою по одній.

Ключ до кейсів

Ситуація 1. Булінг.

Ситуація 2. Домашнє насильство.

Ситуація 3. Конфлікт.

Ситуація 4. Насильство.

Ситуація 5. Жорстоке поводження.

Ситуація 6. Необачність.

ОПИС КЕЙСІВ

Ситуація 1. Я навчаюсь у 8 класі. Всі вчителі дуже люблять наш клас. Мої однокласники – доброзичливі та старанні. Правда, є два серед них – Тарас та Славик – які вирізняються з-поміж інших своєю задержуватою поведінкою. Хлопці постійно ображають дівчат, б'ють однолітків. Вони і до мене задиралися, аж до бійок доходило. Але нещодавно все змінилося. Справа в тому, що цього навчального року до нашого класу прийшов новий хлопець. Його звали Вінсет. Незвичне ім'я. І сам він не такий, як ми всі – темношкірий. Він із мамою переїхав в Україну, проживаючи зараз з бабусею та дідусем. Коли в класах з'являються новачки, то увага більшості переноситься відразу на них. Хто з цікавості, хто – аби силу свою продемонструвати... А тут ще хлопець з іншим кольором шкіри. Для Тараса та Славика саме воно! Ті постійно ображають Вінсета, обзивають «негром», «рабом», «виродком». Часто б'ють його. Я кілька разів бачив, як Вінсет плакав.

Розумію, що це неправильно, але втручатися в ситуацію не хочу. Насправді, мені дуже шкода Вінсета. Він хороший і гарно грає у футбол. Але я з ним не спілкуюся, бо думаю, що Тарас та Славик, подружись я з Вінсетом, будуть знову наді мною знущатися.

Ситуація 2. Мишко навчається у третьому класі. Йому дуже складно дається навчання, особливо математика. Разом із тим, у хлопця добре розвинуте образне мислення. Іноді він за допомогою образів малює у зошитах те, про що розповідає вчителька, – йому так простіше і засвоювати, і запам'ятовувати. Розуміючи, що Мишкові потрібна фахова допомога, вчителька вирішила поговорити про це з батьками. Коли наступного дня мама прийшла за Мишком у школу, аби відвести сина до стоматолога, вчителька розповіла їй про те, що викликає у неї тривогу, та порадила звернутися до психолога або невролога. Вислухавши педагогиню, мама відразу почала кричати на сина, ображаючи його та називаючи дебілом. «Скільки вже можна! Як ти мені набрид! Одні проблеми від тебе!» – вигукувала та. Реакція жінки була занадто емоційною. Тож, зрозумілим було бажання вчительки заспокоїти маму і захистити дитину. Проте зробити це було не дуже легко: жінка бурхливо продовжувала «виховувати» сина. Сильно шарпнувши малого за руку, що той ледь не впав, матір потягла його за собою, погрожуючи, що вдома йому ще раз «пояснить», як треба вчитися, щоб до нього не було претензій.

Ситуація 3. У Петра, учасника шкільного театру, розрядився мобільний телефон, а йому необхідно було сказати батькам про репетицію театрального гуртка, яка мала відбутися після уроків. На перерві хлопець звернувся по мобільний до однокласниці Марійки. Дівчинка дала Петру гаджет, але попросила, щоб той був дуже обережним, адже телефон новий і дорого коштує. Петро відійшов трохи вбік і почав було набирати номер. У цей час повз нього пробігали хлопчики, що поспішали до їдальні. Біжучи, вони гралися та штовхалися. Один із них перечепився і, падаючи, сильно пхнув Петра. Той втримався на ногах, але телефон випав з рук, розбившись на цементній підлозі. Побачивши це, Марійка була у розпачі. Дівчина почала плакати, потім накинулася на Петра з кулаками, кричачи та обзиваючи його. Хлопець підняв телефон, намагався щось пояснити дівчині, вибачитися... Проте вона не хотіла нічого чути. Петра це розсердило. Забувши про провину, він почав у відповідь кричати на Марійку.

Ситуація 4. Софійка з Настею поверталися зі школи додому. Щоб скоротити дорогу, дівчата вирішили йти через пустир. Раптом їх перестрів Славко — хлопець із паралельного класу. Спочатку він просто жартував з дівчатами. Потім хлопець почав чіплятися до Насті, не даючи пройти, зупиняючи її. І в один із таких моментів він так сильно схопив дівчину за руку, що та скрикнула від болю і почала просити, аби той відпустив її. Але Славко, ще більше стискаючи руку Насті, почав лаяти дівчат.

Ситуація 5. Мене звали Дмитрик. Мені 9 років. Хочу розповісти про наше з моїми молодшими братиками (8 і 6 років) життя, яке через маму (і це жахливо!) стало нестерпним. Ділитися своїм болем більше нема з ким... Ми страждаємо від мами, яка з нас постійно знущається... Бере нас, наприклад, за вуха і піднімає догори, тримає, а потім ставить на підлогу. Знаєте, як це боляче? А ще, бере ганчірку для миття підлоги, миє унітаз, а потім нею затикає нам по черзі рота! Терпіти таке уже незмога! І взагалі, я вже 2 дні нічого не їм, бо їсти нема чого. Допоможіть нам! Будь ласка!!!

Ситуація 6. Мама Андрія та Олени подарувала на свято дітям тенісні ракетки. Брат та сестра відразу захотіли пограти в теніс новими ракетками, але під час гри сталася неприємність. Андрій, не розрахувавши силу, відбив м'яча так, що той полетів та вдарив Олену по голові. Від несподіванки та болю дівчинка розплакалась та побігла до мами.

Номер кейса/Питання	№1	№2	№3	№4	№5	№6
Як ви можете визначити дану ситуацію (конфлікт, насильство/агресивна поведінка, необережність, домашнє насильство, булінг, жорстоке поводження)?						
Хто у цій ситуації кривдник(-ця)(-и)?						
Хто у цій ситуації постраждалий(-ла)(і)?						
Чи є спостерігачі?						
Критерії, за якими можна ідентифікувати ситуацію?						

Вправа 2. Практикум зі створення описів ситуацій

Тренер/тренерка об'єднує учасників/учасниць у 5 груп та пропонує їм самостійно скласти опис ситуацій.

Ситуація 1. Булінг.

Ситуація 2. Домашнє насильство.

Ситуація 3. Конфлікт.

Ситуація 4. Насильство.

Ситуація 5. Жорстоке поводження.

Потім кожна група представить результати роботи (для кожної групи по 1-2 хвилини).

До уваги тренера/тренерки!

Після презентації групами результатів роботи тренер/тренерка проводить обговорення, підбиваючи разом з учасниками/учасницями загальні підсумки.

Орієнтовні питання для обговорення:

1. Що було легко, а що складно під час виконання вправи? Чому?
2. Якими компетентностями необхідно володіти педагогічним працівникам для ідентифікації ситуацій?
3. Які важливі особисто для вас висновки ви зробили?

II.3. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕМИ 3 «МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ, ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ»

3.1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

Діти, за певним виключенням мають ті ж права, що і дорослі³⁰. Однак, деякі права мають особливе значення для них – вони відображають потреби дітей у спеціальному захисті та увазі, виявляють їхню вразливість та різницю між дитячим і дорослим життям. Для того, щоб підкреслити це, інтереси дитини у всіх видах діяльності ставляться вище інтересів дорослих та держави.

Міжнародні документи у сфері забезпечення реалізації прав дитини гарантують захист усіх прав дітей, базуючись на основоположному принципі найкращих інтересів дитини.

Міжнародне законодавство щодо захисту прав дитини:

- Женевська декларація прав дитини, 1924 р.
- Декларація прав дитини, 1959 р.
- Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.
- Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, 1990 р.
- Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р.
- Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ратифікований Україною у 2004 р.
- Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, ратифікована Україною у 2000 р.
- Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р.
- Європейська соціальна хартія, переглянута у 1996 р.
- Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, СЕД № 185, 2001 р.
- Конвенція Ради Європи про протидію торгівлі людьми, СЕД № 197, 2005 р.
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від експлуатації і знущань сексуального характеру, СЕД № 201, 2007 р.

1989 року Генеральна Асамблея ООН прийняла *Конвенцію про права дитини*. Конвенція базується на ідеї розуміння місця дітей у суспільстві *не як майбутніх дорослих, а як рівноправних учасників суспільного життя*, звичайно, з урахуванням того, що «дитина потребує спеціальної охорони та піклування...».

Конвенція визначає громадянські права (на життя і розвиток, на отримання громадянства, свобода від фізичного та психічного насильства та ін.), соціальні (на охорону здоров'я, на освіту та ін.), культурні (наприклад, право на дозвілля). Старшим дітям Конвенція надає і політичні права (наприклад, право на об'єднання). Натомість у Конвенції майже відсутня увага питанням економічних прав дитини, адже пріоритетом визнано освіту – дитина повинна вчитись, а не працювати.

³⁰ Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К., 2016.

Таблиця. Права дитини відповідно до Конвенції ООН про права дитини

Вид прав	Приклади
Громадянські права	Право на ім'я та національність Право на самобутність Право на життя Право на захист від фізичного насильства Право на приватне життя
Політичні права	Свобода думки Свобода висловлювання Свобода зібрань, переконань та віросповідання, вільний доступ до інформації
Економічні права	Захист від експлуатації
Соціальні права	Право на освіту Право на охорону здоров'я Право на соціальне забезпечення
Культурні права	Відпочинок, дозвілля, участь у культурному та мистецькому житті
Специфічні права	Не розлучатися з батьками Право на гру Особливі потреби

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання керуватися дотриманням принципу «найкращих інтересів дитини» щодо реалізації державної політики у цій сфері. Як закріплено в ст. 3 Конвенції, «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що опікуються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини».

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини у Декларації прав дитини визначається як забезпечення дитині, через закони та за допомогою інших засобів, спеціального захисту та надання можливостей і сприятливих умов, що дозволяли б дитині розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально здоровим в умовах свободи та гідності.

Так, держава зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які несуть відповідальність за неї за законом, і для цього повинна вживати всіх відповідних законодавчих та адміністративних заходів.

Україна взяла зобов'язання, відповідно до частини 1 статті 19 цього документа, вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних і просвітницьких заходів щодо захисту дітей від насильства у всіх його проявах, образ, зловживань, недбалого піклування або його відсутності.

Вихідною ідеєю законодавчого забезпечення прав дітей в Україні є принцип усі «діти рівні у своїх правах незалежно від походження», що закріплено статтею 52 *Конституції України*.

Україна також уперше в Конституції зазначила, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом, держава забезпечує гарантії державного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 52).

На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини 26 квітня 2001 року в Україні був прийнятий Закон «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Питання «Міжнародне та національне законодавство з питань забезпечення ґендерної рівності» висвітлено в посібнику «Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з ґендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери» / Колектив авторів. – Київ, 2017. – 172 с.

Електронний режим доступу:
<https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/386411?download=true>

3.2. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Згідно із законодавством України особи, які вчинили домашнє насильство та насильство за ознакою статі, несуть адміністративну, кримінальну чи цивільно-правову відповідальність.

Більше інформації з питання «Відповідальність за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі» надано в інфографіці в Розділі «Додатки» даного Посібника.

Адміністративна відповідальність

Стаття 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»:

вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий(-а) має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого(-ої), а так само невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення, –

тягнуть за собою **накладення штрафу** від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян **або громадські роботи** на строк від тридцяти до сорока годин, **або адміністративний арешт** на строк до семи діб.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, –

тягнуть за собою **накладення штрафу** від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян **або громадські роботи** на строк від сорока до шістдесяти годин, **або адміністративний арешт** на строк до п'ятнадцяти діб.

Кримінальна відповідальність

Верховною Радою України 06.12.2017 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Однією з основних новел даного закону є доповнення Кримінального кодексу України **статтею 126¹ «Домашнє насильство»**.

Законодавець визначає домашнє насильство як умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо теперішнього чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний(-а) перебуває (перебував/ала) у сімейних або близьких до них відносинах, що не спричинило тяжких наслідків, та передбачає відповідальність у вигляді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешт на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

В інтересах потерпілого(-ої) від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням на підставах, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого(-у) можуть бути покладені такі обов'язки:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, коли домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій, як особисто, так і через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників(-иць) або апробаційної програми.

Такі заходи можуть застосовуватися лише до осіб, які на момент вчинення домашнього насильства досягли 18 років.

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЮ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ»

До особи, яка вчинила домашнє насильство, можуть бути застосовані спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, які не є покаранням, а застосовуються з метою недопущення продовження вчинення домашнього насильства або його повторного вчинення.

Стаття 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» спеціальними заходами щодо протидії домашньому насильству називає наступні:

1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника(-ці);

2) обмежувальний припис стосовно кривдника(-ці);

3) взяття на профілактичний облік кривдника(-ці) та проведення з ним(нею) профілактичної роботи;

4) направлення кривдника(-ці) на проходження програми для кривдників.

Терміновий заборонний припис стосовно кривдника(-ці) – спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства (ст. 25 Закону

України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Обмежувальний припис стосовно кривдника(-ці) – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи (ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Профілактичний облік – здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника(-ці) з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства (ст. 27 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Програма для кривдника(-ці) – комплекс заходів, що формується за результатами оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника(-ці), формування у нього (неї) нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, зокрема до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків (ст. 28 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Права постраждалої дитини врегульовано ст. 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»:

1. Постраждала дитина має всі права постраждалої особи, реалізація яких забезпечується з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку.

Звернення та повідомлення про вчинення домашнього насильства стосовно дітей приймаються і розглядаються згідно з порядком, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

2. Якщо у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно дитини вона не може проживати зі своїми батьками, іншими законними представниками, на час подолання причин і наслідків домашнього насильства дитина може бути влаштована до родичів, у сім'ю патронатного вихователя, до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, притулку для дітей служб у справах дітей, інших установ для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створено належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

3. Захист прав та інтересів постраждалої дитини, зокрема звернення до суду, представництво її прав та інтересів у суді, крім батьків та інших законних представників дитини, можуть здійснювати родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, якщо вони не є кривдниками(-цями) дитини, а також орган опіки та піклування.

4. Під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не за рішенням суду, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Адміністративна відповідальність

За вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі, згідно зі статтею 173-2 КУпАП, відповідальності підлягають особи, які досягли шістнадцятирічного віку. Однак до дітей у віці від 16 до 18 років замість санкції відповідної статті застосовуються заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП. Такі заходи, зокрема, містять:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого(-ої);
- 2) попередження;

3) догану або сувору догану;

4) передачу неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їхнє прохання.

Крім того, відповідно до ст. 39-1 КУпАП при вчиненні домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд може направити кривдника(-цю), незалежно від його(її) віку, на проходження ним(нею) програми для кривдників(-иць). Умисне ухилення від проходження такої програми неповнолітньою особою тягне за собою кримінальну відповідальність згідно зі ст. 390-1 ККУ, що передбачає арешт строком до 6 місяців.

У випадку, якщо домашнє насильство вчиняє неповнолітня особа у віці від 14 до 16 років, вона не підлягає відповідальності. Однак згідно з ч. 3 ст. 184 КУпАП відповідальність несуть батьки такої дитини або особи, які їх замінюють. Зокрема, передбачається накладення штрафу у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Кримінальна відповідальність

Кримінальній відповідальності за домашнє насильство згідно зі ст. 126-1 ККУ підлягають особи, які досягли шістнадцятирічного віку. Домашнє насильство кваліфікується як злочин за ст. 126-1 ККУ, якщо воно вчиняється систематично (3 і більше разів), на відміну від домашнього насильства як адміністративного правопорушення за ст. 173-2 КУпАП, яке вчиняється несистематично (1-2 рази), та призвело до визначених наслідків.

Санкція ст. 126-1 ККУ передбачає застосування таких видів покарання: 1) громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин; 2) арешт на строк до шести місяців; 3) обмеження волі на строк до п'яти років; 4) позбавлення волі на строк до двох років. Відповідно до ст. 61 ККУ до неповнолітніх у віці від 16 до 18 років не може бути застосоване покарання у вигляді обмеження волі. Однак всі інші види покарання можуть бути застосовані. Також до неповнолітніх осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, не можуть бути застосовані обмежувальні заходи, що застосовуються до повнолітніх осіб, які вчинили домашнє насильство, передбачені в ст. 91-1 ККУ.

Якщо неповнолітня особа вчинила злочин «домашнє насильство» вперше і якщо її виправлення є можливим без застосування покарання, суд на власний розсуд може звільнити таку особу від кримінальної відповідальності або від покарання, застосувавши до неї примусові заходи виховного характеру. Зокрема, такими заходами можуть бути:

1) застереження;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього(-ої);

3) передача неповнолітнього(-ої) під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього(-ю), який(-а) досяг(-ла) п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього(-ої) до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його(її) виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Під час досудового розслідування та судового провадження до неповнолітньої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину домашнього насильства, можуть бути застосовані запобіжні заходи згідно зі ст. 176 КПК в загальному порядку, окрім затримання та тримання під вартою (ст. 492 КПК). Також неповнолітній може бути переданий під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників згідно зі ст. 493 КПК.

У разі вчинення злочину домашнього насильства, передбаченого ст. 126-1 ККУ, неповнолітньою особою у віці від 14 до 16 років, вона не підлягає відповідальності. Однак в такому випадку відповідальності підлягають її батьки або особи, що їх замінюють, на яких згідно з ч. 4 ст. 184 КУпАП може бути накладено штраф у розмірі від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Цивільна відповідальність

У випадку вчинення домашнього насильства (злочину або адміністративного правопорушення) малолітньою особою, яка не досягла 14 років, ні вона, ні її батьки не підлягають кримінальній чи адміністративній відповідальності. Однак, якщо при цьому була завдана шкода (наприклад, шкода, завдана ушкодженням здоров'я, майнова шкода, моральна шкода), то згідно зі ст. 1178 ЦКУ батьки такої дитини або особи, які їх замінюють, мають відшкодувати завдану шкоду, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою. Шкода, завдана неповнолітньою особою у віці від 14 до 18 років, згідно зі ст. 1179 ЦКУ відшкодовується нею самостійно на загальних підставах.

Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) частково врегульовано статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу»

«Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого(-ої), –

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, –

тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, –

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, вчинене малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, –

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Неповідомлення керівником(-цею) закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника(-ці) освітнього процесу –

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку».

3.3. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЩОДО ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ ТА БУЛІНГУ ВРЕГУЛЬОВАНО СТ. 53-55 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОСВІТУ» ВІД 05.09.2017 Р.

Здобувачі освіти мають право на:

- захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача(-ки) освіти;

- отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як такі, що постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування).

Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники мають право на:

- захист професійної честі та гідності;
- захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, зокрема булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю.

Батьки здобувачів освіти мають право:

- отримувати інформацію про діяльність закладу освіти, також щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування);
- подавати керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;
- вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу.

Здобувачі освіти зобов'язані:

- поважати гідність, права, свободи та законні інтереси всіх учасників освітнього процесу;
- дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а також умов договору про надання освітніх послуг (за його наявності);
- повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб.

Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані:

- захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача(-ки) освіти;
- додержуватися установчих документів та правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, виконувати свої посадові обов'язки;
- повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів щодо припинення булінгу (цькування);
- формувати у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Батьки здобувачів освіти зобов'язані:

- виховувати у дітей повагу до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, законів та етичних норм, відповідальне ставлення до власного здоров'я, здоров'я тих, хто їх оточує;
- поважати гідність, права, свободи і законні інтереси дитини та інших учасників освітнього процесу;
- дбати про фізичне і психічне здоров'я дитини, сприяти розвитку її здібностей, формувати навички здорового способу життя;
- формувати у дитини культуру діалогу, культуру життя у взаєморозумінні, мирі та злагоді між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами, представниками різних політичних і релігійних поглядів та культурних традицій, різного соціального походження, сімейного та майнового стану;
- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;
- дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а

також умов договору про надання освітніх послуг (за наявності);

- сприяти керівництву закладу освіти у проведенні розслідування щодо випадків булінгу (цькування);

- виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти.

3.4. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДО ТЕМИ 3

Робота в групах, колективне обговорення.

Тренер/тренерка об'єднує учасників/учасниць у групи.

Завдання

Опрацювати в групах відповідний матеріал теми II.3. та скласти:

1 група – пам'ятку для педагогів(-инь) «Відповідальність за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі»;

2 група - пам'ятку для батьків «Відповідальність за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі»;

3 група – пам'ятку для учнів/учениць «Відповідальність за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі»;

4 група - пам'ятку «Права та обов'язки учасників освітнього процесу щодо протидії насильству та булінгу»;

5 група - пам'ятку «Адміністративна відповідальність за діяння булінгу (цькування)».

Презентувати на загал.

II.4. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕМИ 4 «НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ, НАСИЛЬСТВУ, ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ, БУЛІНГУ»

Більше інформації з питань «Діяльність закладу освіти щодо запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» та «Діяльність закладу освіти щодо протидії булінгу (цькуванню)» надано в інфографіці в Розділі «Додатки» даного Посібника.

4.1. НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ, НАСИЛЬСТВУ, ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ, БУЛІНГУ

Нормативно-правові акти, які регулюють діяльність закладів освіти з протидії жорстокого поводження з дитиною:

- Закон України «Про освіту»;

- Закон України «Про охорону дитинства»;

- Постанова КМУ від 03.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю»;

- Наказ МОН України від 02.10.2018 р. № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами»;

- Лист МОН України від 30.10.2018 р. № 1/9-656 «Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству стосовно дітей»;

– Лист МОН України від 24.07.2019 № 1/9-477 “Про типову документацію працівників психологічної служби у системі освіти України”

<https://imzo.gov.ua/2019/07/25/lyst-mon-vid-24-07-2019-1-9-477-pro-typovu-dokumentatsiiu-pratsivnykiv-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-ukrainy/>

Нормативно-правові акти, які регулюють діяльність закладів освіти з питань запобігання та протидії домашньому насильству:

- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;
- Закон України «Про освіту»;
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків»;
- Постанова КМУ від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»;
- Наказ МОН України від 02.10.2018 р. № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами»;
- Лист МОН України від 30.10.2018 р. № 1/9-656 «Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству стосовно дітей»;
- Лист МОН України від 27.06.2019 р. № 1/9-414 «Деякі питання щодо створення у 2019/2020 н. р. безпечного освітнього середовища, формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок».

Нормативно-правові акти, які регулюють діяльність закладів освіти з протидії булінгу:

- Закон України «Про освіту»;
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу цькуванню»;
- Постанова КМУ від 03.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю»;
- Наказ МОН України від 28 грудня 2019 року № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»;
- Лист МОН України від 29.12.2018 р. № 1/9-790 «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу».

Перелік нормативно-правових документів у закладі освіти	Яким нормативно-правовим документом регламентується
Протидія насильству, зокрема жорсткому поведженню з дитиною або життю чи здоров'ю якої загрожує небезпека	
Наказ закладу освіти «Про визначення уповноваженої особи з числа працівників закладу для проведення невідкладних заходів реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб»	☑ Наказ МОН України від 02.10.2018 р. № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» (розділ III, п. 2.4.) ³¹

³¹ Режим доступу http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/62105/

Перелік нормативно-правових документів у закладі освіти	Яким нормативно-правовим документом регламентується
	☑ Постанова КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» (п. 39-40)³²
Відповідна супроводжувальна документація: ☑ Журнал обліку звернень і повідомлень стосовно дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю (додаток 1 до таблиці) ☑ Відповідна документація працівників психологічної служби (план корекційної роботи, соціально-педагогічний супровід постраждалої особи та її кривдника(-ці) тощо) ☑ Контактна інформація уповноваженої особи має бути розміщена на інформаційному стенді та офіційному вебсайті у закладі освіти	☑ Постанова КМУ від 3.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю» (п. 18)³³ ☑ Постанова КМУ від 3.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю» (п. 7, п. 10, п. 18) ☑ Лист МОН України від 24.07.2019 № 1/9-477 «Про типову документацію працівників психологічної служби у системі освіти України»³⁴ ☑ Лист МОН України від 18.05.2018 р. № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству» (Розділ III, V)³⁵ ☑ Наказ МОН України від 02.10.2018 р. № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» (розділ III)
Запобігання та протидія домашньому насильству і насильству за ознакою статі	
Наказ закладу освіти «Про визначення уповноваженої особи з числа працівників закладу для проведення невідкладних заходів реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб»	☑ Постанова КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» (п. 39-40)

³² Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#n12>

³³ Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF>

³⁴ Режим доступу <https://imzo.gov.ua/2019/07/25/lyst-mon-vid-24-07-2019-1-9-477-pro-typovu-dokumentatsiiu-pratsivnykiv-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-ukrainy/>

³⁵ Режим доступу <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MWd7mf2AFVaeGFF5/view>

Перелік нормативно-правових документів у закладі освіти	Яким нормативно-правовим документом регламентується
	✓ Наказ МОН України від 02.10.2018 р. № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» (розділ III)
Відповідна супроводжувальна документація: ✓ Журнал реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі (додаток 2 до таблиці) ✓ Контактна інформація уповноваженої особи закладу освіти, організацій та установ, служб підтримки постраждалих осіб, до яких слід звернутися у випадках домашнього насильства (на інформаційному стенді та офіційному вебсайті) ✓ Відповідна документація працівників психологічної служби (план корекційної роботи, соціально-педагогічний супровід постраждалої особи та її кривдника(-ці) тощо)	✓ Наказ МОН України від 02.10.2018 р. № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» (розділ III) ✓ Постанова КМУ від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» (п. 39) ✓ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII, від 07.12.2017 (ст. 11, ст. 19)³⁶
Протидія булінгу (цькуванню)	
Перелік наказів закладу освіти: ✓ Про затвердження постійного складу комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) (на початку навчального року; з визначенням функціональних обов'язків кожного члена комісії). ✓ Про скликання засідання комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) (не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення). ✓ Про оформлення протоколу засідання комісії з розгляду випадку булінгу (цькування). ✓ Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти (до початку навчального року).	✓ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) від 18 грудня 2018 р.³⁷ ✓ Закон України «Про освіту»³⁸ ✓ Наказ МОН України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»³⁹

³⁶ Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>³⁷ Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>³⁸ Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n384>³⁹ Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>

Перелік нормативно-правових документів у закладі освіти	Яким нормативно-правовим документом регламентується
Відповідна супроводжувальна документація (журнали, акти, протоколи, положення тощо): ✓ Заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування). ✓ Протокол засідання комісії за формою згідно з додатком до цього Порядку (додаток 3 до таблиці). ✓ План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти. ✓ Оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в отриманні соціальних та психолого-педагогічних послуг. ✓ Заходи виховного впливу щодо сторін булінгу (цькування). ✓ Моніторинг ефективності соціальних та психолого-педагогічних послуг. ✓ Моніторинг ефективності заходів з усунення причин булінгу (цькування). ✓ Моніторинг ефективності заходів виховного впливу. ✓ Рекомендації педагогічним (науково-педагогічним) працівникам закладу освіти щодо доцільних методів здійснення освітнього процесу та інших заходів з малолітніми чи неповнолітніми сторонами булінгу (цькування), їхніми батьками або іншими законними представниками. ✓ Рекомендації батькам або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування). ✓ Внесення відповідних пунктів до: - посадових та робочих інструкцій; - правил внутрішнього трудового розпорядку; - статуту школи тощо. ✓ Порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти (форма заяви, приблизний зміст, терміни та процедура розгляду).	✓ Закон України «Про освіту» № 2145-VIII, редакція від 09.08.2019 (ст. 26; ст. 30; ст. 53-55) ✓ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) від 18 грудня 2018 р. ✓ Наказ МОН України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»

Додаток 1

ЖУРНАЛ

обліку звернень і повідомлень стосовно дітей, які перебувають
у складних життєвих обставинах, зокрема таких,
що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю⁴⁰

Розпочато _____ 20__ р. № _____

Закінчено _____ 20__ р. № _____

Порядковий номер	Дата отримання заяви/повідомлення	Прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце проживання (перебування) дитини, стосовно якої отримано заяву/повідомлення	Стислий зміст заяви/повідомлення	Відомості про батьків дитини, інших законних представників	Суб'єкт, від якого надійшла інформація про дитину	Заходи, вжиті щодо захисту прав та інтересів дитини	Дата і час надіслання інформації про дитину до інших суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей, їх найменування	Додаткова інформація про дитину
------------------	-----------------------------------	--	----------------------------------	--	---	---	--	---------------------------------

Додаток 2

ЖУРНАЛ

реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього
насильства та насильства за ознакою статі⁴¹
(найменування закладу освіти)

Порядковий номер	Прізвище, ім'я, по батькові постраждалої особи та/або її законного представника, серія та номер паспорта або реквізити іншого документа, що посвідчує особу (за наявності), вік постраждалої особи, дата звернення, адреса проживання, контактні дані	Категорія постраждалої особи (доросла, дитина, недієздатна, обмежено дієздатна особа з інвалідністю)	Вид насильства: домашнє/ за ознакою статі, фізичне, сексуальне, психологічне або економічне (короткий зміст заяви)	Прізвище, ім'я, по батькові кривдника(-ці), стать, вік, ступінь споріднення, адреса проживання, контактні дані (за наявності)	Повідомлення, отримане Національною поліцією (дата, час, найменування підрозділу, прізвище, ім'я, по батькові посадової особи, яка прийняла повідомлення)	Повідомлення, отримане службою у справах дітей (дата, час, прізвище, ім'я, по батькові посадової особи, яка прийняла повідомлення)	Повідомлення, отримане уповноваженою особою, визначеною відповідно до абзацу першого пункту 20 або пункту 23 Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі (дата, час, найменування органу, прізвище, ім'я, по батькові посадової особи, яка прийняла повідомлення)	Потреба в наданні медичної допомоги (так/ні, вжиті заходи, дата і номер направлення, найменування закладу, установи)	Заходи, вжиті до постраждалої особи, у разі залучення до їх реалізації	Заходи, вжиті до кривдника(-ці), у разі залучення до їх реалізації	Прізвище, ім'я, по батькові особи, яка внесла відомості про виявлення факту насильства або звернення про вчинення насильства
------------------	---	--	--	---	---	--	---	--	--	--	--

⁴⁰ Постанова КМУ від 3.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю».

⁴¹ Постанова КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі».

Додаток 3

ПРОТОКОЛ № _____
засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування)⁴²

(найменування закладу освіти)

" ____ " _____ 20__ р.

Час ____ год. ____ хв.

Підстава:

(від кого і коли надійшла заява або повідомлення про випадок булінгу (цькування))

(стислий зміст заяви або повідомлення)

Присутні:

1) Члени комісії (____ осіб) згідно з наказом про склад комісії від _____ № _____:

2) Інші особи (____ осіб):

СЛУХАЛИ:

I. Затвердження Порядку денного засідання

II. Розгляд питань Порядку денного засідання¹

III. Ухвалили рішення про²

1) Потреби сторін булінгу (цькування) в соціальних та психолого-педагогічних послугах

(опис відповідних послуг та відповідальні за їх надання)

2) Заходи щодо усунення причин булінгу (цькування)

(опис заходів та відповідальні за їх виконання)

3) Заходи виховного впливу щодо сторін булінгу (цькування)

(опис заходів та відповідальні за їх виконання)

4) Рекомендації педагогічним (науково-педагогічним) працівникам закладу освіти щодо доцільних методів здійснення освітнього процесу та інших заходів з малолітніми чи неповнолітніми сторонами булінгу (цькування), їхніми батьками або іншими законними представниками

(опис рекомендацій і суб'єктів призначення цих рекомендацій)

¹ Розділ II доповнюється окремими сторінками.

² Розділ III доповнюється окремими сторінками.

⁴² Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646 "Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>

5) Рекомендації батькам або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування)

(опис рекомендацій і суб'єктів призначення цих рекомендацій)

Голова комісії _____

Секретар _____

4.2. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ВИМОГАМ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ, БУЛІНГУ

Нормативно-правовий документ закладу освіти	Розділи/статті/положення, до яких мають бути внесені відповідні норми
Статут закладу освіти (Лист МОН України «Щодо розроблення статуту закладу загальної середньої освіти» № 1/9-269 від 23.04.2019 року)	☑ Засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є: формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками (Закон України «Про освіту» 2017, ст. 6). ☑ Право на здобуття повної загальної середньої освіти гарантується незалежно від віку, статі, раси, кольору шкіри, стану здоров'я, інвалідності, особливих освітніх потреб, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, місця проживання, мови спілкування, походження, сімейного, соціального та майнового стану, складних життєвих обставин, наявності судимості, а також інших обставин та ознак (Закон України «Про повну загальну середню освіту», Розділ II, ст. 7, ч. 2). ☑ Безпечне освітнє середовище - сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, зокрема з використанням кіберпростору, а також унеможливають

Нормативно-правовий документ закладу освіти	Розділи/статті/положення, до яких мають бути внесені відповідні норми
	вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин (Закон України «Про повну загальну середню освіту», Розділ I, ст. 1). ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ТА ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ На кожному рівні повної загальної середньої освіти освітній процес організовується в безпечному освітньому середовищі та здійснюється з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного та інтелектуального розвитку дітей, їхніх особливих освітніх потреб (Закон України «Про повну загальну середню освіту», Розділ III, ст. 10, ч. 2). 1. Виховний процес має спрямовуватися на формування нетерпимости до приниження честі та гідності людини, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якою ознакою (Закон України «Про повну загальну середню освіту», Розділ III, ст. 15, ч. 1). УЧАСНИКИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ Права та обов'язки здобувачів освіти Здобувачі освіти мають право на: ☑ захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача(-ки) освіти; ☑ отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як такі, що постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування). Здобувачі освіти зобов'язані: ☑ поважати гідність, права, свободи та законні інтереси всіх учасників освітнього процесу; ☑ повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб. ☑ (Закон України «Про освіту», ст. 53) Права та обов'язки педагогічних працівників Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники мають право на: ☑ захист професійної честі та гідності;

Нормативно-правовий документ закладу освіти	Розділи/статті/положення, до яких мають бути внесені відповідні норми
	☑ захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, зокрема булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю.
	<i>Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані:</i> ☑ захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача(-ки) освіти; ☑ повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів щодо припинення булінгу (цькування); ☑ формувати у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами. ☑ (Закон України «Про освіту», ст. 54) Права та обов'язки батьків здобувачів освіти <i>Батьки здобувачів освіти мають право:</i> ☑ отримувати інформацію про діяльність закладу освіти, також щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування); ☑ подавати керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу; ☑ вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника(-ці) освітнього процесу. <i>Батьки здобувачів освіти зобов'язані:</i> ☑ поважати гідність, права, свободи і законні інтереси дитини та інших учасників освітнього процесу; ☑ сприяти керівництву закладу освіти у проведенні розслідування щодо випадків булінгу (цькування); ☑ виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти. (Закон України «Про освіту», ст. 55)

Нормативно-правовий документ закладу освіти	Розділи/статті/положення, до яких мають бути внесені відповідні норми
	УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ Права і обов'язки засновника щодо управління закладом освіти Засновник закладу освіти або уповноважений ним орган (особа): - здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу (Закон України «Про освіту», ст. 25) Повноваження (права і обов'язки) та відповідальність керівника(-ці) закладу освіти Керівник(-ця) закладу освіти в межах наданих йому/їй повноважень (зокрема...) має: - забезпечувати створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування) (Закон України «Про освіту», ст. 26); - створювати в закладі загальної середньої освіти безпечне освітнє середовище, забезпечувати дотримання вимог щодо охорони дитинства, охорони праці, вимог техніки безпеки (Закон України «Про повну загальну середню освіту», ст. 38, ч. 4). Повноваження органів учнівського самоврядування З питань захисту честі, гідності та/або прав учнів закладу освіти керівник(-ця) учнівського самоврядування має право на невідкладний прийом керівником(-цею) закладу освіти. Керівник(-ця) закладу освіти зобов'язаний(-а) розглянути усну чи письмову вимогу керівника(-ці) учнівського самоврядування про усунення порушень щодо честі, гідності чи прав учня закладу освіти та вжити заходів відповідно до правил внутрішнього розпорядку та/або законодавства (Закон України «Про повну загальну середню освіту», ст. 28)
Посадова інструкція педагога(-ині)	Розділ «Права та обов'язки» ✓ <i>Див. вище у «Статуті закладу освіти».</i> ✓ При отриманні інформації/повідомлення про випадок та/або особистого виявлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження, домашнього насильства, булінгу, зобов'язані діяти в межах повноважень, визначених

Нормативно-правовий документ закладу освіти	Розділи/статті/положення, до яких мають бути внесені відповідні норми
	законодавством та Протоколом про дії учасників освітнього процесу закладу освіти в ситуаціях насильства.
Посадова інструкція психолога(-ині)	Розділ «Права та обов'язки» ✓ Див. вище у «Статуті закладу освіти». ✓ При отриманні інформації/повідомлення про випадок та/або особистого виявлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження, домашнього насильства, булінгу, зобов'язані діяти в межах повноважень, визначених законодавством та Протоколом про дії учасників освітнього процесу закладу освіти в ситуаціях насильства. ✓ Входить до складу комісії з розгляду випадку булінгу (цькування). ✓ Забезпечує профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування) (Наказ МОН № 1646 від 28.12.2019 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»). ✓ Здійснює роботу з постраждалими від насильства дітьми тощо. ✓ Сприяє попередженню будь-яких видів і форм насильства та конфліктів серед здобувачів освіти; формуванню небайдужого ставлення здобувачів освіти до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування педагогів про випадки домашнього насильства і конфліктів серед здобувачів освіти, що стали їм відомі (Наказ МОН України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» від 22.05.2018 р. № 509).
Посадова інструкція соціального(-ої) педагога(-ині)	Розділ «Права та обов'язки» ✓ Див. вище у «Статуті закладу освіти». ✓ При отриманні інформації/повідомлення про випадок та/або особистого виявлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження, домашнього насильства, булінгу, зобов'язані діяти в межах повноважень, визначених законодавством та Протоколом про дії учасників освітнього процесу закладу освіти в ситуаціях насильства. ✓ Входить до складу комісії з розгляду випадку булінгу (цькування). ✓ Забезпечує профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування) (Наказ МОН № 1646 від 28.12.2019 «Деякі питання

Нормативно-правовий документ закладу освіти	Розділи/статті/положення, до яких мають бути внесені відповідні норми
	реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»). ☑ Здійснює просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема стосовно дітей та за участю дітей. ☑ Бере участь у наданні допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема постраждалим від насильства. ☑ Сприяє захисту прав здобувачів освіти від будь-яких видів і форм насильства, представляє їхні інтереси у правоохоронних і судових органах тощо; попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобігання та протидії домашньому насильству (Наказ МОН України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» від 22.05.2018 р. № 509).
Робочі інструкції працівників(-иць) закладу освіти ☑ Права та обов'язки інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, визначаються законодавством, відповідними договорами та/або установчими документами закладу освіти (Закон України «Про освіту», ст. 54, ч. 4)	Працівники закладу освіти мають право на: ☑ захист професійної честі та гідності; ☑ захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, зокрема булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю. Працівники закладу освіти зобов'язані: ☑ захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача(-ки) освіти; ☑ повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів щодо припинення булінгу (цькування) (Закон України «Про освіту», ст. 54); ☑ захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, інших шкідливих звичок (Наказ МОН України «Про Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників навчально-виховних закладів системи Міністерства освіти України» № 455 від 20.12.1993 р.); ☑ при отриманні інформації/повідомлення про випадок та/або особистого виявлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження, домашнього насильства, булінгу,

Нормативно-правовий документ закладу освіти	Розділи/статті/положення, до яких мають бути внесені відповідні норми
	булінгу, зобов'язані діяти в межах повноважень, визначених законодавством та Протоколом про дії учасників освітнього процесу закладу освіти в ситуаціях насильства.
Правила внутрішнього трудового розпорядку	Педагогічні та наукові працівники навчально-виховних закладів повинні захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства (Наказ МОН України «Про Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників навчально-виховних закладів системи Міністерства освіти України» № 455 від 20.12.1993 р.).
Правила поведінки здобувача(-ки) освіти в закладі освіти	☑ Див. вище у «Статуті закладу освіти».

4.3. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДО ТЕМИ 4

Робота в 3/6 групах.

Завдання групам: опрацювати витяги з відповідних нормативно-правових документів; скласти проекти наказів закладу освіти, планів, заходів, протоколів, повідомлень тощо.

1 група - протидія насильству, зокрема жорстокому поводженню з дитиною або життям чи здоров'ям якої загрожує небезпека.

2 група - запобігання та протидія домашньому насильству і насильству за ознакою статі.

3 група - протидія булінгу.

Результати презентувати на загаль.

II.5. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕМИ 5 «ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОСТРАЖДАЛИХ ДІТЕЙ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ, НАСИЛЬСТВА, ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА, ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, БУЛІНГУ. ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ З ДІТЬМИ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА»

5.1. ХТО МОЖЕ БУТИ ЗАЛУЧЕНИМ ДО СИТУАЦІЇ НАСИЛЬСТВА, БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ?

Як може в закладі освіти проявлятися ситуація домашнього насильства над дітьми?

До ситуації насильства в закладі освіти може потрапити будь-яка особа. Насильство може відбуватися на різних рівнях взаємодії як учасників освітнього процесу, так і інших, залучених до нього осіб.

Наприклад, рівні залучення до ситуації насильства у закладі освіти можна розглянути у вигляді так званої «карти».

Учасники	Учні/учениці	Батьки	Педагоги	Адміністрація	Обслуговуючий персонал	Інші особи
Учні/учениці	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Батьки	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Педагоги	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Адміністрація	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Обслуговуючий персонал	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Інші особи	✓	✓	✓	✓	✓	✓

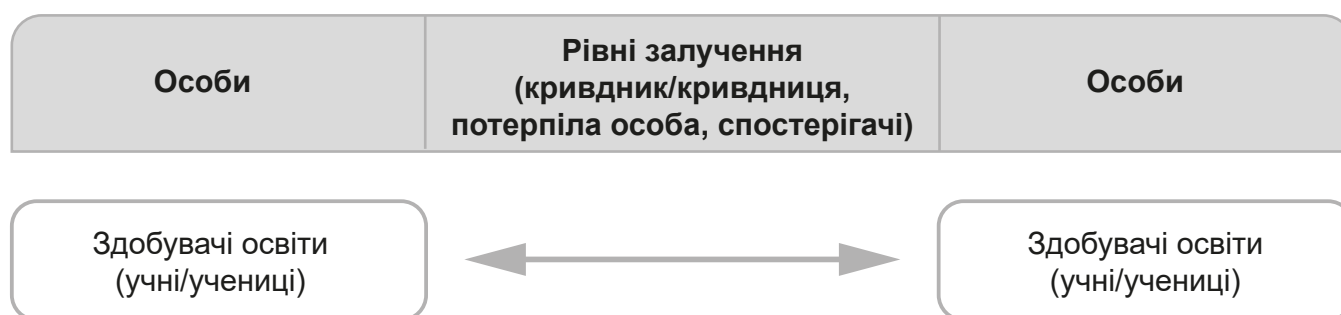
Це своєрідна «3D-карта» формування/застосування насильницьких відносин у закладах освіти. Розкривати «карту» можна як на кожному її рівні, так і на різних, користуючись нею, як певним путівником.

Наприклад:

- на рівні «учні/учениці–учні/учениці»: учні/учениці початкових класів, середньої ланки, старшої ланки; однокласники(-ці); учні/учениці різних вікових категорій; різної статі тощо;
- на рівні «учні/учениці–батьки або інші законні представники»: учні/учениці та їхні батьки або інші законні представники; учні/учениці та батьки інших учнів/учениць;
- на рівні «учні/учениці–педагоги(-ні)»: учні/учениці–педагоги(-ні)-предметники, учні/учениці–класні керівники, учні/учениці–адміністрація; учні/учениці–психолог(-иня), учні/учениці–соціальний(-а) педагог(-иня) тощо;
- на будь-якому рівні відносин між особами, переліченими в «3D-карті».

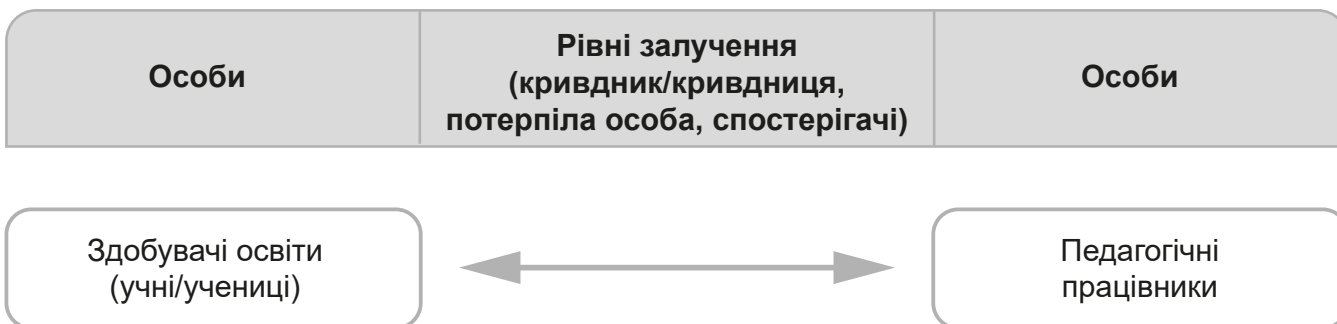
«КАРТА» СУБ'ЄКТІВ ВИПАДКІВ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

На яких рівнях стосунків та які саме особи можуть бути залучені до ситуацій булінгу у закладах освіти?

Приклад

Мої однокласниці створили чат та пишуть туди усілякі плітки. І тепер уся школа має доступ до так званих новин про когось та їх обговорення. Я теж якось стала «героїнею» теми «лакшері лук», де вони насміхалися з мого одягу, порівнюючи його з речами із секонхенду. Коли мені показали цю переписку, я проплакала весь вечір вдома. Мені було так прикро і так боляче, що я тепер не хочу повертатися у цей клас! (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

Приклад

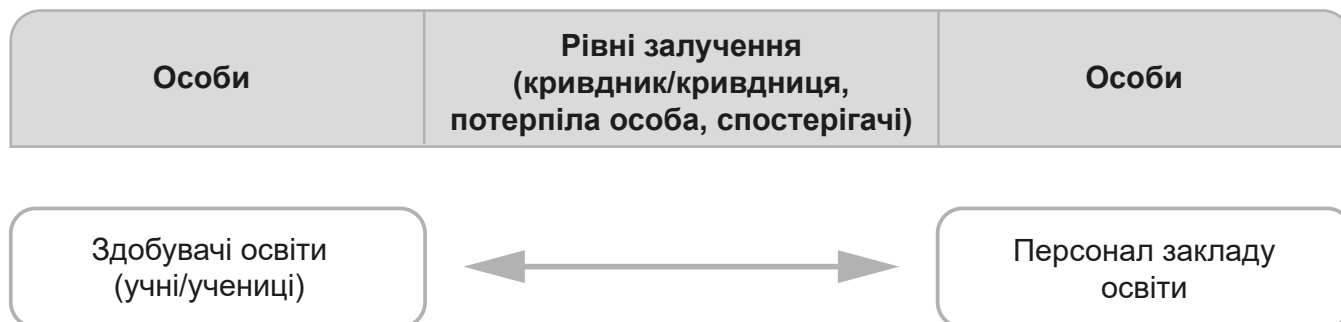
Ірина була лідеркою у своєму класі, дівчина звикла у всьому бути першою. Одного разу Ірина посперечалася з вчителем літератури через несправедливу, на думку дівчини, оцінку. Вчитель аргументував свою оцінку, та все ж запропонував дівчині перескласти матеріал. Ірину це обурило, адже, по-перше, з такою ситуацією стикнулася вперше і, по-друге, вона не любила програвати. Тож після конфлікту дівчина почала поширювати непристойні плітки про вчителя та писати погані відгуки про нього на сторінці школи.

Приклад

У шостому класі нам призначили нову класну керівницю - до цього вона рік вела у нас українську мову і літературу, все було нормально. Але потім вчителька чомусь причепилася до мого прізвища, понівечила його і придумала мені прізвисько (не можу сказати яке, це надто особисте). Щоуроку її уроці вона звертається до мене на це образливе прізвисько. Досить швидко на прізвисько до мене стали звертатися однокласники, а потім - і вся школа. Для мене це дуже образливо і неприємно.

Приклад

Наталка і Олена були найкращими подругами з першого класу. Одного дня дівчата посварилися. Наталка розповіла про цей конфлікт вдома своїй мамі. Наступного дня мама Наталки прийшла до школи і почала допитувати Олену щодо подробиць сварки, вимагаючи при цьому визнання провини дівчиною та попросити пробачення перед її дочкою. Неодноразово під час розмови вона називала дівчину образливими словами. Олена сказала, що вони самі вирішать конфлікт і пішла на уроки. Минали дні, а дівчата все ще не помирилися. І в ситуацію знову і знову втручалася мама Наталки, щотижня приходячи в школу та розмовляючи з Оленою, всіляко змушуючи дівчинку вибачитися перед донькою та пояснюючи їй, що це вона винувата. Жінка знову і знову приходила до школи протягом декількох місяців, аж поки одного дня заплакана Олена не звернулася за допомогою до класної керівниці.

Приклад

Ввечері Антон і Віталій вирішили піти до шкільної спортивної зали пограти у баскетбол. Та потрапити до школи хлопцям не вдалося, адже охоронець Василь Гнатович мав розпорядження від директора, в післяурочний час учнів до школи не впускати. Антон і Віталік на це вчинили сварку. Але Василь Гнатович залишався непохитним. Після цього хлопці не втрачали жодної можливості покепкувати з охоронця, вигадали йому прізвисько, а одного дня написали непристойні слова на дверях кабінету охоронця. Чоловіка це дуже образило і він розповів про це директору.

Приклад

В нашій школі стався прикрий інцидент. Ситуація відбулася на перерві, коли учениця 9-го класу Марина зайшла до класу, в якому прибирала Галина Іванівна. Жінка почала кричати на ученицю, щоб та не заважала їй прибирати, і лайливими словами вигнала з класу. Коли Марина згадала, що не забрала підручники, то повернулася. Галину Іванівну це обурило і вона знову почала кричати на дівчину, ображаючи її. Це все чули однокласники Марини, які стояли в коридорі. Після цього випадку Галина Іванівна не полишає можливості, будь-який раз бачачи Марину, сваритися на дівчину.

Приклад

У школі відкрився танцювальний гурток. Тричі на тиждень викладачка танців приїздила до школи, аби навчити дітей хореографії. Одного разу під час заняття викладачка почала робити зауваження учениці Світлані, що в неї зайва вага і дівчина має схуднути, якщо хоче продовжити заняття. Світлана спочатку не звертала на це уваги, але неприємні коментарі щодо ваги дівчини і кепкування викладачки з приводу цього лунали майже щозаняття, через що учениця відчувала себе пригніченою. Через деякий час Світлана не витримала натиску і припинила відвідування гуртка.

Отже, в **закладі освіти в ситуації булінгу центральним суб'єктом є дитина.**

Тобто:

- діти можуть потрапляти в ситуацію булінгу (бути постраждалими) від інших дітей, педагогічних працівників, обслуговуючого персоналу, батьків здобувачів освіти, інших осіб, інакше кажучи – всіх учасників освітнього процесу;

- діти можуть виступати в ролі кривдника(-ці) стосовно інших дітей, педагогічних працівників, обслуговуючого персоналу, батьків здобувачів освіти, інших осіб, тобто – всіх учасників освітнього процесу.

Норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» не регулюють відносини між педагогічними працівниками, персоналом закладу освіти, батьками здобувачів освіти, іншими особами. Відносини між вищезгаданими особами регламентуються іншими відповідними нормативно-правовими актами.

Як може в закладі освіти проявлятися ситуація домашнього насильства над дітьми?

Згідно зі сферою дії законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству (ст. 3 Закону), домашнім насильством над дітьми у школі можуть вважатися насильницькі дії, наприклад, між: учнями, які є рідними/двоюридними/тощо братами/сестрами; батьком/матір'ю та рідним сином/дочкою або пасинком тощо.

Як може в закладі освіти проявлятися ситуація домашнього насильства щодо дітей?

Згідно зі сферою дії законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству (ст. 3 Закону), домашнім насильством над дітьми у школі можуть вважатися насильницькі дії, наприклад, між: учнями, які є рідними/двоюридними/тощо братами/сестрами; батьком/матір'ю та рідним сином/дочкою або пасинком тощо.

Приклад

Одного дня тато прийшов за Мариною в школу, щоб забрати раніше. Вчителька розповіла про те, що навчання Марини викликає у неї занепокоєння. Вислухавши вчительку, тато відразу почав кричати на доньку, ображати її. В емоційному збудженні сильно схопивши дівчину за руку, батько потягнув її за собою, пообіцявши, що вдома ще раз «пояснить», як треба вчитися, щоб до нього не було претензій.

5.2. ОЗНАКИ, ЩО ПРИТАМАННІ ДІТЯМ, ЯКІ ПОТЕРПАЮТЬ ВІД НАСИЛЬСТВА. ОЗНАКИ ВИЯВЛЕННЯ ВИПАДКІВ БУЛІНГУ. ОЗНАКИ, ЩО ВКАЗУЮТЬ НА ЙМОВІРНІСТЬ ВИНИКНЕННЯ РИЗИКІВ ДЛЯ ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я ТА РОЗВИТКУ ДИТИНИ. ПРОЯВИ НАСИЛЬСТВА, ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ, БУЛІНГУ

Ознаки виявлення випадків домашнього насильства щодо дітей⁴³

У виявленні фактів домашнього насильства має значення спостережливість педагогічних працівників закладу освіти, їхнє уважне ставлення до учасників освітнього процесу і здатність вчасно помітити тривожні симптоми в поведінці та настроях дітей.

Форми домашнього насильства щодо дитини можуть визначатися за наступними ознаками

Форми насильства	Ознаки
Психологічне насильство	- замкнутість, тривожність, страх або навпаки демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; - неврівноважена поведінка; - агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення, насильства; - різка зміна звичної для дитини поведінки на контрастну; - уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань відповідно до віку (наприклад, невміння читати,

⁴³ Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2018 № 1047.

URL: <http://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbam>

(дата звернення: 02.10.2019).

Форми насильства	Ознаки
	писати, рахувати); - синдром «маленького дорослого» (надмірна зрілість та відповідальність); - уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми; - занижена самооцінка, наявність почуття провини; - швидка стомлюваність, знижена спроможність до концентрації уваги; - демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому, небажання йти додому; - схильність до «мандрів», бродяжництва; - депресивні розлади; - спроби самогубства; - вживання алкоголю, наркотичних речовин; - наявність стресоподібних розладів психіки, психосоматичних хвороб; - прояви насильства чи жорстокого поводження стосовно тварин чи інших живих істот; - інші прояви поведінки чи емоційних реакцій, що не відповідають віковим нормам розвитку дитини.
Фізичне насильство	- розповідь дитини, що батьки, інші члени сім'ї застосовують до неї або іншої дитини фізичне насильство, погрожують вигнати з дому, перемістити до іншого місця проживання (віддати до інтернатного закладу, влаштувати до лікарні, помешкання інших родичів тощо), про наявність небезпеки з боку тварин, що утримуються у неї вдома; - намагання дитини приховати травми та обставини їх отримання (відмова зняти одяг для медичного обстеження або переодягатися в присутності інших дітей; носити одяг, що не відповідає сезону); - зміщення суглобів (вивихи), переломи кісток, гематоми, подряпини; - синці на щоках, очах, губах, вухах, передпліччях, стегнах, кінчиках пальців тощо; - рвані рани і переломи в області обличчя, травматична втрата зубів; - травми ока (крововиливи, відшарування сітківки тощо); - забиті місця на тілі, голові або сідницях, які мають виразні контури предмета (наприклад, пряжки ременя, лозини); - скарги дитини на головний біль, біль у животі, зовнішні запалення органів сечовивідних і статевих систем; - рани і синці у різних фазах загоєння на різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно);

Форми насильства	Ознаки
	- сліди від укусів; - опіки та інші незвичні для віку дитини фізичні (видимі та невидимі) травми, тощо.
Економічне насильство, занедбання дитини	- постійне голодування через нестачу їжі; - вага дитини, яка значною мірою не відповідає її віковій нормі (за визначенням медичного працівника); - часті запізнення до школи, брудний одяг, одягання не за погодою; - пропуски занять у школі; - втомлений і хворобливий вигляд; - загальна занедбаність; - нестача необхідного медичного лікування (дитину не водять до лікаря); - неліковані зуби; - залишення дитини батьками під наглядом незнайомих осіб (також таких, що перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння); - залишення дитини дошкільного віку без догляду впродовж тривалого часу як у помешканні, так і на вулиці, також зі сторонніми особами; - відсутність іграшок, книжок, розваг тощо; - антисанітарні умови проживання, відсутність постільної білизни (або постільна білизна рвана та брудна), засобів гігієни; - нігті, волосся у дитини нестрижені та брудні; - у дитини постійні інфекції, спричинені браком гігієни; - залучення дитини до трудової діяльності (з порушенням чинного законодавства); - дитина жебракує, втікає з дому; - відставання дитини в розвитку фізичному, емоційному, розвитку дрібної моторики, пізнавальних здібностей, соціальних навичок та навичок міжособистісного спілкування) внаслідок педагогічної занедбаності тощо.
Сексуальне насильство	- знання термінології та жаргону, зазвичай не властивих дітям відповідного віку; - захворювання, що передаються статевим шляхом; - синдром «брудного тіла»; - уникнення контактів із ровесниками чи дорослими, зокрема й з родинного кола чи друзів сім'ї; - дитяча або підліткова проституція; - рання вагітність; - вчинення сексуальних злочинів;

Форми насильства	Ознаки
	- сексуальні домагання до дітей, підлітків, дорослих; - нерозбірлива або неприйнятна віку дитини сексуальна поведінка; - створення та реалізація дитиною сексуальних сценаріїв в іграх за допомогою іграшок та ляльок; - відмова від гігієнічного догляду за собою; - нашарування великої кількості одягу на тілі або використання одягу, який максимально приховує тіло; - страх або агресивна реакція щодо конкретних людей або людей певної статі, віку тощо; - синці на внутрішній стороні стегон, на грудях і сідницях, сліди від укусів; - інші незвичні для віку дитини фізичні ознаки (видимі та невидимі), а також психологічні і поведінкові прояви, які можуть свідчити про насильство щодо дитини.

Педагогічним працівникам доцільно звертати увагу також на **ознаки, що вказують на ймовірність виникнення ризиків для життя, здоров'я та розвитку дитини.**

Зокрема, до таких ризиків можна, крім іншого, віднести ситуації, коли *батьки або інші законні представники*:

- не цікавляться освітньою діяльністю дитини (не відвідують батьківських зборів, не контактують із педагогами закладу);
- під час відвідування закладу освіти перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під дією наркотичних речовин; наявні факти надмірного вживання алкоголю, наркотичних речовин, схильності до азартних ігор та відвідування ігрових клубів;
- систематично проявляють агресивну поведінку до працівників закладу освіти, батьків інших дітей;
- ігнорують рекомендації працівників закладу освіти щодо виховання дитини, що призводить або може призвести до затримки її розвитку, погіршення емоційного стану, здоров'я, соціальної ізоляції та інших несприятливих наслідків;
- не дотримуються санітарно-гігієнічних норм та правил безпечної поведінки (що призводить до виникнення ризику інфікування дитини);
- мають ознаки пригніченого психоемоційного стану, розладів психічного здоров'я, суїцидальної поведінки, що ускладнює процес догляду та виховання дитини;
- не забезпечують необхідного медичного догляду за дитиною, що може призвести до серйозних порушень здоров'я;
- жорстоко поводяться з членами сім'ї (одним із батьків, іншою дитиною, іншою особою), з домашніми тваринами;
- допускають перебування у помешканні, де проживає дитина, сторонніх осіб, схильних до вживання алкоголю, наркотичних речовин;
- не забезпечують дитину кишеньковими коштами;
- перекладають догляд за меншими дітьми на інших.

Також, такі ризики можуть бути, коли діти мають:

- знижену здатність контролювати свою поведінку;
- демонстративну хоробрість;
- агресію стосовно інших дітей або дорослих;

- ознаки або схильність до бродяжництва;
- бажання і змогу перебувати у вечірній і нічний час на вулиці без супроводу дорослих, відвідувати комп'ютерний клуб.

За такими ознаками можна припустити, що дитина знаходиться в стані стресу, можливо, викликаного конфліктами і насильством⁴⁴:

- пропуски занять або прогули у певні дні або певних уроків; запізнення на заняття, відмова від участі в позаурочних заходах без об'єктивних причин або з надуманих причин;
- часті скарги на погане самопочуття на заняттях;
- замкнутість, уникнення друзів, однокласників, самоізоляція або ізоляція з боку інших учнів;
- зниження успішності, втрата інтересу до навчання та іншої діяльності;
- недовіра до однолітків і дорослих, низька самооцінка, невпевненість у собі;
- неувважність, забудькуватість, нездатність концентруватися;
- постійний або частий стан тривожности, напружености; лякливості, страх гучних звуків і різких рухів;
- постійний або частий поганий настрій, стан пригнічености, або, навпаки, гіперактивність, відмова пояснити причини вищеписаних станів і поведінки або неправдоподібні пояснення.

Даний список не є вичерпним, але багато з цих ознак специфічні для ситуації, пов'язаної із насильством. Однак, якщо ці ознаки наявні, вчителю(-ці) спільно з психологом(-инею) закладу освіти необхідно з'ясувати їх причини – довірливо і конфіденційно поспілкуватися з учнем(-цею), його батьками, друзями, зробивши це максимально тактовно, щоб своїми діями не погіршити його/її стан, не нанести додаткову моральну травму.

Прояви та ознаки булінгу в поведінці учасників освітнього процесу⁴⁵:

Економічне насильство

- умисне позбавлення їжі, одягу, коштів, документів, іншого майна або можливості користуватися ними, перешкоджання в отриманні освітніх послуг;
- примушування до праці та інші правопорушення економічного характеру.

Психологічне насильство

- словесні образи, погрози, також і щодо третіх осіб, - приниження, переслідування, залякування;
- інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи.

Сексуальне насильство

- будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, зокрема принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи, жарти, погрози, поширення образливих чуток.

Фізичне насильство

- будь-яка форма небажаної фізичної поведінки, зокрема ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання ударів.

Інші правопорушення насильницького характеру.

⁴⁴ Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству».

⁴⁵ Наказ МОН України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти».

Як розпізнати дитину, яка стала жертвою булінгу?

Дитина навряд чи розповість вам про те, що її булять.

Тому уважно придивіться до її поведінки та можливих **зовнішніх ознак булінгу**:

Форми насильства	Зовнішні ознаки булінгу
Психологічне насильство	• замкнутість, тривожність, страх або навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; • неврівноважена поведінка; • агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення, насильства; • різка зміна звичної для дитини поведінки на контрастну; • уповільнене мислення, знижена здатність до навчання; • відлюдкуватість, уникнення однолітків, бажання спілкуватись із значно молодшими дітьми; • ізоляція, бойкот групою однолітків, небажання інших учасників освітнього процесу спілкуватися; • занижена самооцінка, наявність почуття провини; • поява швидкої втомлюваності, заниженої спроможності до концентрації уваги; • демонстрація страху перед появою інших учасників освітнього процесу; • схильність до прогулювання навчання; • відмова йти до закладу освіти з посиланням на погане самопочуття; • депресивні розлади; • аутоагресія (самоушкодження); • суїцидальні нахили та думки; • інші прояви поведінки.
Фізичне насильство	• явні фізичні пошкодження; • ознаки поганого самопочуття (нудота, головний біль, кволість тощо); • скарги дитини на біль та/або погане самопочуття; • намагання приховати травми та обставини їх отримання; • наявність фото-, відео- та аудіоматеріалів фізичних знущань.
Економічне насильство	• наявні пошкодження або зникнення майна та/або особистих речей; • скарги на пошкодження чи зникнення особистих речей; • скарги на вимагання особистих речей, їжі, грошей тощо.
Сексуальне насильство	• скарги на образливі жести, висловлювання, прізвиська, жарти, погрози, поширення чуток, обмацування сексуального (інтимного) характеру та/або змісту, сексуальні домагання тощо; • наявність фото-, відео- та аудіоматеріалів сексуального

Форми насильства	Зовнішні ознаки булінгу
	(інтимного) характеру та/або змісту; • приховування статевих ознак через сором'язливість шляхом нашарування великої кількості одягу на тілі або використання одягу, який максимально приховує тіло.

Типові риси сторін булінгу (за Д. Ольвеусом)

Агресором(-кою) та постраждалим(-ою) може бути/стати будь-хто, не обов'язково за переліком. Тому дуже важливо педагогам у своїй діяльності приділяти увагу **роботі зі спостерігачами насильницької ситуації**.

Типові риси учнів/учениць, схильних ставати булерами	Типові риси потерпілих (жертв булінгу)	Типові риси спостерігачів
• відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів або учениць, переслідуючи власні цілі; • імпульсивні; часто зухвалі та агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів); • не виявляють співчуття до своїх жертв; • зазвичай фізично сильніші за інших.	• полохливі, вразливі, замкнуті, соромливі; часто тривожні, невпевнені в собі, мають низьку самооцінку; схильні до депресії; • часто не мають жодного близького друга або близької подруги та успішніше спілкуються з дорослими, ніж із однолітками; • можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників; • можуть відрізнятися від інших будь-чим.	• відчуття провини; • відчуття власного безсилля; • небажання/нерозуміння власної ролі. Спостерігачами можуть бути: • діти з кола кривдника або кривдниці; • однокласники або однокласниці; • випадкові учні або учениці; всі, хто бачить ситуацію булінгу (випадково чи свідомо).

Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу.

Деякі психологи фіксують увагу не стільки на індивідуальних властивостях дитини, скільки на її місці в групі. Ті діти, які активно не залучені до групових процесів, здебільшого тримаються одноосібно, вони менш товариські і, як правило, є аутсайдерами, їх (інколи навіть більш обдарованих і талановитих) відверто не люблять у групі. У таких випадках обов'язково знаходиться той, хто бере на себе роль виконавця групової волі. У результаті виникає булінг.

О.Л. Луценко, досліджуючи психологічні закономірності адаптації людини на сучасному етапі еволюції, охарактеризувала психологічні особливості булінгу, що розглядається як агресивна поведінка осіб, яка спрямована на здобуття статусу та ресурсів найбільш економічним і безпечним для цих осіб шляхом. Дослідницею виявлені психологічні риси як осіб, схильних до булінгу (заздрисність, прагматизм, агресивність, тривожність, негативний моральний статус, проблеми в родині, фрустрованість, страхи, низька самооцінка, схильність

до алкоголізації), так і жертв такого знування (низька самооцінка, меланхолічний темперамент, гуманізм, ліберальні погляди). Констатована можливість соціально-психологічної реактивності булінгу, яка виявляється в тому, що жертви булінгу самі стають булерами внаслідок навчання булінгу та бажання помститися. Констатована висока поширеність булінгу в шкільному середовищі (16-32%) та запропонована його класифікація шляхом поділу на вербальне, фізичне, моральне пригнічення, заборону та ігнорування. Встановлений достатньо тісний взаємозв'язок між схильністю до булінгу (як агресора, так і жертви) та низькою академічною успішністю. Виявлені ґендерні особливості булінгу, схильність до якого у осіб чоловічої статі помітно переважає⁴⁶.

5.3. ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ З ДІТЬМИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА

Типовий алгоритм ведення діалогу з дитиною, яка постраждала від насильства⁴⁷:

1. Встановити довірливі стосунки між дитиною і дорослим - «Я тобі вірю».

Багато дітей не можуть розповісти дорослим про те, що сталося, оскільки бояться, що вони їм не повірять. Причина цих страхів криється в тому, що кривдник(-ця)/агресор(-ка), як правило, авторитетніше і сильніше, ніж постраждала дитина.

2. Проявити співчуття – «Мені шкода, що це сталося».

На другому етапі дитина повинна відчувати, що її чують, співчують, розуміють думки і почуття, які у неї виникають.

3. Зменшити відчуття провини – «Ти не винен(-на) в тому, що сталося».

Це третій крок, який спрямований на те, щоб дитина відчувала себе комфортно і безпечно. Дорослий не повинен засуджувати, давати негативних оцінок поведінці дитини.

4. Підтримати і схвалити поведінку дитини: «Добре, що ти розповів(-ла)».

Позитивна, емоційна підтримка, підкріплення бажання знайти вихід із ситуації насильства є важливими моментами цього етапу. Дитині потрібна допомога в подоланні страхів, що виникають після розкриття фактів насильства.

5. Знайти резерви підтримки і допомоги – «Подумай, кому ще ти можеш розповісти про те, що відбулося/відбувається?»

У даному випадку важливо показати дитині, що є люди, організації, яким можна довіритися і отримати від них допомогу і підтримку (родичі, знайомі, учителі, сусіди, служби соціального захисту, поліція, органи опіки і опікування і ін.).

6. Створити умови для припинення насильства і виробити стратегію поведінки – «Давай подумаємо, що ми можемо зробити, аби попередити подібні дії?»

Тут потрібно з'ясувати внутрішні резерви дитини. Потім знайти разом з дитиною нові шляхи виходу із ситуації, що склалася. Часто дитина не бачить виходу, і проблема для неї здається неможливою для розв'язання, тому важливо почати обговорення, у ході якого направити на пошук альтернативних рішень. Роблячи вибір, дитина бере на себе відповідальність, і таким чином, у неї підвищується мотивація до активних дій. Але разом з цим, дати дитині зрозуміти, що гарантій того, що ситуація не повториться, немає.

7. Підтримати в рішучості. Звертатися по допомогу та за підтримкою щоразу, коли є потреба – «Ти можеш звертатися до мене стільки, скільки вважатимеш за необхідне».

Чітко демонструйте позицію, що немає жодних обставин, якими можна було б виправдати насильницьку поведінку. Звертайтеся до дитини спокійним тоном, уникаючи активних проявів

⁴⁶ Катерина Левченко, Микола Легенкий, Ольга Швед, Марина Легенка, Ольга Дунебабіна. Соціально-правові механізми запобігання та протидії знуванням у молодіжному середовищі. Праці III Міжнародного наукового конгресу Товариства навколишньої розвідки 2020 (ISC-SAI 2020).

DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200318.023>

⁴⁷ Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією В.Г. Городененка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. - 560 с.

URL: <https://vzvo.gov.ua/innovatsiyni-osvitni-tehnolohii/362-nasyllya-v-simi-metodychnyy-posibnyk>

емоцій, незалежно від змісту питання. Якщо дитина плаче, дозвольте їй це робити. Скажіть, що це цілком нормальна реакція. Стежте, щоб ваша розмова була довірливою. Визначтесь з дитиною, яка інформація має залишитися конфіденційною, а яка може бути розголошена. Повідомте, яку інформацію ви зобов'язані будете передати державним структурам. Не забудьте наприкінці розмови поцікавитися, чи хоче дитина ще щось сказати чи дещо запитати у вас.

При спілкуванні з дитиною, яка постраждала від насильства, неприпустимо:

- ✓ «Читати нотацій».
- ✓ Відволікатися від розмови з дитиною.
- ✓ Обіцяти нагороду за надання інформації.
- ✓ Примушувати відповідати, наполягати розказати правду, навіть якщо впевнені, що дитина обманює; вимагати детальної інформації за умови, якщо дитина не розповідає всього, що, на вашу думку, їй відомо достеменно.
- ✓ Провокувати дитину питанням, як би вона хотіла покарати кривдника(-цю), що, на її думку, має бути справедливим покаранням за вчинене.
- ✓ Засуджувати будь-яку з відповідей, почуту від дитини.
- ✓ Виправляти «неправильну відповідь». У такому випадку допоможуть додаткові питання.
- ✓ Давати припущення щодо того, хто винен.
- ✓ Проявляти роздратування. Перебивати.
- ✓ Підганяти дитину.
- ✓ Розпитувати дитину, чому злочинець завдав кривди саме їй. Дитина не усвідомлює цього і часто звинувачує себе.
- ✓ Ставити питання на кшталт, чи любить дитина кривдника(-цю) і навпаки - чи любить кривдник(-ця) дитину.
- ✓ Давати надію на те, в чому самі не певні, наприклад, «з тобою більше ніколи не станеться нічого поганого», чи «подібні дії ніколи не повторяться».
- ✓ Обіцяти дитині, що ви не збираєтеся розказувати нікому про речі, які ви почуєте від неї. Може статися так, що інформацію щодо цієї справи треба буде передати до інших структур чи органів поліції.
- ✓ Допускати жодного прояву зневаги до постраждалої особи. Виявляйте розуміння і повагу, сприймайте постраждалу дитину такою, якою вона є.

Рекомендації щодо опитування дитини, постраждалої від насильства^{48 49}

25 жовтня 2007 р. була прийнята Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка ратифікована Верховною Радою України у 2012 році та є частиною національного законодавства. Досить важливою є стаття 35 відповідного міжнародного договору, яка визначає особливості опитування дитини.

Так, згідно з п. 1 статті 35 Конвенції, країни, які ратифікували Конвенцію, мають вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

- g) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після

⁴⁸ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. – К.: ФОП Клименко, 2015. – 114 с.

⁴⁹ Навчально-методичний посібник «Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: ЧАСТИНА 1». – Київ, 2019.

повідомлення фактів компетентним органам;

h) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цього приміщенні;

i) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для таких цілей;

j) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо, та де це доцільно;

k) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

l) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Працівник(-ця) психологічної служби (практичний(-а) психолог(-иня), соціальний(-а) педагог(-иня)⁵⁰) має зустрітися з дитиною, стосовно якої надійшла інформація про жорстоке поводження щодо неї. Зустріч може проходити у кабінеті психолога, соціального педагога чи в окремому приміщенні.

Основною метою бесіди з дитиною є отримання повного обсягу інформації про те, що сталося, в ході спонтанної розповіді дитини.

Під час розмови фахівець має сидіти поруч із дитиною, не допускаючи розділення столом; спілкуючись з дитиною, необхідно демонструвати повагу до неї, приязність, досягти створення атмосфери максимальної довіри (наприклад, пригостити дитину чаєм).

Після вибору часу і місця опитування дитини-жертви чи свідка варто провести розподіл опитування на етапи, кожний з яких виконує певну функцію. Наукою та практикою обґрунтовано такі фази *проведення опитування*:

- попередня фаза;
- вступна фаза;
- фаза вільної розповіді;
- фаза детальних запитань;
- завершальна фаза.

Попередня фаза

Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з дитиною. Вона полягає в отриманні інформації про дитину, свідка чи жертву, – її пізнавального, соціального та емоційного розвитку, а також щодо її найближчого оточення і сім'ї. Під час попередньої фази слід остаточно визначити, хто братиме участь в опитуванні і хто виконуватиме в ньому провідну роль.

Вступна фаза

Спеціаліст(-ка) (практичний(-а) психолог(-иня), соціальний(-а) педагог(-иня) запрошує на зустріч дитину, стосовно якої надійшла інформація про жорстоке поводження щодо неї. Зустріч може проходити у кабінеті психолога, соціального педагога чи в іншому, окремому приміщенні. Знайомлячись з дитиною, необхідно озвучити тему розмови, але при цьому варто уникати сугестивних слів, як-от: «важкий», «страшний», «наси́льство» тощо.

Слід у зрозумілій і доступній для дитини формі представитись, повідомити, ким є особа, яка веде опитування, і в чому полягає її робота. Можна також запитати дитину, чи знає вона, ким є особа, що веде опитування, і якою є мета розмови. Це дозволить зорієнтувати дитину щодо ситуації та дізнатися, чи налаштована вона на співпрацю.

⁵⁰ Лист МОН від 28.10.2014 № 1/9-557

Розмову з дитиною – незалежно від віку – слід починати з *нейтральних, безпечних тем*, пам'ятаючи при цьому, що вступна фаза не може тривати занадто довго. Дітей дошкільного та молодшого шкільного віку можна, наприклад, запитати про улюблену гру, телепрограму, улюблені страви. Якщо предметом справи є проблеми, пов'язані з функціонуванням сім'ї, то під час вступної фази слід уникати тем, пов'язаних з нею. Якщо відомо, що у дитини є проблеми у відносинах із однолітками, то дана тема також не повинна згадуватися на цьому етапі.

Під час вступної фази необхідно встановити, *чи дитина в змозі відрізнити правду від брехні та ознайомити її з обов'язком говорити правду*.

Можна просто запитати дитину, що означає говорити правду, а що означає обманювати, а також, що може трапитися, якщо хтось обманює. Коли йдеться про маленьку дитину, що має труднощі, як, наприклад, з'ясувалося, з визначенням правди і брехні, можна навести кілька правдивих і неправдивих речень, щоразу питаючи дитину, чи це є правдою, чи брехнею.

Фаза вільної розповіді

На цій фазі дитина-жертва чи свідок має розповісти про хід подій вільно, у своєму темпі, згідно з послідовністю згадуваного змісту. Цей етап показує, які елементи подій викликали емоції, були для дитини важливими, вартими того, щоб їх помітити та запам'ятати. Важливо ініціювати фазу вільної розповіді у такий спосіб, щоб дитина знала, чого саме від неї очікує спеціаліст(-ка). Наприклад, ставлячи відкриті запитання: «Розкажи, що трапилось, мені важливо почути твою версію», «Розкажи все, що пам'ятаєш, усе, що є важливим». Дитину, яка розповідає про подію або низку обставин у формі вільного викладу подій, не слід перебивати, навіть якщо вона відхиляється від суті справи чи вводить розгалужені побічні лінії. Не слід також виправляти, уточнювати її висловлювання або їх коригувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може обмежити свободу подальшого викладення подій, завадити перебігу думок або змінити порядок окремих згадуваних елементів.

Фаза детальних запитань

Метою особи, що проводить опитування, на цьому етапі є доповнення викладу подій, здійсненого дитиною під час фази вільної розповіді, та їх впорядкування для з'ясування обставин. Цей етап опитування повинен мати таку форму розмови, яка найбільше відповідає віковим та індивідуальним особливостям дитини.

Не варто говорити дитині, що вона про щось забула у своїй розповіді або надала непослідовну інформацію, що суперечить іншим доказам. Це може пригнічувати її й гальмувати спонтанність відповідей або їх викривляти.

Першим ключовим принципом у роботі з дітьми-свідками чи жертвами є застосування відкритих запитань. На початку фази детальних запитань рекомендуються наступні відкриті питання: «Що ти ще пам'ятаєш про подію..? Що ще сталося...?». При цьому слід нагадати дитині, що, якщо вона не в змозі відповісти на поставлене у такий спосіб запитання, вона повинна відверто сказати «не знаю» або «не пам'ятаю».

У процесі розмови фахівець(-чиня) для себе повинен(-а) відтворити картину подій, що відбулися з дитиною, з'ясувати їхню черговість та отримати якомога більше деталей. Для цього варто ставити цілеспрямовані запитання, які стосуються:

- a) характеру насильства, якщо воно було;
- b) часу (коли саме це трапилось – уранці, вдень, увечері, вночі; якої пори року);
- c) людини, що заподіяла насильство;
- d) місця події;
- e) оточення;
- f) інших обставин тощо.

Якщо дитині важко розказувати про події, які вона пережила, необхідно запропонувати відтворити болісну ситуацію за допомогою, наприклад, малюнка; за допомогою предметів, наприклад, ляльок.

На етапі детальних запитань важливо спочатку зосередитися на інформації, яку надає дитина, і лише згодом – на даних, отриманих з інших джерел. *Формулюючи дитині запитання, ніколи не посилайтеся на інформацію, отриману з інших джерел.*

Другим вирішальним принципом опитування дитини-свідка чи жертви є *уникання запитань, які можуть викликати почуття провини, відповідальності дитини за події або їх перебіг, а також оцінки дитини та її поведінки.*

Третій не менш важливий принцип опитування полягає в тому, що *слова, побудова запитань та їхня послідовність повинні відповідати віковим та індивідуальним особливостям дитини.*

Не забудьте наприкінці розмови поцікавитися у дитини, чи хоче вона ще щось сказати.

Заклучна фаза

Під час заключної фази першим питанням має стати, як почувається дитина після опитування та чи є у неї якісь побоювання. Після цього варто розказати дитині, що відбуватиметься далі, які дії будуть наступними і пояснити, яка їх мета. Наостанок слід поговорити на нейтральні, емоційно необтяжливі теми, щоб знизити напругу душевного стану дитини.

Пам'ятайте: завершальна фаза є надважливою для захисту психічного здоров'я дитини.

Після проведеного опитування постраждалого/постраждалої не залишайте його/її наодинці (доручіть дитину до приходу батьків класному керівнику(-ці), вихователю(-льці), іншому педагогічному(-ній) працівнику(-ці)).

Поради фахівцям(-чиням) щодо створення оптимальної атмосфери під час опитування дитини, постраждалої від насильства:

- звертайтеся до дитини за іменем;
- виявляйте позитивне, доброзичливе ставлення до дитини, будьте переконливими, аби вона повірила у безпечну для неї обстановку;
- говоріть повільно, чітко, спокійним голосом;
- використовуйте просту, зрозумілу для дитини мову;
- часто виражайте свою зацікавленість дитиною жестом (хитанням головою) або інтонацією;
- доведіть дитині, що вона є партнером у розмові, скажіть, що те, що вона розповідає, є важливим;
- підтримуйте відповідний зоровий контакт, без надмірного, безперервного спостереження за дитиною;
- переривайте розповідь дитини лише тоді, коли це вкрай необхідно;
- перепитайте дитину, якщо не зрозумієте її висловлювань;
- якщо дитина довго не відповідає на запитання, спробуйте сформулювати його інакше;
- гідно оцініть зусилля дитини, яка дає показання, але не хваліть за конкретні відповіді, не обіцяйте винагороди;
- скажіть дитині у разі потреби, що ви усвідомлюєте, що дитина відчуває занепокоєння, і підкресліть небезпідставність її почуття;
- домагаючись того, щоб дитина більше розповідала про себе, покажіть готовність відкрити частину свого приватного життя, щоб стати для малолітнього свідка чи потерпілого(-ої) більш реальною, ближчою людиною (наприклад, запитуючи про тварин, скажіть, яку мали тваринку у своєму дитинстві або яка є у вас тепер);
- спостерігайте за тим, чи розуміє вас дитина;
- починайте з неважких запитань, поступово ускладнюючи їх;
- звертайте увагу на те, щоб одне запитання містило в собі лише одну тему, яка вимагає

пояснення;

- давайте дитині час опанувати питання, поміркувати щодо відповіді;
- використовуйте прості граматичні конструкції;
- ставте короткі питання, максимально на два-три слова довші за речення, які вживає дитина;
- використовуйте в запитаннях активний стан дієслів, уникайте пасивного стану;
- використовуйте власні назви та імена, уникайте займенників;
- використовуйте просту термінологію, з дошкільнятами вживайте дво- чи трискладові поняття (наприклад, замість «продемонструй», скажіть «покажи»);
- з'ясуйте з дитиною значення термінів, понять, якими вона оперує;
- у запитаннях використовуйте висловлювання, які вживала дитина раніше під час опитування або під час вступної фази, навіть якщо вони дивні або вульгарні;
- перш ніж поставити дитині запитання, яке вимагає особливих знань, переконайтеся, чи ці знання є достатніми для того, щоб дитина дала відповідь (наприклад, перед запитанням про колір переконайтеся, що дитина розрізняє кольори і знає їхні назви).

Поради фахівцям(-чиням) щодо їхньої небажаної поведінки в процесі опитування дитини, постраждалої від насильства:

- не слід перестрибувати з теми на тему;
- не ставте одночасно більше одного запитання;
- уникайте жестикуляції та інтенсивної міміки;
- не вживайте заперечень;
- уникайте незрозумілих багатозначних висловів (наприклад, «ці речі», «така поведінка»);
- уникайте абстрактних, узагальнювальних термінів та назв, віддаючи перевагу більш конкретним поняттям (наприклад, замість «тварина або зброя», скажіть «собака або пістолет»);
- уникайте висловів, які змінюють значення залежно від місця й часу (наприклад, «тут», «там», «раніше», «пізніше»);
- працюючи з маленькими дітьми, уникайте термінів, які описують співвідношення (наприклад, «більше», «менше», «швидше»);
- не забудьте насамкінець розмови запитати дитину, чи хоче вона ще щось сказати.

Рекомендації батькам або іншим законним представникам

У спілкуванні з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства/або стала свідком/або скоїла насильницькі дії/вчинив(-ла) булінг, вам можуть допомогти фрази:

- «Я тобі вірю»
- «Я тебе чую»
- «Я тебе підтримаю»
- «Давай поговоримо про цю ситуацію»
- «Що відбувається, через що ти себе так відчуваєш?»
- «Іноді ми всі відчуваємося пригніченими. Давай подумаємо, як я можу тобі допомогти почуватися краще?»
- «Я тебе люблю і мене турбує твій настрій. Скажи, що відбувається?»
- «Поділись зі мною, як ти себе відчуваєш. Я, дійсно, хочу це знати»
- «Мені шкода, що це сталося»
- «Дякую, що ти розповів(-ла)»
- «Як ти думаєш, кому ще ти можеш розповісти про те, що відбулося/відбувається?»
- «Давай подумаємо, що ми можемо зробити, щоб такого більш не сталося?»

- «Ти можеш звертатися до мене стільки, скільки це буде потрібно»
- «Відчувати провину це нормально»
- «Я розумію, що ти зараз можеш почуватися по-різному, але це нормально для цієї ситуації»
- «Ця розмова є дуже важливою для вирішення цієї ситуації».

Поради батькам, як поводити себе з дитиною, аби унеможливити потрапляння чи скоєння ситуації насильства:

- дитина має почуватися з вами нарівні, як із другом/подругою. Це дозволить встановити довірливі, чесні, відкриті стосунки. Тоді вона/він зможе відверто розповісти вам про свої проблеми та труднощі;
- при спілкуванні з дитиною намагайтесь обирати для себе таке місцеположення, щоб ваші очі та очі дитини були на одному рівні;
- дозвольте розповісти про свої почуття, переживання;
- виявляйте щире співчуття й інтерес до дитини, не перетворюйте розмови з нею на допит, ставте прості, щирі запитання («Що трапилося?», «Що відбулося?»);
- вислухайте дитину;
- побачте ситуацію очима дитини;
- допоможіть дитині знайти власний вихід із ситуації;
- ваша роль полягає в тому, щоб надати дружню підтримку, почути дитину, бути з нею, коли та страждає, навіть якщо вирішення проблеми, здається, не існує;
- сприймайте дитину як особистість з її цінностями, переконаннями, бажаннями;
- якщо ви не знаєте, що говорити, просто будьте поруч;
- цікавтеся життям дитини:
 - Як твої справи? Ти чимось засмучений(-на)? Що приємного сталося сьогодні?;
 - Що тобі подобається? Розкажи про своїх друзів? Яку ти любиш музику, ігри? Я хочу послухати її з тобою/пограти з тобою? То що;
- звертайте увагу на коло спілкування дитини в реальному житті. Цікавтеся, хто її друзі, чим вони займаються;
- проявляйте цікавість до того, в яких соціальних мережах та групах вона спілкується, з ким контактує, на які теми. Контролюйте перебування та спілкування вашої дитини в інтернеті, використовуючи сучасні технології.

Під час спілкування формулюйте позитивно-конструктивні фрази⁵¹:

Висловлювання дитини	Як треба діяти	Як не треба діяти
«Ненавиджу школу та ін.»	Запитайте: «Що відбувається у нас, через що ти себе так відчуваєш?»	Не кажіть: «Коли я був/була в твоєму віці... та ти просто ледар(-ка)!»
«Усе здається таким безнадійним»	Скажіть: «Іноді усі ми відчуваємо себе пригніченими. Давай подумаємо, які в нас проблеми і яку з них потрібно вирішити в першу чергу»	Не кажіть: «Подумай краще про тих, кому ще гірше, ніж тобі»

⁵¹ Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення / Методичні рекомендації. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2017. – 76 с.

Висловлювання дитини	Як треба діяти	Як не треба діяти
«Усім було б краще без мене!»	Скажіть: «Ти багато значиш для нас і мене турбує твій настрій. Скажи, що відбувається»	Не кажіть: «Не кажи дурниць. Давай поговоримо про що-небудь інше»
«Ви не розумієте мене!»	Скажіть: «Розкажи мені, як ти себе почуваєш. Я, дійсно, хочу це знати»	Не кажіть: «Хто ж може зрозуміти молодь у наші дні?»
«Я зробив(-ла) жахливий вчинок»	Скажіть: «Давай поговоримо про це»	Не кажіть: «Що посієш, те й пожнеш!»
«А якщо у мене не вийде?»	Скажіть: «Якщо не вийде, я знатиму, що ти зробив/зробила усе можливе»	Не кажіть: «Якщо не вийде, то недостатньо постарався/постаралася!»

5.4. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДО ТЕМИ 5

Вправа «Формування навичок ідентифікації дітей, які постраждали від насильства, домашнього насильства, булінгу»

Мета: розвинути уміння та сформувати навички ідентифікації дітей, постраждалих від насильства, домашнього насильства, булінгу.

Робота в групах, колективне обговорення.

Тренер/тренерка об'єднує учасників/учасниць у 5 груп.

Завдання: опрацювати теоретичний матеріал «Ознаки, що притаманні дітям, які потерпають від насильства. Ознаки виявлення випадків булінгу. Ознаки, що вказують на ймовірність виникнення ризиків для життя, здоров'я та розвитку дитини» та відповісти на запитання «Як можна ідентифікувати дитину, постраждалу від...?»:

- 1 група – насильства;
- 2 група – фізичного та психологічного домашнього насильства;
- 3 група – економічного та сексуального домашнього насильства;
- 4 група – фізичного та психологічного булінгу;
- 5 група – економічного та сексуального булінгу; кібербулінгу.

Після презентації групами результатів своєї роботи тренер/тренерка проводить обговорення, підбиває разом з учасниками/учасницями загальні підсумки.

Орієнтовні питання для обговорення:

1. Що було легко, а що складно під час виконання вправи? Чому?
2. Якими компетентностями необхідно володіти педагогічним працівникам для ідентифікації дітей, постраждалих від насильства, домашнього насильства, булінгу?
3. Які важливі особисто для вас висновки ви зробили?

Вправа «Спілкування з дітьми щодо виявлення фактів насильства або загрози його вчинення»

Хід проведення

Тренер/ка пропонує учасникам та учасницям тренінгу в індивідуальному порядку опрацювати теоретичний матеріал «Особливості спілкування з дітьми, які постраждали від насильства».

Після опрацювання проводиться рольова гра. Тренер/тренерка об'єднує учасників у трійки за ролями «дитина», «педагог, який веде розмову», «спостерігач розмови».

Завдання: дотримуючись алгоритму ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрозу його вчинення, зобразити за ролями будь-яку ситуацію, запропоновану у розділі 2.5. Практичні вправи до теми 2 «Закріплення умінь ідентифікації ситуацій насильницької поведінки».

Після рольової гри, тренер/тренерка проводить колективне обговорення.

До уваги тренера/тренерки!

Після роботи в трійках – ситуація на загал. За бажанням запрошуються виконавці ролей дитини та педагога, який проводить бесіду. Всі інші учасники тренінгу є спостерігачами розмови.

Далі проводиться колективне обговорення.

II.6. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕМИ 6

«АЛГОРИТМИ ДІЙ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ, РЕАГУВАННЯ ТА ПЕРЕНАПРАВЛЕННЯ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ, НАСИЛЬСТВА, ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, БУЛІНГУ»

6.1. ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ЗАКЛАДІВ ТА УСТАНОВ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ, ЗОКРЕМА ТАКИХ, ЩО МОЖУТЬ ЗАГРОЖУВАТИ ЇХНЬОМУ ЖИТТЮ ТА ЗДОРОВ'Ю

Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі

Суб'єкти реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти

Механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ **під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, виявлення випадків жорстокого поводження з ними, виникнення безпосередньої загрози їхньому життю або здоров'ю** визначає Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю, затверджений Постановою КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800.

Суб'єктами виявлення та/або організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю (далі - суб'єкти виявлення та/або організації соціального захисту дітей), є:

- органи державної влади та органи місцевого самоврядування (структурні підрозділи районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад, сільських, селищних рад об'єднаних територіальних громад з питань освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення тощо),

- служби у справах дітей,
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді,
- заклади освіти,
- заклади охорони здоров'я,

- заклади соціального захисту населення,
- органи Національної поліції,
- територіальні органи ДСНС та підпорядковані підрозділи, спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правової допомоги, регіональні та місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, бюро правової допомоги.

При взаємодії суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей:

- *юридичні та фізичні особи*, яким стало відомо про дитину, що постраждала від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю якої загрожує небезпека, зобов'язані забезпечити надання екстреної медичної допомоги, **невідкладно звернутися до органів Національної поліції** або підпорядкованого підрозділу територіального органу ДСНС для організації її подальшого захисту у разі, коли дитина потребує медичної допомоги;

- *органи Національної поліції* зобов'язані **протягом доби** поінформувати службу у справах дітей районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади (далі - служба у справах дітей) про виявлену дитину для організації її соціального захисту;

- у разі неможливості звернутися до органів Національної поліції, юридичні та фізичні особи, яким стало відомо про дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю якої загрожує небезпека, зобов'язані негайно звернутися до суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей.

Суб'єкти виявлення та/або організації соціального захисту дітей незалежно від повноважень зобов'язані:

- у разі виявлення дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, - надіслати не пізніше ніж через **три робочих дні** повідомлення за формою, встановленою Мінсоцполітики, до закладу, установи чи організації, що надає соціальні послуги дітям і сім'ям з дітьми (далі - соціальний заклад), та/або працівника(-ці) із соціальної роботи за місцем проживання (перебування) дитини **щодо проведення оцінки її потреб**, а також надання такої дитині та її сім'ї послуг у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

- у разі, коли у зверненні стосовно дитини вбачається склад **адміністративного правопорушення чи злочину**, - невідкладно повідомити органам Національної поліції;

- невідкладно у строк, що не перевищує **однієї доби**, повідомити (також і за допомогою телефонного зв'язку) про дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю якої загрожує небезпека, **представника(-ці) служби у справах дітей** за місцем її виявлення **для організації заходів невідкладного реагування**, зокрема надання послуги з кризового та екстреного втручання, та органам Національної поліції. У разі надходження повідомлення про дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю якої загрожує небезпека, служба у справах дітей разом з уповноваженим підрозділом органу Національної поліції, фахівцем(-чиною) із соціальної роботи, представниками закладу охорони здоров'я **невідкладно проводить оцінку рівня безпеки дитини**. До проведення такої оцінки можуть бути додатково залучені інші суб'єкти виявлення та/або організації соціального захисту дітей в межах їх повноважень;

- у разі **безпосереднього виявлення дитини**, яка постраждала від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю якої загрожує небезпека, чи отримання повідомлення про неї від юридичних або фізичних осіб - **невідкладно надати їй належну допомогу** та за потреби забезпечити надання екстреної медичної допомоги.

Організація допомоги дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, передбачає

- закладами освіти:
 - організацію роботи психологічної служби та соціально-педагогічного патронажу в системі освіти з дітьми та їхніми батьками;
 - проведення з батьками та іншими учасниками освітнього процесу роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії негативним наслідкам жорстокого поводження з дітьми, залишення дитини в небезпеці;
- органами Національної поліції:
 - цілодобове прийняття інформації, також і усної, про дітей, яким загрожує небезпека, працівниками(-цями) усіх підрозділів і вжиття невідкладних заходів реагування;
 - проникнення до житла чи іншого приміщення (володіння) особи без її згоди або вмотивованого рішення суду у невідкладних випадках, пов'язаних з виникненням безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини, або за наявності підстав вважати, що така загроза існує;
 - за наявності ознак кримінального правопорушення - внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, у зв'язку з чим вживаються подальші слідчі (розшукові) дії;
- закладами охорони здоров'я:
 - прийняття дітей, зокрема цілодобове, яким загрожує небезпека, надання їм необхідної медичної, психологічної (за наявності в закладі охорони здоров'я психолога(-ини)) допомоги та документування фактів жорстокого поводження з дітьми;
- соціальними закладами:
 - формування навичок відповідального батьківства у батьків, інших законних представників дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
 - надання дітям і їхнім сім'ям (у разі наявності) соціальних послуг, визначених за результатами оцінки потреб дитини та її сім'ї, зокрема забезпечення їх соціального супроводу, послуг з кризового та екстреного втручання в ситуацію з метою негайного усунення або мінімізації її наслідків;
 - соціальний супровід дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах або можуть потрапити в такі обставини;
 - направлення в разі потреби сім'ї (або одного з членів сім'ї) з дитиною, життю або здоров'ю якої загрожує небезпека, до центру соціально-психологічної допомоги, спеціалізованої служби підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі врегульовано Порядком взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. Дія цього Порядку поширюється на суб'єкти, визначені статтею 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та статтею 7-1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (крім громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах).

Суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, є (Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» ст. 6, витяг):

Суб'єкти	Перелік органів та установ
Спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству	1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, також їхні структурні підрозділи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 4) сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їхні виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.
Інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству	1) служби у справах дітей; 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; 3) органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; 4) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 6) суди; 7) прокуратура; 8) уповноважені органи з питань пробації.
Загальні служби підтримки постраждалих осіб	1) центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; 2) притулки для дітей; 3) центри соціально-психологічної реабілітації дітей; 4) соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); 5) центри соціально-психологічної допомоги; 6) територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); 7) інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам.
Спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб	1) притулки для постраждалих осіб; 2) центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб;

Суб'єкти	Перелік органів та установ
	3) кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі; 4) а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі.

Діяльність усіх суб'єктів взаємодії ґрунтується на таких засадах:

- гарантування постраждалим особам безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на життя, свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного та сімейного життя, на справедливий суд, на правову допомогу, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;
- належної уваги до факту насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;
- врахування непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків, дітей та дорослих, дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;
- визнання суспільної небезпеки насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких його проявів;
- поваги та неупередженого, небайдужого ставлення до постраждалих осіб з боку суб'єктів, забезпечення пріоритетності прав, законних інтересів та безпеки постраждалих осіб під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;
- конфіденційності інформації про постраждалих осіб та осіб, які повідомили про вчинення насильства;
- добровільності отримання допомоги постраждалими особами, крім дітей та недієздатних осіб;
- врахування особливих потреб та інтересів постраждалих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;
- ефективної взаємодії суб'єктів із громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями, засобами масової інформації, іншими зацікавленими юридичними та фізичними особами;
- недопущення дискримінації за будь-якою ознакою під час реалізації заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі.

Взаємодія суб'єктів координується:

- на загальнодержавному рівні – Мінсоцполітики;
- на регіональному рівні – Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями;
- на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці – районними, районними у м. Києві і Севастополі держадміністраціями та виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, зокрема об'єднаних територіальних громад;

• на місцевому рівні – координацію заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та моніторинг їх реалізації здійснюють уповноважені особи (координатори) в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, на яких покладено функції щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

При взаємодії суб'єкти:

- приймають заяви та реєструють їх в Журналі реєстрації заяв;
- не пізніше однієї доби інформують уповноважений підрозділ органу *Національної поліції* про звернення особи та/або її законного представника за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти;
- для організації надання *медичної допомоги* постраждалій особі (у разі потреби) залежно від її стану викликають бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги або інформують заклад охорони здоров'я з наданням особі направлення до нього;
- для невідкладного надання психологічної допомоги інформують відповідний *центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центр соціально-психологічної допомоги або мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги постраждалим особам* (також і через виклик психолога(-ини) та надають постраждалій особі направлення до такої служби;
- інформують за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти не пізніше однієї доби відповідну *службу у справах дітей* – у разі, коли постраждалою від насильства особою або кривдником(-цею) є дитина, чи постраждала особа звернулася разом із дитиною;
- невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби, інформують орган опіки та піклування – у разі, коли постраждалою від насильства особою або кривдником(-цею) є повнолітня недієздатна особа або особа, дієздатність якої обмежено;
- інформують про потреби постраждалої особи;
- надають вичерпну інформацію про права, соціальні послуги, медичну, соціальну, психологічну, правову допомогу, якими можна скористатися.

Допомога постраждалим особам надається за місцем звернення і не повинна залежати від факту звернення таких осіб до правоохоронних органів чи суду, від їх участі у кримінальному, адміністративному або цивільному провадженні.

Перед початком процесу перенаправлення необхідно визначити перелік установ, до яких направлятимуться постраждалі.

Усі постраждалі мають бути поінформовані щодо доступних для них медичних, психологічних, юридичних та соціальних послуг.

Схема перенаправлення

Повноваження суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, врегульовано статтями 9-14, 19 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Більше інформації з питання «Повноваження суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству» надано в інфографіці в Розділі «Додатки» даного Посібника.

Повноваження органів управління освітою, навчальних закладів та установ системи освіти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» ст. 11, витяг):

До повноважень органів управління освітою у сфері запобігання та протидії домашньому насильству відповідно до компетенції належать:	Навчальні заклади та установи системи освіти під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству:
1) забезпечення підготовки фахівців(-чинь) відповідної кваліфікації та галузі знань з метою належного виконання ними функцій із запобігання та протидії домашньому насильству; 2) забезпечення впровадження в навчально-виховний процес на всіх освітніх рівнях, зокрема внесення до навчальних програм і планів, питань запобігання та протидії домашньому насильству; 3) забезпечення внесення до освітньо-професійних програм під час встановлення державних стандартів освіти питань запо-	1) проводять з учасниками(-цями) навчально-виховного процесу виховну роботу із запобігання та протидії домашньому насильству; 2) повідомляють не пізніше однієї доби службу у справах дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції України у разі виявлення фактів домашнього насильства стосовно дітей або отримання відповідних заяв чи повідомлень; 3) проводять інформаційно-просвітницькі заходи з учасниками(-цями) навчально-виховного процесу з питань запобігання та

бігання та протидії домашньому насильству;

4) участь у підготовці (перепідготовці, підвищенні кваліфікації) фахівців(-чинь), які представляють суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

5) забезпечення внесення до навчальних та виховних програм питань запобігання та протидії домашньому насильству;

6) методичне забезпечення навчальних закладів з питань запобігання та протидії домашньому насильству;

7) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

протидії домашньому насильству, зокрема стосовно дітей та за участю дітей, приділяючи особливу увагу формуванню небайдужого ставлення учнів/учениць до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування вчителів про випадки домашнього насильства, що стали їм відомі, повідомлення про такі випадки до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;

4) організовують роботу практичного психолога(-ині) та/або соціального педагога(-ині) з постраждалими дітьми;

5) взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 цього Закону;

6) звітують центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері протидії булінгу

Взаємодія закладів освіти з суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері протидії булінгу, регламентуються Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» від 18 грудня 2018 р. та наказом МОН України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти».

Суб'єктами реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти є:

- служба освітнього омбудсмена;

- служби у справах дітей (з метою вирішення питання щодо соціального захисту малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування), з'ясування причин, які призвели до випадку булінгу (цькування) та вжиття заходів для усунення таких причин);

- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (з метою здійснення оцінки потреб сторін булінгу (цькування), визначення соціальних послуг та методів соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки та надання соціальних послуг);

- органи місцевого самоврядування;

- керівники(-ці) та інші працівники закладів освіти;

- засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган;

- територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України.

Суб'єкти реагування здійснюють заходи, спрямовані на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти згідно з *Планом заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, затвердженим центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки*.

6.2. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДО ПИТАННЯ 6.1.

Вправа 1

Робота в групах, колективне обговорення.

Тренер/тренерка об'єднує учасників/учасниць у 6 груп.

Завдання: опрацювати ст. 9-14 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та відповісти на запитання «Якими є повноваження суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству?»:

1 група – ст. 9 «Повноваження органів опіки та піклування, служб у справах дітей у сфері запобігання та протидії домашньому насильству»;

2 група – ст. 10 «Повноваження уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству»;

3 група – ст. 11 «Повноваження органів управління освітою, навчальних закладів та установ системи освіти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству»;

4 група – ст. 12 «Повноваження органів, установ і закладів охорони здоров'я у сфері запобігання та протидії домашньому насильству»;

5 група – ст. 13 «Повноваження центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у сфері запобігання та протидії домашньому насильству»;

6 група – ст. 14 «Повноваження загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб».

Після презентації групами результатів роботи тренер/тренерка проводить обговорення, підбиває разом з учасниками/учасницями загальні підсумки.

Вправа 2

Робота в групах, колективне обговорення.

Тренер/тренерка об'єднує учасників/учасниць у 3 групи.

Завдання: опрацювати теоретичний матеріал п. 6.1. та відповісти на запитання «Який механізм взаємодії суб'єктів?»:

1 група – органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю;

2 група – що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

3 група – реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

Після презентації групами результатів роботи тренер/тренерка проводить обговорення, підбиває разом з учасниками/учасницями загальні підсумки.

6.3. РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАПОБІГАННІ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ. ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ЛА СТРАДА-УКРАЇНА»

Громадська організація «Ла Страда-Україна» – це правозахисна громадська організація, що працює з 1997 року і має місію сприяння забезпеченню ґендерної рівності, впровадження стандартів прав людини в усі сфери життя суспільства та держави, миробудування, запобігання всім формам ґендерно зумовленого насильства, протидії торгівлі людьми, а також сприяння забезпеченню прав дітей.

Напрями діяльності:

- вдосконалення законодавства та нормативно-правової бази;
- впровадження міжнародних стандартів прав людини;
- сприяння розвитку громадянського суспільства;
- проведення дослідження, моніторингу та експертизи;
- участь у підготовці та підвищенні кваліфікації фахівців(-чинь);
- надання соціальної, правової та психологічної допомоги громадянам;
- просвітницька робота та підготовка освітніх і методичних матеріалів;
- впровадження медіації в навчальних закладах та громадах;
- підвищення обізнаності громадян з питань, які належать до компетенції організації.

Громадська організація «Ла Страда-Україна» забезпечує діяльність:

• Національної «гарячої» лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації;

- Національної дитячої «гарячої» лінії;
- Національної тренерської мережі;
- Національної медіаторської мережі;
- Тренінгового центру.

Є членом:

- Міжнародної асоціації «Ла Страда»;
- Всеукраїнської мережі проти комерційної сексуальної експлуатації дітей, ЕКПАТ;
- Мережі «Жінки проти насильства у Європі» (WAVE);
- Мережі «СТОП насильству!»;
- Міжнародної асоціації дитячих «гарячих» ліній Child Helpline International - (CHI).

Національна «гаряча» лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації

Історія розвитку Національної «гарячої» лінії з попередження домашнього насильства, питань протидії торгівлі людьми та ґендерної дискримінації бере свій початок з 1997 року. Саме тоді була створена перша в Україні «гаряча» лінія з питань протидії торгівлі людьми.

2003 року лінія отримала статус національної з безкоштовним номером 0-800-500-335 та назву Національної «гарячої» лінії з попередження домашнього насильства, питань протидії торгівлі людьми та ґендерної дискримінації.

Національна «гаряча» лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації - це послуга для надання інформаційних, психологічних та правових консультацій щодо протидії домашньому насильству, торгівлі людьми, ґендерній дискримінації.

Три нові напрями консультування абонентів – «захист прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб», «захист прав та інтересів військових і членів їхніх сімей», «запити з тимчасово окупованих територій» – з'явилися після початку збройної агресії на сході України.

Національна «гаряча» лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації функціонує за номерами 0-800-500-335 (безкоштовний з мобільних та стаціонарних номерів телефонів на всій території України) та коротким номером 116 123 (безкоштовно з мобільних телефонів).

Номер 116 123 є загальноєвропейським номером для надання психологічної підтримки і запроваджений у багатьох європейських країнах. Діяльність Національної «гарячої» лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації відповідає міжнародним стандартам. Відповідно до міжнародних стандартів в 2017 році ГО «Ла Страда-Україна» розроблені «стандартні операційні процедури консультування, взаємодії та

допомоги в ситуаціях насильства в сім'ї та інших видів ґендерно зумовленого насильства» на Національній «гарячій» лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації.

Лінія працює цілодобово і є безкоштовною, анонімною та конфіденційною. Кожного дня на «гарячу» лінію може поступати в середньому від 85 до 125 дзвінків. За час свого існування (з 1997 року до 2019 року включно) Національна «гаряча» лінія прийняла більше 210 500 дзвінків.

Національна дитяча «гаряча» лінія

Національна дитяча «гаряча» лінія – для дітей та про дітей.

На «гарячу» лінію надходять дзвінки від дітей та дорослих, чиї запити стосуються дітей.

Дитяча «гаряча» лінія функціонує за номером 0-800-500-225 (безкоштовний з мобільних та стаціонарних номерів телефонів на всій території України).

З 1 червня 2017 року Національна дитяча «гаряча» лінія стала доступною за коротким номером 116 111 (безкоштовно з мобільних телефонів), що покращило можливості дітей отримання консультацій. Даний номер телефону запроваджений у 26 європейських країнах.

На Національній дитячій «гарячій» лінії консультують психологи(-ні), юристи(-ки), соціальні працівники(-ці), соціальні педагоги(-ні) та залучені експерти.

Дитяча «гаряча» лінія працює з 12 до 20 години у будні. Щодня на «гарячу» лінію надходить в середньому близько 100 дзвінків. За час свого існування (з 2013 року до 2019 року включно) Національна дитяча «гаряча» лінія прийняла більше 193 000 дзвінків.

6.4. АЛГОРИТМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА РЕАГУВАННЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ

Важливо!

У ситуаціях жорстокого поводження з дитиною або ризиків щодо їх виникнення стосовно дитини, домашнього насильства або загрози його вчинення, а також ситуації булінгу особа може звернутися, окрім нижчеперелічених механізмів, особисто до органів Національної поліції та служби у справах дітей.

У разі неможливості звернення до органів Національної поліції, юридичні та фізичні особи, яким стало відомо про дитину, що постраждала від жорстокого поводження або життя чи здоров'ю якої загрожує небезпека, зобов'язані негайно звернутися до суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей.

Особа може звернутися для отримання консультацій юристів, психологів та соціальних працівників на:

- Національну дитячу «гарячу» лінію 116 111 з мобільних або 0 800 500 225 зі стаціонарних (з пн. – пт. з 12.00 до 20.00). Лінія є безкоштовною, анонімною та конфіденційною;
- Національну «гарячу» лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації за тел. 0 800 500 335 або 116 123 з мобільних або стаціонарних цілодобово (безкоштовно, анонімно та конфіденційно);
- «гарячу» лінію для осіб, які постраждали від домашнього насильства, створену на базі Урядового контактного центру за номером 15-47. Сервіс цілодобово доступний, дзвінки є безкоштовними зі стаціонарних та мобільних телефонів, анонімними та конфіденційними.

ТИПОВИЙ ПРОТОКОЛ ПРО ДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ В СИТУАЦІЯХ НАСИЛЬСТВА

1. Загальні положення

1.1. Протокол спрямований на запобігання та протидію можливим ситуаціям насильства, з метою захисту дітей та всіх працівників(-ниць) закладу освіти. Він ґрунтується на положеннях – Закону України «Про освіту», Закону України «Про повну загальну середню освіту», Закону України «Про охорону дитинства», Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», Постанови КМУ від 03.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю», Постанови КМУ від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», Наказу МОН України від 02.10.2018 р. № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами», Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти», а також інші нормативні документи закладу освіти.

1.2. Протокол регулює алгоритми виявлення та реагування учасників освітнього процесу на вчинення насильства щодо дитини.

1.3. Протокол, як частина нормативних документів закладу освіти, має бути затверджений керівником(-цею) закладу освіти та оприлюднений на вебсайтах, на дошках оголошень та при проведенні інструктажів для всіх працівників(-ниць) закладу освіти, доведений до відома учнів і учениць та їхніх батьків.

1.4. Координатором Протоколу є уповноважена особа, що здійснює невідкладні заходи реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб.

2. Основні терміни та їх визначення

У Протоколі наведені терміни вживаються в такому значенні:

Жорстоке поводження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» та ст. 3 Порядку взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю (Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800).

Насильство – це будь-яке свідоме і навмисне (заздалегідь сплановане) застосування сили одного індивіда/групи людей проти іншого/інших (найчастіше – беззахисного/их) з метою встановлення над ним(и) влади і контролю.

Насильство містить шість основних факторів:

- намір заподіяти шкоду іншому;
- інтенсивність та тривалість (повторність знущань);
- влада кривдника(-ці) (непропорційна за віком, силою, чисельною перевагою);
- вразливість і безсилля жертви;
- відсутність підтримки;
- наслідки.

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь (Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого(-ої) (ст. 173-4 КУпАП та п. 31 ст. 1 Закону України «Про освіту»).

3. Конфлікт однолітків

3.1. Слід відрізняти насильство між дітьми від звичайного конфлікту однолітків.

Конфлікт однолітків має такі основні характеристики:

- відсутні ознаки (фактори) насильства – не має наміру завдати шкоди іншому(-ій); не має непропорційної сили; не має серйозних наслідків для дітей, які перебувають у конфлікті.

- Учасники(-ці) конфлікту можуть:

- навести причини, чому вони конфліктують;
- знайти взаємоприйнятне вирішення конфлікту;
- вільно вести переговори для задоволення своїх потреб;
- змінити тему і вийти з конфліктної ситуації.

3.2. У разі виявлення працівниками(-цями) закладу освіти конфлікту між однолітками необхідно:

- припинити агресивні дії між учасниками(-цями) конфлікту;
- провести бесіду з кожною зі сторін конфлікту, спостерігачами конфлікту (за наявності), дотримуючись відновного підходу та відповідних правил спілкування;
- впевнитись, що в даній ситуації відсутні ознаки насильства;
- запропонувати сторонам конфлікту, для його вирішення, звернутись до медіаторів зі служби порозуміння;
- проінформувати класного(-у) керівника(-цю) (за потребою).

4. Алгоритми виявлення та реагування учасників освітнього процесу на вчинення насильства щодо дитини⁵²

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
Керівник(-ця) закладу освіти	- Під час виконання своїх професійних чи службових обов'язків забезпечує виявлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека. - Приймає заяви/повідомлення від фізичних та юридичних осіб про випадки жорстокого поводження з дітьми або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека. - Забезпечує визначення уповноваженого спеціаліста з числа працівників закладу для проведення невідкладних заходів реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб. - Невідкладно надає дитині належну допомогу та за потреби забезпечує надання екстреної медичної допомоги. - Протягом доби інформує, зокрема за	- Приймає заяви/повідомлення від постраждалої особи/інших осіб. - Передає отриману інформацію для подальшого реагування уповноваженій особі. - Забезпечує: - визначення уповноваженого спеціаліста з числа працівників закладу для проведення невідкладних заходів реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб; - реалізацію у закладі освіти заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі шляхом: - проведення з учасниками освітнього процесу виховної роботи із запобігання та протидії насильству; - здійснення з учасниками освітнього процесу інформаційно-просвітницьких заходів з питань запобігання	- Приймає <i>заяви або повідомлення</i> про випадок булінгу (цькування) або підозру щодо його вчинення. - У разі отримання заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування) повідомляє: - протягом однієї доби територіальному органу (підрозділу) Національної поліції України та принаймні одному з батьків або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування); - службі у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (не визначено/або з моменту скликання <i>засідання комісії з розгляду випадку булінгу</i> (цькування) не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення). - За потреби викликає

⁵² Алгоритми складено на підставі нормативно-правових актів, які регулюють діяльність закладів освіти з протидії жорсткому поводженню з дитиною, з питань запобігання та протидії домашньому насильству, з протидії булінгу. Перелік відповідних нормативно-правових документів розміщено в розділі II.4. «Теоретичний матеріал до теми 4» даного Посібника.

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
	допомогою телефонного зв'язку, органи Національної поліції та службу у справах дітей. - Надсилає не пізніше ніж через три робочих дні повідомлення за формою, встановленою Мінсоцполітики, до закладу, установи чи організації, що надає соціальні послуги дітям і сім'ям з дітьми (далі - соціальний заклад), та/або працівника(-ці) із соціальної роботи за місцем проживання (перебування) дитини щодо проведення оцінки її потреб. - У разі, коли без завчасного попередження дитина з невідомих причин не з'явилася в закладі освіти, до якого вона зарахована для здобуття дошкільної, початкової, базової середньої або профільної середньої освіти (адміністрація закладу з'ясовує причини відсутності дитини на заняттях/уроках), або адміністрація закладу має підстави вважати, що життю чи здоров'ю дитини може загрожувати небезпека (адміністрація	та протидії насильству, зокрема стосовно дітей та за участю дітей; організацію роботи практичного психолога(-ини) та/або соціального педагога(-ини) з постраждалими дітьми.	бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги. - Затверджує постійний склад комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) наказом на початку навчального року, визначає функціональні обов'язки кожного члена комісії. - Скликає засідання комісії не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення. - Є головою комісії з розгляду випадку булінгу (цькування). - Оформлює наказом протокол засідання комісії, доводить до відома учасників освітнього процесу рішення комісії згідно з протоколом засідання та здійснює контроль за їхнім виконанням. - Розробляє (до початку навчального року), затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти. - Забезпечує проведення моніторингу (за потреби, але не рідше одного разу на півріччя) ефективності

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
	зобов'язана невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби, повідомити, зокрема за допомогою телефонного зв'язку, про таку дитину представника служби у справах дітей за місцем її проживання та органам Національної поліції). • Координує здійснення закладом освіти реєстрації звернень та повідомлень в журналі обліку звернень і повідомлень стосовно дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю. • Забезпечує (у разі необхідності) участь: - представника закладу в проведенні оцінки рівня безпеки дитини, в проведенні оцінки потреб дитини та у роботі міждисциплінарної команди по здійсненню соціального захисту дитини, - своїх заступників (на громадських засадах) в складі комісії з питань захисту прав дитини.		виконання Плану та внесення (за потреби) до нього змін. • Повідомляє батькам здобувачів освіти за їхнім запитом інформацію про діяльність закладу освіти, зокрема щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування). • Забезпечує оприлюднення на вебсайтах, на дошках оголошень та при проведенні інструктажів для всіх працівників закладу освіти: правил поведінки здобувача(-ки) освіти в закладі освіти; плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; порядку подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти; порядку реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
Уповноважена особа, що здійснює невідкладні заходи реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб	• Приймає заяви/повідомлення про випадки жорстокого поводження з дітьми або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека <i>та передає</i> інформацію керівнику(-ці) закладу для подальшого реагування. • У випадку особистого виявлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека, <i>передає</i> інформацію керівнику(-ці) закладу для подальшого реагування. • Невідкладно надає дитині належну допомогу та за потреби забезпечує надання екстреної медичної допомоги. • Має поспілкуватись з постраждалою дитиною, дотримуючись Алгоритму ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або є загроза його вчинення. • Може провести бесіду з учасниками(-цями) ситуації: дітьми-свідками (спостерігачами), дитиною-кривдником(-цею), дотримуючись правил спілкування. • У закладі освіти на інформаційному стенді	• Приймає заяви/повідомлення від постраждалої особи/інших осіб. • Інформує керівника(-цю) закладу про ситуацію насильства або загрозу його вчинення. • Протягом доби за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти інформує уповноважений підрозділ органу Національної поліції та службу у справах дітей (у разі коли постраждалою особою та/або кривдником(-цею) є дитина). • Забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Фіксує необхідну інформацію в журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі. • Повідомляє працівникам психологічної служби закладів освіти. • У разі виникнення підозри щодо домашнього насильства або реальної загрози його вчинення, зустрічається із дитиною, стосовно якої є інформація,	• Вживає невідкладних заходів щодо припинення небезпечного впливу. • За потреби надає домедичну допомогу та викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги. • Звертається (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України. • Повідомляє керівнику(-ці) закладу освіти. • Повідомляє принаймні одному з батьків або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування). • Може бути призначеною членом комісії з розгляду випадку булінгу (цькування).

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
	та на офіційному веб-сайті має бути розміщено контактну інформацію уповноваженої особи закладу, організацій та установ, служб підтримки постраждалих осіб, до яких слід звернутися у випадку домашнього насильства.	намагається розговорити, встановити контакт, налагодити довірливі стосунки, надає емоційну підтримку. Якщо в процесі розмови дитина підтверджує факт насильства щодо неї, з'ясовує терміни подій, які відбулися з дитиною, та намагається отримати їх опис.	
Психолог(-иня), соціальний(-а) педагог(-иня)	• При отриманні інформації/повідомлення про випадок жорстокого поводження з дітьми або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека, <i>передає</i> інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу або уповноваженій особі. • У випадку <i>особистого виявлення</i> дітей, які постраждали від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека <i>або/та став свідком таких подій</i>: - вживає заходи для припинення жорстокого поводження; - невідкладно надає дитині належну допомогу та за потреби забезпечує надання екстреної медичної допомоги;	• При отриманні інформації/повідомлення або/та у ситуації <i>особистого виявлення</i> випадку домашнього насильства або загрози його вчинення <i>передає</i> інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу та/або уповноваженій особі. • Забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Може провести первинне опитування дитини. • Не залишає дитину наодинці. • Забезпечує психологічний супровід та соціально-педагогічний патронаж в системі освіти з дітьми та їх батьками; проведення з батьками та	• Вживає невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу. • За потреби надає домедичну допомогу та викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги. • Звертається (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України. • Повідомляє керівнику(-ці) закладу освіти. • Повідомляє принаймні одному з батьків або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування). • Є членом <i>комісії з розгляду випадку</i>

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
	- не залишає дитину наодинці; - передає інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу або уповноваженій особі; - може провести первинне опитування учасників інциденту: постраждалої особи, кривдника(-ці) чи кривдників, свідків. • Забезпечує організацію психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу в системі освіти з дітьми та їх батьками; проведення з батьками та іншими учасниками освітнього процесу роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії негативним проявам та наслідкам жорстокого поводження з дітьми, залишення дитини в небезпеці. • Бере участь (у разі необхідності) в оцінці рівня безпеки, в проведенні оцінки потреб дитини та у роботі міждисциплінарної команди по здійсненню соціального захисту дитини (за погодженням з керівником(-цею) закладу).	іншими учасниками освітнього процесу роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії негативним наслідкам домашнього насильства. • Бере участь (у разі необхідності) в оцінці рівня безпеки, в проведенні оцінки потреб дитини та у роботі міждисциплінарної команди виконавчого комітету міста/району/ОТГ з надання соціальних послуг дитині, дитині з родиною (за погодженням з керівником(-цею) закладу).	• Може поспілкуватись з учасниками ситуації: жертвою, кривдником(-цею) чи кривдниками, свідками. • Здійснює психологічний та соціально-педагогічний супровід застосування заходів виховного впливу у групі (класі), в якій (якому) стався випадок булінгу (цькування): - проводить діагностику рівня психологічної безпеки та аналіз її динаміки; - розробляє програми реабілітації для потерпілого(-ої) (жертви) та її реалізацію із залученням батьків або інших законних представників малолітньої або неповнолітньої особи; - розробляє корекційні програми для кривдника(-ці) (булера) та її реалізацію із залученням батьків або інших законних представників малолітньої або неповнолітньої особи; - надає консультативну допомогу всім учасникам освітнього процесу; - розробляє профілактичні заходи.

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
Класний(-а) керівник(-ця); вчитель(-ка)-предметник(-ця)	• При отриманні інформації /повідомлення про випадок жорстокого поводження з дітьми або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека, <i>передає</i> інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу або уповноваженій особі. • У випадку <i>особистого</i> виявлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека або/та став свідком таких подій: - вживає заходи для припинення жорстокого поводження; - невідкладно надає дитині належну допомогу та за потреби забезпечує надання екстреної медичної допомоги; - не залишає дитину наодинці; - передає інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу або уповноваженій особі; - або/та має невідкладно звернутися до органів Національної поліції та служби у справах дітей для організації заходів невідкладного реагування.	• При отриманні інформації /повідомлення або/та у ситуації <i>особистого виявлення</i> випадку домашнього насильства або загрози його вчинення <i>передає</i> інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу та/або уповноваженій особі. • Забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Не залишає дитину наодинці. • Може поспілкуватись з постраждалою дитиною, дотримуючись Алгоритму ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрози його вчинення. • Може провести бесіду з учасниками(-цями) ситуації: дітьми-свідками (спостерігачами), дитиною-кривдником(-цею), дотримуючись правил спілкування. Забезпечує організацію роботи в системі освіти з дітьми та їх батьками; проведення з батьками та іншими учасниками освітнього процесу роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії негативним наслідкам домашнього	• Вживає невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу. • За потреби надає домедичну допомогу та викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги. • Звертається (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України. • Повідомляє керівнику(-ці) закладу освіти. • Повідомляє принаймні одному з батьків або іншим законним представником малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування). • Може бути призначеним членом комісії з розгляду випадку булінгу (цькування). • Може поспілкуватись з учасниками ситуації: жертвою, кривдником(-цею) чи кривдниками, свідками. • Проводить системну роботу з інформування, роз'яснення з метою формування навичок толерантної та ненасильницької поведінки, спілкування

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
	- Може поспілкуватись з дитиною, дотримуючись Алгоритму ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрозу його вчинення. - Може провести бесіду з учасниками(-цями) ситуації: дітьми-свідками (спостерігачами), дитиною-кривдником(-цею), дотримуючись правил спілкування. - Забезпечує організацію роботи в системі освіти з дітьми та їх батьками; проведення з батьками та іншими учасниками освітнього процесу роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії негативним наслідкам жорстокого поводження з дітьми; залишає дитину в безпеці.	насильства.	та взаємодії всіх учасників освітнього процесу; організації тематичних заходів, зустрічей, бесід, консультацій.
Медичний персонал закладу освіти	- При отриманні інформації/повідомлення про випадок жорстокого поводження з дітьми або життя чи здоров'ю яких загрожує небезпека, <i>передає</i> інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу або уповноваженій особі. - У випадку <i>особистого виявлення</i> дітей, які постраждали від жорстокого поводжен-	- При отриманні інформації/повідомлення або/та у ситуації <i>особистого виявлення</i> випадку домашнього насильства або загрози його вчинення <i>передає</i> інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу та/або уповноваженій особі. - Надає невідкладну медичну допомогу (за необхідності). - Може провести пер-	- Звертається (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України. - Повідомляє керівнику(-ці) закладу освіти. - Повідомляє принаймні одному з батьків або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
	ня або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека <i>або/та став свідком таких подій:</i> - вживає заходи щодо припинення жорстокого поводження; - невідкладно надає дитині належну допомогу та за потреби забезпечує надання екстреної медичної допомоги; - не залишає дитину наодинці; - передає інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу або уповноваженій особі; - або/та має невідкладно звернутися до органів Національної поліції та служби у справах дітей для організації заходів невідкладного реагування.	винне опитування дитини. • Не залишає дитину наодинці.	• Може бути призначеним членом комісії з розгляду випадку булінгу (цькування). • Може поспілкуватись з учасниками ситуації: жертвою, кривдником(-цею) чи кривдниками, свідками. • Проводить системну роботу з інформування, роз'яснення з метою формування навичок толерантної та ненасильницької поведінки, спілкування та взаємодії всіх учасників освітнього процесу; організації тематичних заходів, зустрічей, бесід, консультацій.
Персонал закладу освіти	• При отриманні інформації про випадок жорстокого поводження з дітьми або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека, <i>передає</i> цю інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу, або уповноваженій особі, або будь-якому педагогічному працівнику, або медичному працівнику.	• При отриманні інформації /повідомлення або/та у ситуації <i>особистого виявлення</i> випадку домашнього насильства або загрози його вчинення <i>передає</i> інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу та/або уповноваженій особі, або будь-якому педагогічному працівнику, або медичному працівнику	• Вживає невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу. • За потреби надає домедичну допомогу та викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги. • Звертається (за потреби) до територіальних органів

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
	• У випадку <i>особистого виявлення</i> дітей, які постраждали від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека <i>або/та став свідком таких подій</i>: - вживає заходи для припинення жорстокого поводження; - невідкладно надає дитині належну допомогу та за потреби забезпечує надання екстреної медичної допомоги; - не залишає дитину наодинці; - передає інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу, або уповноваженій особі, або педагогічному працівнику, або медичному працівнику.	закладу освіти. • Забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Не залишає дитину наодинці.	(підрозділів) Національної поліції України. • Повідомляє керівнику(-ці) закладу освіти. • Повідомляє принаймні одному з батьків або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).
Батьки здобувачів освіти або інші законні представники	• Забезпечують надання дитині екстреної медичної допомоги (у разі потреби). • Звертаються до керівника(-ці) закладу освіти, або уповноваженої особи, або інших працівників закладу освіти. • Або/та звертаються для подальшого реагування до будь-якого суб'єкта виявлення та/або організації соціального захисту дітей (наприклад,	• Забезпечують надання дитині екстреної медичної допомоги (у разі потреби). • Звертаються для подальшого реагування до керівника(-ці) закладу, та/або уповноваженої особи, або працівників закладу освіти. • Або/та звертаються для подальшого реагування до будь-якого суб'єкта, що здійснює заходи у сфері запобігання та протидії	• Подають керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу. • Можуть вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу. • Можуть брати участь

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
	органів Національної поліції, служби у справах дітей, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, регіональних та місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги тощо). Можуть поспілкуватися з дитиною, дотримуючись Алгоритму ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрозу його вчинення.	домашньому насильству (наприклад, до органів Національної поліції, служби у справах дітей, суду, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, загальних чи спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб тощо). Можуть поспілкуватися з дитиною, дотримуючись Алгоритму ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрозу його вчинення.	у засіданні комісії з розслідування випадку булінгу. - Можуть надсилати запити щодо інформації про діяльність закладу освіти, зокрема щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування). - Звертаються до уповноважених органів Національної поліції України та служби у справах дітей для повідомлення про випадок булінгу, зокрема у разі незгоди з рішенням комісії, яка не кваліфікувала випадок як булінг. - Сприяють керівництву закладу освіти у проведенні розслідування щодо випадків булінгу (цькування). - Виконують рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти.
Дитина, яка постраждала від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю якої загрожує небезпека,	Якщо дитина потрапила в ситуацію насильства, або є загроза потрапляння у ситуацію домашнього насильства/булінгу, вона обов'язково має звернутися до будь-кого із зазначених у списку нижче: - поліції за номером «102»; - на Національну дитячу «гарячу» лінію за номером 0-800-500-225 або 116 111 (безкоштовно зі стаціонарного та мобільного, анонімно,		

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
насильства, булінгу	конфіденційно) на Урядовий кол-центр 1547; - до дорослих, кому він/вона довіряє (це можуть бути батьки, вчитель/вчителька або тренер/тренерка, медіатор/медіаторка, старший брат/сестра, інший/інша родич/родичка); - до працівників закладу освіти, де навчається; - центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; - дільничного офіцера поліції/дільничної офіцерки поліції; - шкільного офіцера поліції/шкільної офіцерки поліції; - служби у справах дітей; - працівників ювенальної превенції; - працівників медичного закладу; - громадських організацій, які працюють у сфері захисту прав та інтересів дітей; - іншим особам, кому довіряє.		
Дитина, яка скоїв(-ла) насильницькі дії/ вчинив(-ла) булінг	Якщо дитина розуміє, що скоїв(-ла) насильницькі дії/вчинив(-ла) булінг, вона має звернутись до будь-кого із зазначених у списку нижче: - будь-якого(-ої) працівника(-ці) закладу освіти, де навчається; - дорослих, кому довіряє; - на Національну дитячу «гарячу» лінію за номером 0-800-500-225 або 116 111 (безкоштовно зі стаціонарного та мобільного, анонімно, конфіденційно); - поліції за номером «102».		
Дитина, яка є свідком	Якщо дитина побачив(-ла) ситуацію насильства/володіє інформацією про скоєння домашнього насильства, має повідомити будь-кому із зазначених у списку нижче: - дорослим, кому довіряє; - працівникам закладу освіти, де навчається; - органам Національної поліції України; - громадським організаціям, які працюють у сфері захисту прав дітей; - на Національну дитячу «гарячу» лінію 116 111 та Національну «гарячу» лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації за номером 116 123; - іншим установам та організаціям.		Має повідомити керівництву або працівникам закладу освіти про факти булінгу (цькування), свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб.

Особа	Алгоритми дій		
	Ситуація жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства	Ситуація домашнього насильства	Ситуація булінгу
Інші юридичні та фізичні особи, яким стало відомо про дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або життя чи здоров'ю якої загрожує небезпека домашнього насильства/булінгу	• Забезпечують надання дитині екстреної медичної допомоги (у разі потреби). • При отриманні інформації або/та у випадку особистого виявлення дітей передають цю інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу, або уповноваженій особі, або працівникам закладу освіти. Або/та звертаються для подальшого реагування до будь-якого суб'єкта виявлення та/або організації соціального захисту дітей (наприклад, органів Національної поліції, служби у справах дітей, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, регіональних та місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги тощо).	• Звертаються для подальшого реагування до керівника(-ці) закладу, або уповноваженої особи, або працівників закладу освіти; та/або передають інформацію суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (наприклад, органам Національної поліції, службі у справах дітей, органам державної влади чи органам місцевого самоврядування тощо). • Забезпечують організацію надання медичної допомоги (у разі потреби). • Не залишають дитину наодинці.	• Звертаються для подальшого реагування до керівника(-ці) закладу, або уповноваженої особи або іншого працівника закладу освіти. Та/або до органів Національної поліції, служби у справах дітей, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, регіональних та місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги тощо.

4.1. Алгоритм дій та повноваження комісії з розгляд випадку булінгу (цькування)⁵³

Склад	Кількісний: • голова – керівник(-ця) закладу освіти; • заступник(-ця) голови; • секретар(-ка) та не менше ніж п'яти її членів. Якісний: • педагогічні (науково-педагогічні) працівники, зокрема практичний(-а) психолог(-иня) та соціальний(-а) педагог(-иня) (за наявності) закладу освіти; • представники служби у справах дітей; • представники центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; за згодою: • батьки або інші законні представники малолітніх або неповнолітніх сторін булінгу (цькування); • сторони булінгу (цькування);
Регламент діяльності	- Комісія виконує свої обов'язки на постійній основі. - Склад комісії затверджується керівником(-цею) закладу освіти. - Засідання комісії проводяться у разі потреби. - Дату, час і місце проведення засідання комісії визначає її голова. - Голова комісії скликає засідання комісії не пізніше, ніж упродовж трьох робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення. - Комісія розглядає заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування) та виконує свої завдання у строк, який не має перевищувати десяти робочих днів із дня отримання заяви або повідомлення керівником(-цею) закладу освіти. - Секретар(-ка) комісії не пізніше вісімнадцятої години дня, що передуює дню засідання комісії, повідомляє всім учасникам. - Секретар(-ка) комісії веде протокол засідання комісії за формою згідно з додатком до цього Порядку, що оформлюється наказом керівника(-ці) закладу освіти. • <i>припинення випадку булінгу (цькування) в закладі освіти;</i> • <i>відновлення та нормалізація стосунків;</i> • <i>з'ясування причин, які призвели до випадку;</i> • <i>оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в соціальних та психолого-педагогічних послугах;</i> • <i>забезпечення таких послуг.</i>
Завдання комісії	I етап: • <i>збір інформації</i> щодо обставин випадку булінгу (цькування); • <i>розгляд та аналіз зібраних матеріалів</i> щодо обставин випадку булінгу (цькування);

⁵³ Наказ МОН України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти».

• прийняття рішення про наявність/відсутність обставин, що обґрунтовують інформацію, зазначену у заяві.

II етап - у разі прийняття рішення комісією про наявність обставин, що обґрунтовують інформацію, зазначену у заяві:

- оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в отриманні соціальних та психолого-педагогічних послуг;
- забезпечення таких послуг;
- визначення причин булінгу (цькування) та усунення таких причин;
- визначення заходів виховного впливу щодо сторін булінгу (цькування);
- моніторинг ефективності соціальних та психолого-педагогічних послуг;
- моніторинг ефективності заходів з усунення причин булінгу (цькування);
- моніторинг ефективності заходів виховного впливу;
- корегування (за потреби) відповідних послуг та заходів;
- надання рекомендацій педагогічним (науково-педагогічним) працівникам закладу освіти щодо доцільних методів здійснення освітнього процесу та інших заходів з малолітніми чи неповнолітніми сторонами булінгу (цькування), їхніми батьками або іншими законними представниками;
- надання рекомендацій батькам або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

4.2. Алгоритм виявлення та реагування на випадки насильства (для батьків або інших законних представників учнів та учениць)

Ці прояви у поведінці та видимі ознаки можуть сигналізувати, що дитина потерпає від будь-якої з форм насильства або є загроза вчинення насильства.

1. Якщо ваша дитина:

- проявляє протягом кількох днів різку зміну звичної для неї поведінки;
- уникає контактів з однолітками;
- уникає контактів з дорослими, зокрема й з родинного кола чи друзів сім'ї;
- має агресивну реакцію щодо конкретних людей або людей певної статі, віку тощо;
- не має бажання йти додому;
- проявляє насильство, агресивну поведінку до інших;
- має тілесні ушкодження;
- намагається приховати травми та обставини їх отримання;
- замкнута, тривожна, боязка;
- проявляє занижену самооцінку, має почуття провини;
- відмовляється з будь-яких причин йти до закладу освіти;
- має фото-, відео-, аудіоматеріали фізичних, психологічних знущань, сексуального (інтимного) характеру;

- скаржитися на пошкодження, зникнення чи вимагання особистих речей;
- скаржитися на вимагання грошей, їжі тощо;
- скаржитися на образливі висловлювання, прізвиська, жарти, жести, погрози, поширення чуток, обмацування сексуального (інтимного) характеру тощо;
- має мало друзів, або зовсім їх не має;
- швидко втомлюється, має низьку концентрацію уваги;
- грає в сексуальні ігри за допомогою іграшок та ляльок;
- відмовляється від гігієнічного догляду за собою;
- тощо.

2. Дії відбуваються на території закладу освіти під час освітнього процесу

2.1. Ви бачите, що між дітьми (будь-якого віку/класу) відбуваються:

- бійка, штовхання, кидання речами, використання образливих слів, обзивання, розмови у підвищеному тоні, крики, лайка, ляпаси, стусани, плювки, щипання, шмагання, кусання, викручування рук, смикання волосся, лапання частин тіла, погрози, поширення чуток, відбирання грошей, їжі, особистих речей, приховування особистих речей тощо;
- зачинення дитини/дітей у класній кімнаті, туалеті тощо;
- приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв.

2.2. Ви бачите, що між дітьми та дорослими/дитиною та дорослим відбувається:

і моральний, і фізичний тиск: дорослий(-а) кричить на дитину, штовхає її, б'є, викручує руки, смикає за волосся, обзиває, лапає частини тіла тощо.

2.3. Дитина/група дітей веде себе зухвало стосовно працівників закладу освіти, батьків здобувачів освіти.

3. Якщо ви побачили дитину, яка:

- плаче;
- часто залишається надовго в школі після уроків без причини;
- стоїть окремо від інших дітей/сторониться інших дітей або інші діти стороняться дитини (не запрошують до гри тощо), ігнорують її;
- проявляє страх перед появою батьків, інших членів сім'ї та/або необхідністю йти додому;
- проявляє страх перед появою інших учасників освітнього процесу;
- прогулює уроки, часто запізнюється до школи;
- має на тілі синці, подряпини, сліди від укусів; опіки та інші незвичні для віку дитини фізичні (видимі та невидимі) травми;
- має брудний одяг, одягнута не за погодою;
- інші незвичні для віку дитини фізичні ознаки (видимі та невидимі), а також психологічні і поведінкові прояви, які можуть свідчити про насильство щодо дитини тощо.

4. Якщо дитина вам сказала або ви почули, що до неї або іншої дитини:

4.1. Застосовуються будь-які дії, перелічені вище.

4.2. Батьки, інші члени сім'ї:

- застосовують до неї штовхання, хапання, ляпаси; побиття, стусани, укуси; викручування рук; смикання волосся; словесні образи, погрози, приниження; крики; залякування;
- погрожують вигнати з дому, перемістити до іншого місця проживання;
- примушують переглядати/або переглядають в присутності дитини фільми, журнали тощо порнографічного змісту; торкаються інтимних місць дитини; пропонують або здійснили дії сексуального характеру;
- псують навмисно улюблені іграшки, особисті речі;
- не годують;
- постійно обмежують у спілкуванні з іншими дітьми;
- примушують виконувати непосильну для дитини роботу; змушують виконувати роботу замість відвідування закладу освіти;
- дитина є свідком постійних сварок, бійок між батьками, родичами;
- тощо.

У всіх вищеперелічених випадках не будьте байдужими!**Зверніться до:**

- працівників закладу освіти;
- органів Національної поліції;
- служби у справах дітей;
- закладів охорони здоров'я;
- центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Також ви можете звернутись для отримання консультацій юристів, психологів та соціальних працівників на:

- Національну дитячу «гарячу» лінію 116 111 з мобільних або 0 800 500 225 зі стаціонарних (з пн. - пт. з 12.00 до 20.00). Лінія є безкоштовною, анонімною та конфіденційною;
- Національну «гарячу» лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації за тел. 0 800 500 335 або 116 123 з мобільних або стаціонарних цілодобово (безкоштовно, анонімно, конфіденційно);
- «гарячу» лінію для осіб, які постраждали від домашнього насильства, що створена на базі Урядового контактного центру за номером 15-47. Сервіс цілодобово доступний, дзвінки є безкоштовними зі стаціонарних та мобільних телефонів, анонімними та конфіденційними.

4.3. Алгоритм виявлення та реагування на випадки насильства (для персоналу закладу освіти)**1. Дії відбуваються на території закладу освіти під час освітнього процесу.****1.1. Ви бачите, що між дітьми (будь-якого віку/класу) відбуваються:**

- бійка, штовхання, кидання речами, використання образливих слів, обзивання, розмова у підвищеному тоні, крики, лайка, ляпаси, стусани, плювки, щипання, шмагання, кусання, викручування рук, смикання волосся, лапання частин тіла, погрози, поширення чуток, відбирання грошей, їжі, особистих речей, приховування особистих речей тощо;

1. Дії відбуваються на території закладу освіти під час освітнього процесу.

- зачинення дитини/дітей в класній кімнаті, туалеті тощо;
- приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв.

1.2. Ви бачите, що між дітьми та дорослими/дитиною та дорослим відбувається:

і моральний, і фізичний тиск: дорослий(-а) кричить на дитину, штовхає її, б'є, викручує руки, смикає за волосся, обзиває, лапає частини тіла тощо.

1.3. Ви бачите, що дитина/група дітей веде себе зухвало стосовно працівників закладу освіти.

2. Якщо ви побачили дитину, яка:

- плаче;
- часто залишається надовго в школі після уроків без причини;
- стоїть окремо від інших дітей/сторониться інших дітей або інші діти стороняться дитини (не запрошують до гри тощо), ігнорують її;
- проявляє страх перед появою батьків, інших членів сім'ї та/або необхідністю йти додому;
- проявляє страх перед появою інших учасників освітнього процесу;
- прогулює уроки, часто запізнюється до школи;
- має на тілі синці, подрипини, сліди від укусів; опіки та інші незвичні для віку дитини фізичні (видимі та невидимі) травми;
- має брудний одяг, одягнута не за погодою;
- інші незвичні для віку дитини фізичні ознаки (видимі та невидимі), а також психологічні і поведінкові прояви, які можуть свідчити про насильство щодо дитини тощо.

3. Якщо дитина вам сказала або ви почули, що до неї або іншої дитини:

3.1. Застосовуються будь-які дії, перелічені вище.

3.2. Батьки, інші члени сім'ї:

- застосовують до неї штовхання, хапання, ляпаси; побиття, стусани, укуси; викручування рук; смикання волосся; словесні образи, погрози, приниження; крики; залякування;
- погрожують вигнати з дому, перемістити до іншого місця проживання;
- примушують переглядати/або переглядають в присутності дитини фільми, журнали тощо порнографічного змісту; торкаються інтимних місць дитини; пропонують або здійснили дії сексуального характеру;
- псують навмисно улюблені іграшки, особисті речі;
- не годують;
- постійно обмежують у спілкуванні з іншими дітьми;
- примушують виконувати непосильну для дитини роботу; змушують виконувати роботу замість відвідування закладу освіти;
- дитина є свідком постійних сварок, бійок між батьками, родичами;
- тощо.

У всіх вищеперелічених випадках не будьте байдужими!**Зверніться та передайте інформацію:**

- для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу освіти або уповноваженій особі;
- до органів Національної поліції;
- до служби у справах дітей;
- закладів охорони здоров'я;
- центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Також ви можете звернутись для отримання консультацій юристів, психологів та соціальних працівників на:

- Національну дитячу «гарячу» лінію 116 111 з мобільних або 0 800 500 225 зі стаціонарних (з пн. - пт. з 12.00 до 20.00). Лінія є безкоштовною, анонімною та конфіденційною;
- Національну «гарячу» лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації за тел. 0 800 500 335 або 116 123 з мобільних або стаціонарних цілодобово (безкоштовно, анонімно, конфіденційно);
- «гарячу» лінію для осіб, які постраждали від домашнього насильства, що створена на базі Урядового контактного центру за номером 15-47. Сервіс цілодобово доступний, дзвінки є безкоштовними зі стаціонарних та мобільних телефонів, анонімними та конфіденційними.

У разі настання випадку булінгу (цькування) ви маєте:

- вжити невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу;
- за потреби надати домедичну допомогу та викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги;
- звернутись (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України;
- повідомити керівнику(-ці) закладу освіти;
- повідомити принаймні одному з батьків або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

Якщо дитина звернулась до вас та розповіла про ситуацію насильства або загрозу його вчинення:

- заспокойте дитину;
- підтримайте і схваліть, що дитина до вас звернулась та розповіла про ситуацію;
- спитайте, кому ще дитина може розповісти про те, що відбулося/відбувається; кому вона довіряє;
- передайте цю інформацію, з дотриманням конфіденційності, для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу освіти, уповноваженій особі або будь-якому педагогічному працівнику.

6.5. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДО ТЕМИ 6

Вправа 1

Тренер/тренерка об'єднує учасників/учасниць у 3 групи.

Завдання

Складіть схематично Алгоритм виявлення та реагування учасників освітнього процесу:

1 група - у разі ознак чи факторів, що можуть вказувати на жорстоке поводження з дитиною або ризиків щодо їх виникнення стосовно дитини;

2 група - у разі ознак чи факторів, що можуть вказувати на домашнє насильство над дитиною або ризиків щодо їх виникнення стосовно дитини;

3 група - на випадки булінгу в закладі освіти.

Після завершення роботи групи презентують свої напрацювання. Відбувається колективне обговорення.

Вправа 2

Тренер/тренерка об'єднує учасників/учасниць у 3 групи.

Завдання

1. Опрацюйте кейси.

2. Заповніть таблицю (додаток).

3. Пропишіть алгоритм реагування на ситуацію з позиції: уповноваженої особи, класного(-ої) керівника(-ці), психолога(-ині)/соціального(-ої) педагога(-ині), персоналу закладу освіти.

Розподіл кейсів (ситуацій):

1 група – жорстоке поводження/насильство;

2 група – домашнє насильство;

3 група – булінг стосовно дитини; булінг стосовно педагогині.

Після завершення роботи групи презентують свої напрацювання. Відбувається колективне обговорення.

Опис кейсів

Історія 1

Жінка 65 років, бабуся учениці 8 класу Аліни, поскаржилася своїй сусідці, яка працює завгоспом у школі, на те, що її донька (40 років) погано ставиться до своєї дитини: принижує дівчину, часто піднімає на неї руку. Інколи було таке, що мама виганяла Аліну з дому вночі, і дитина приходила ночувати до бабусі. Жінка забороняє дочці дружити з тими, з ким та хоче. Також принципово не купує того одягу, якого хочеться дівчині, вважаючи, що не можна балувати дітей, пояснюючи тим, що вона краще знає і розуміє, який одяг має носити її дитина. Бабуся намагалася поговорити з мамою дівчини, та даремно – донька веде себе агресивно, ображаючи і принижуючи навіть матір.

Історія 2

Віці 14 років. Її мама вийшла заміж вдруге. Минуло небагато часу, а поведінка дівчини помітно змінилась – Віка ставала все більш мовчазною та закритою для подруг. Нарешті вона зважилася поділитися з подружкою тим, що не давало їй спокою. Виявляється, новий чоловік мами проявляє до неї зацікавлення. Вітчим часто телефонує дівчинці, розповідає, яка вона сексуальна, що її груди його приваблюють, і він мріє про секс з нею, за який готовий купити їй будь-що, навіть найдорожчий мобільний телефон. Віка, налякана поведінкою вітчима, розповіла мамі про те, що відбувається. Але та не повірила дочці, давши їй ляпаса та звинувативши малу начебто у заздрості та у ревнощах до її жіночого щастя. Такого від рідної людини Віка не очікувала... Після цього вона вирішила розповісти про ситуацію класній керівниці, з якою в неї склалися довірливі стосунки.

Історія 3.1.

Дівчинка навчається в закладі освіти м. Київ. Звати її Ярослава. Їй 12 років. Вона звернулася до бабусі зі скаргами про ситуацію у класі: «Мої проблеми почалися після того, як я перейшла на початку навчального року до нової школи. Всі мої однокласники утискають мене, ображають, інколи навіть б'ють. Це все відбувається практично щоденно через те, що я дуже погано розмовляю, бо маю певні проблеми зі здоров'ям. Але ж я в цьому не винна. Я відчуваю, як мої однокласники намагаються вижити мене з класу. Як мені знайти з ними спільну мову? Насправді, я дуже хочу з ними дружити». Бабуся, стурбована станом онуки, разом з матір'ю Ярослави прийшла до закладу освіти, аби повідомити класному керівникові про ситуацію у дитячому колективі.

Історія 3.2.

Учень 9 класу Олег на уроках фізики систематично принижує вчительку: грубо до неї звертається, обзиває при всьому класі, використовує при спілкуванні нецензурну лайку.

Додаток «Таблиця»

Номер кейса	№ 1	№ 2	№ 3.1	№ 3.2
Як ви можете визначити дану ситуацію (конфлікт, насильство/агресивна поведінка, необережність, домашнє насильство, булінг, жорстоке поводження)?				
Хто у цій ситуації кривдник(-ця)(и)?				
Хто у цій ситуації постраждалий(-а)(и)?				
Чи є спостерігачі?				
Критерії, за якими можна ідентифікувати ситуацію?				

II.7. ТЕОРЕТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ 7 «ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ У НАПРЯМІ ПРОФІЛАКТИКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ, НАСИЛЬСТВА, ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА, ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ, БУЛІНГУ»

7.1. СИСТЕМА ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Науковці пропонують диференціювати соціально-психологічну профілактику насильства в учнівському середовищі на:

- первинну (формування активного способу життя, реалізація прав, задоволення потреб та інтересів особистості);
- вторинну (тренінги, тренінгові програми та інші форми роботи, спрямовані на формування змін у ставленні особистості до себе та оточення, навчання навичкам поведінки в ситуаціях, які можуть призвести до насильства);
- третинну (індивідуальне інтегрування в соціальне середовище осіб, які потерпіли від насильства)⁵⁴.

7.1.1. ВИМОГИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ

• Протидія жорсткому поведженню та насильству

Організація допомоги дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, закладами освіти передбачає:

- проведення з батьками та іншими учасниками освітнього процесу роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії негативним наслідкам жорсткого поведження з дітьми, залишення дитини в небезпеці;
- організацію роботи психологічної служби та соціально-педагогічного патронажу в системі освіти з дітьми та їхніми батьками (Постанова КМУ від 3.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю» (п. 18).

• Протидія та запобігання домашньому насильству

Навчальні заклади та установи системи освіти під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству:

- проводять з учасниками навчально-виховного процесу виховну роботу із запобігання та протидії домашньому насильству;
- проводять інформаційно-просвітницькі заходи з учасниками навчально-виховного процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема стосовно дітей та за участю дітей, приділяючи особливу увагу формуванню небайдужого ставлення учнів до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування вчителів про випадки домашнього насильства, що стали їм відомі, повідомлення про такі випадки до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;
- організовують роботу практичного(-ої) психолога(-ині) та/або соціального(-ої) педагога(-ині) з постраждалими дітьми;
- організовують і проводять серед населення, зокрема серед дітей та молоді, інформаційні

⁵⁴ Катерина Левченко, Микола Легенкий, Ольга Швед, Марина Легенка, Ольга Дунебабіна. Соціально-правові механізми запобігання та протидії знуцанням у молодіжному середовищі. Праці III Міжнародного наукового конгресу Товариства навколишньої розвідки 2020 (ISC-SAI 2020).

DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200318.023>

кампанії щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків;

- впроваджують у закладах освіти навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема стосовно дітей (Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII, від 07.12.2017 (ст. 11, ст. 19).

Керівник(-ця) закладу загальної середньої освіти забезпечує реалізацію у закладі освіти заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі шляхом:

- проведення з учасниками освітнього процесу виховної роботи із запобігання та протидії насильству;

- здійснення з учасниками освітнього процесу інформаційно-просвітницьких заходів з питань запобігання та протидії насильству, зокрема стосовно дітей та за участю дітей;

- організації роботи практичного психолога(-ині) та/або соціального педагога(-ині) з постраждалими дітьми;

- визначення уповноваженого спеціаліста з числа працівників закладу для проведення невідкладних заходів реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб (Постанова КМУ від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» (п. 39); Наказ МОНУ від 02.10.2018 р. № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами» (розділ III)).

• Протидія булінгу

Керівник(-ця) закладу освіти:

- забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), зокрема: з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;

- забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування).

Заклади освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності, зобов'язані забезпечувати на своїх вебсайтах (у разі їх відсутності - на вебсайтах своїх засновників) відкритий доступ до такої інформації та документів:

- правила поведінки здобувача(-ки) освіти в закладі освіти;

- план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;

- порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти;

- порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування) (Закон України «Про освіту» № 2145-VIII, редакція від 09.08.2019 (ст. 26; ст. 30).

Діяльність щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти має бути постійним системним процесом, спрямованим на:

- визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів запобігання виникненню булінгу (цькування) та (або) потенційних ризиків його виникнення;

- виявлення булінгу (цькування) та (або) потенційних ризиків його виникнення;
- визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів вирішення ситуацій булінгу (цькування) та/або усунення потенційних ризиків його виникнення.

Завданнями діяльності щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти є:

- створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти, що включає психологічну та фізичну безпеку учасників освітнього процесу;
- визначення обставин, причин і передумов поширення булінгу (цькування) в закладі освіти;
- підвищення рівня поінформованості учасників(-иць) освітнього процесу про булінг (цькування);
- формування в учасниках(-ицях) освітнього процесу нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, усвідомлення булінгу (цькування) як порушення прав людини;
- заохочення всіх учасників(-иць) освітнього процесу до активного сприяння запобіганню булінгу (цькуванню).

Діяльність щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти відображається в плані заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти.

До заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, належать заходи щодо:

- організації належних заходів безпеки відповідно до законодавства (пост охорони, відеоспостереження за місцями загального користування тощо);
- організації безпечного користування мережею інтернет під час освітнього процесу;
- контролю за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами(-ками) освіти під час освітнього процесу;
- розвитку соціального та емоційного інтелекту учасників(-иць) освітнього процесу, зокрема:
 - розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших;
 - розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки;
 - здатності попереджувати та розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом;
 - відповідального ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільному житті;
 - здатності визначати, формулювати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи інші, відмінні від власних, думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;
 - здатності критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;
 - здатності до комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання різних суспільних проблем, зокрема шляхом волонтерської діяльності тощо;
- підвищення рівня обізнаності учасників(-иць) освітнього процесу про булінг (цькування), його причини та наслідки, порядок реагування на випадки булінгу (цькування) тощо;
- створення в закладі освіти культури, що ґрунтується на нетерпимості до будь-яких форм насильства та дискримінації, зокрема булінгу (цькування) (Наказ МОН України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»).

7.1.2. УРАХУВАННЯ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ПРИ ПЛАНУВАННІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Освіта відіграє визначальну роль у забезпеченні ґендерної рівності. Звісно, складників ґендерно-гармонійного суспільства багато, проте саме освіта — одна з ключових сфер. Дитсадок, школа й університет — середовище соціалізації, тобто це ті головні місця, де створюються й поширюються суспільні цінності та норми.

Для зміни ґендерних стереотипів й упереджень, важливо, щоб освітяни були обізнані в ґендерних питаннях та вміли аналізувати власні упередження через «ґендерні окуляри».

Для цього потрібно розрізняти ґендерний підхід і статево-рольовий підхід в освіті.

*Статево-рольовий підхід в освіті*⁵⁵ — це традиційна система поглядів на призначення чоловіка й жінки в суспільстві відповідно до їхніх біологічних характеристик, виховання хлопця й дівчини залежно від традиційних (ґендерно-стереотипних) норм та вимог, які висуває суспільство до ролей жінок і чоловіків. Такий підхід закріплює нерівності між статями.

Натомість *ґендерний підхід* має на меті досягнення ґендерної рівності. Зрозуміти різницю між цими підходами найпростіше на прикладі уроків трудового навчання: у межах статево-рольового підходу дівчата на уроках праці пектимуть і вишиватимуть, хлопці — працюватимуть на токарних станках, і вихід за межі стереотипної поведінки не схвалюватиметься. У межах ґендерного підходу хлопці й дівчата навчатимуться разом за однаковою програмою або дітям буде надано можливість вільно вибирати заняття, при цьому нестереотипний вибір учнів і учениць (наприклад, хлопець цікавиться кулінарією) буде прийнятним.

Ще одне засадниче поняття — «*прихований навчальний план*». Базова, формально закріплена функція освітніх закладів — функція навчання, її прописано в офіційних документах. Водночас дитсадок, школа, університет формують певний світогляд через систему неписаних, неофіційних правил і цінностей, які транслюються в навчальному просторі й освітньому процесі.

«Прихований навчальний план» відрізняється від явного навчального плану прихованим змістом інформації. Він непомітно конструює уявлення про специфічний розподіл ресурсів у суспільстві, транслює певні схеми, моделі сприйняття соціальної реальності, конкретні шаблони мислення та дії, що сприймаються людиною як єдино можливі, правильні.

Це наче «тіньовий бік освіти», який стосується:

- а) змісту навчальних предметів;
- б) організації навчальних закладів (шкільного простору, наочності, виховного процесу, розподілу посад, шкільних правил);
- в) викладацького стилю комунікації тощо.

«Прихований навчальний план» пронизує всі формальні правила і неформальні практики освітнього процесу від дитсадка до університету. Свято першого дзвоника, конкурси «Міс школи» і «Містер школи», змагання «Козацькі забави», вимоги до зовнішнього вигляду учнів та учениць, навчальна наочність, роздільні уроки праці, шкільні підручники й посібники — усі вони ґендеровані. Так, за допомогою системи освіти відтворюється наявний ґендерний порядок, де за жінками й чоловіками закріплено різні соціальні ролі.

«Прихований навчальний план» реалізується у трьох вимірах⁵⁶:

- організаційно-нормативна структура закладу освіти (як розподіляються посади і предметні профілі, яка існує система ритуалів і норм, які меседжі виховних заходів, яка специфіка візуально-інформаційного простору тощо);
- зміст освіти (передусім, навчальні програми і підручники);

⁵⁵ Олена Стрельник. Режим доступу:

<https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/osvita-yak-fabrika-smisliv-vid-statevo-rolovogo-pidhodu-do-genderno-chutlivih-zmin-1341286.html>

⁵⁶ Режим доступу: <https://www.edcamp.org.ua/nondiscrimination>

- стиль вчительського викладання й комунікації.

Приклад 1. У візуально-наочній культурі (плакатах, дошках оголошень, стендах) особи чоловічої статі кількісно значно переважають осіб жіночої статі, причому як у негативних образах порушників правил, так і в позитивних образах – героїв, які рятують становище або керують штабом.

Приклад 2. Ознака «зовнішність» не вважається «захищеною», проте вона є однією з «чемпіонок» за кількістю випадків дискримінації в системі освіти. Дитина, зовнішність якої хоч у чомусь відрізняється від норми, легко може підпасти під дискримінаційний вплив оточення, зокрема стати об'єктом цькування!

Приклад 3. На одній з ілюстрацій підручника «Я і Україна» для 3 класу радісну і щасливу дівчину зустрічає відверто дискримінаційний плакат: «Вітаємо переможця конкурсу», а завдання, в якому дітям пропонується обрати вподобані соціальні ролі, взагалі містить рольовий набір суто чоловічого роду (окрім «син/дочка»): «сусід», «товариш», «пасажир», «громадянин» тощо. До великої кількості фото, ілюстрацій, на яких зображені особи жіночої статі, як підпис використаний підмет чоловічого роду (наприклад, «учитель»). Така лише на перший погляд «мовна дрібниця» — з огляду на її численне повторення з року в рік, із предмета в предмет — формує уявлення, що лише з особами однієї — чоловічої — статі ведеться «значущий», сфокусований на їхніх інтересах освітній діалог.

Тож «Прихований навчальний план» досі чекає на «перезавантаження», адже результати залежать насамперед від безпосередніх учасників і учасниць навчального процесу на місцях — від учителів і вчительок, адміністрації шкіл і регіональних відділів освіти, батьківської спільноти.

7.1.3. ВІДНОВНІ ПРАКТИКИ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ⁵⁷

Відновні практики мають потужний соціально-педагогічний потенціал. В останнє десятиріччя їх почали впроваджувати в закладах освіти, переважно з метою формування у школярів навичок розв'язання конфліктів мирним шляхом, зниження конфліктності, профілактики правопорушень, дитячої злочинності, насильства та агресії.

Найважливішою характеристикою відновного підходу є повернення сторонам здатності самим вирішити конфлікт.

Відновний підхід – це теоретичне підґрунтя відновних практик, тобто поєднання цінностей, на яких базується практика, принципів, які описують спосіб реалізації цінностей на практиці, та методів (практичних інструментів, процедур), які для цього використовуються. Отже, відновний підхід узагальнює спільні цінності, принципи та характерні риси різноманітних програм і процесів, які належать до відновних практик.

За визначенням Міжнародного інституту відновних практик у Пенсильванії, США, відновні практики – це сфера знань, що розвивається та допомагає людям відновлювати та будувати громади у світі, який стає все більш роз'єднаним. Відновними практиками є такі, що залучають громади або тих, кого стосується окрема ситуація, до прийняття відповідного рішення на умовах поваги, розуміння, турботи й відповідальності. Отже, ці чотири головні умови і є тими загальними цінностями, на яких базується відновний підхід.

Єдиної загальноприйнятої класифікації відновних практик досі немає. Фактично будь-які практики, що сприяють відновленню чи побудові стосунків у громаді, є відновними і можуть варіювати від абсолютно неформальних (як, наприклад, висловлення почуттів і застосування «Я-тверджень») до найбільш формальних, які залучають багато учасників і передбачають серйозне планування, підготовку, структурованість і комплексність. Можна їх об'єднати за сферами впровадження:

⁵⁷ Андрєєнкова В.Л. - Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. – [Навч.-метод. посібник] / – К.: ФОП Стеценко В.В. – 2016. – 192 с.

Класифікація відновних практик (за сферами впровадження)

<i>Відновні практики в кримінальних конфліктах (відновне правосуддя)</i>	<i>Медіація між потерпілими та правопорушниками(-цями); кола громадського правосуддя; форум громадського правосуддя.</i>
<i>Відновні практики в громадах</i>	<i>Посередництво у вирішенні конфліктів і спорів; сімейні групові наради; процедури побудови консенсусу в громаді; Кола.</i>
<i>Відновні практики в сімейних конфліктах</i>	<i>Сімейні конференції, сімейні групові наради; медіація; Кола.</i>
<i>Відновні практики в навчальних закладах</i>	<i>Медіація та медіація однолітків; Кола.</i>

Впровадження відновного підходу в закладах освіти спрямовано на:

- вирішення конфліктів між учасниками освітнього процесу без застосування маніпуляцій або сили;
- відновлення позитивного емоційного та психологічного стану;
- усвідомлення відповідальності за скоєний вчинок, відповідну конфліктну ситуацію;
- відповідальність кривдника(-ці) (самостійне виправлення негативних наслідків свого вчинку і загладження заподіяної потерпілому(-ій) шкоди);
- взаєморозуміння та відновлення відносин між сторонами конфлікту;
- зміну установок при реагуванні на конфлікти і правопорушення з адміністративно-каральних на відновлювальні;
- можливість самостійно приймати рішення щодо вирішення конфліктних ситуацій;
- поліпшення атмосфери в навчальному закладі тощо.

Модель реагування на конфлікт у контексті відновлювальної культури: конфліктна ситуація – розуміння та комунікація – новий погляд на ситуацію – дії, спрямовані на відновлення стосунків.

Коли школа намагається паралельно нарощувати освітню, емоційну та соціальну компетентність учнів, система повинна містити принцип, згідно з яким при виникненні проблеми у відносинах природним є відновлення цих відносин. Для цього потрібно, щоб у певній конкретній культурі існувало спільне розуміння поняття «відновлювальний».

Австралійські конфліктологи Кет Кронін-Лемп і Рон Кронін-Лемп, говорячи про «мирні школи», наголошують, що школам необхідно прийняти той факт, що саме вони можуть виявитися тими значущими місцями, де зберігаються і передаються найважливіші цінності та засади людських відносин: як виправляти заподіяну шкоду, як шанобливо ставитися один до одного, як проявляти емпатію, співчуття, як бути чесним і як вирішувати конфлікти. Необхідно, щоб люди, які працюють у школах, прийняли там методики і схеми робили таку передачу цінностей можливою і наявною. Головне в хорошій школі – це хороші стосунки.

Сподіватися, що досягти спокою та миру можна просто за наказом, – це все одно, що повісити портрет Ейнштейна над своїм ліжком у спальні та сподіватися, що одного ранку прокинешся таким самим геніальним. На жаль, історія свідчить, що такий підхід просто не спрацьовує. Застосування більш жорстких правил підтримання дисципліни в школі лише частково вирішує питання неспроможності учнів ефективно розв'язувати конфлікти і призводить до повторних правопорушень. Тому, попри сумнівність і завзяття вчителів та

адміністраторів, які витрачають багато часу, щоб урегулювати різноманітні міжособистісні конфлікти, зазвичай їм бракує часу на розв'язання кожної такої «проблеми» і більшість конфліктів залишаються невирішеними.

Щоб розв'язувати конфлікти на довгостроковій основі, необхідно створити атмосферу, в якій не лише авторитетні особи, а й учні/учениці, їхні батьки та вчителі вважатимуть будь-які прояви агресивної поведінки соціально неприйнятними.

Оскільки сьогодні в більшості випадків саме школа має стабільний вплив на життя молоді, працівники освіти починають розуміти, що для загального блага їхнім обов'язком є озброїти учнів знаннями й навичками, необхідними для виховання відповідальних та соціально активних громадян. На тлі постійного зростання насильства в суспільстві багато шкіл починає розробляти і впроваджувати новаторські програми, щоб навчити молодь життєво важливих стратегій гармонійного спілкування та співіснування. *Однією з таких новацій є впровадження відновних практик у навчально-виховний процес закладу освіти.*

Можливості педагогів у розвитку відновлювальної культури школи:

- ▶ опановувати відновні практики й застосовувати їх для профілактики та вирішення конфліктів;
- ▶ включати у виховну роботу елементи відновних практик;
- ▶ долучати учнів до відновних практик;
- ▶ звертатися до медіаторів для вирішення конфліктів;
- ▶ втілювати «*модель педагогів-миротворців*»;
- ▶ на особистісному рівні не провокувати й не підтримувати конфліктів;
- ▶ не ігнорувати, а конструктивно реагувати на конфлікти, які виникають між учасниками навчально-виховного процесу;
- ▶ розуміти зв'язок між конфліктами на мікро- та макрорівнях;
- ▶ вести активну роботу з формування толерантного ставлення, недискримінації, дотримання прав людини на всіх рівнях навчально-виховного процесу;
- ▶ уникати насильницьких способів підтримання дисципліни, зокрема тілесних покарань;
- ▶ розуміти особливості роботи закладу освіти в ситуації воєнного конфлікту в країні⁵⁸;
- ▶ дбати про власне здоров'я;
- ▶ вживати заходів профілактики емоційного вигорання.

Щойно школа ґрунтовно береться за відновні практики і включає філософію відновлення з усіма її методиками у шкільну культуру, з'ясовується, що в порівнянні з традиційними способами вирішення конфліктів вона досягає кращих результатів за короткий час.

У закладах освіти у межах відновного підходу доречно впроваджувати *відновлювальну медіацію та Кола*.

Відновлювальна медіація – це процес, у якому медіатор створює умови для відновлення здатності людей розуміти один одного і домовлятися про прийнятні для них варіанти вирішення проблем (за потреби – про загладжування заподіяної шкоди), що виникли внаслідок конфліктних або кримінальних ситуацій.

Коло – це багатовіковий спосіб вирішення конфліктів, який у різних формах існує в культурі багатьох народів. Українці теж зберегли у своїй життєдіяльності такі форми культури, в яких сім'я і учасники конфліктної або кримінальної ситуації, звертаючись до традицій примирення в кризові моменти свого життя, спільно вирішують, як змінити ситуацію в інтересах кожної з тим, щоб це сприяло реалізації моральних цінностей.

⁵⁸ Більш детально особливості роботи навчального закладу в ситуації воєнного конфлікту в країні висвітлено в методичному посібнику: Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період воєнного конфлікту: навчально-методичний посібник. – К.: Агентство «Україна». – 2015. – 176 с.

7.1.4. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДО ТЕМИ 7.1.

Вправа «Вертушка»

Тренер/тренерка об'єднує учасників у 6 груп.

Хід вправи «Вертушка». 6 питань – 6 груп. Групи мають відповісти не на одне запитання, а на всі шість, кожне з яких записане на окремому аркуші фліпчарта. Аркуші з питаннями роздаються групам одночасно. На обміркування і на відповідь групам дається 10 хвилин. Коли час вичерпано, групи за командою тренера/тренерки обмінюються аркушами з запитаннями, і так по колу (звідси і назва вправи), поки кожна група не опрацює усі запитання. На завершення – презентація групами своїх напрацювань.

Завдання-запитання:

1. Які можливості виховної роботи у напрямі профілактики насильства та булінгу?
2. Які можливості органів учнівського самоврядування у напрямі профілактики насильства та булінгу (можливості Шкільної служби порозуміння; система участі дітей; система зворотного зв'язку від дітей)?
3. Які можливості навчального процесу?
4. Що мають знати педагоги(-ні), щоб ефективно діяти у напрямі профілактики насильства та булінгу?
5. Що мають знати батьки учнів та учениць, щоб ефективно діяти у напрямі профілактики насильства та булінгу?
6. Що мають знати працівники закладу освіти, щоб ефективно діяти у напрямі профілактики насильства та булінгу?

Колективне обговорення.

Запитання для обговорення: як можна організувати діяльність закладу освіти у напрямі профілактики насильства та булінгу?

7.2. ПРОФІЛАКТИЧНА РОБОТА ЗІ ЗДОБУВАЧАМИ ОСВІТИ

7.2.1. РОБОТА ПЕДАГОГІВ(-ИНЬ) УЧНЯМИ/УЧЕНИЦЯМИ-СПОСТЕРІГАЧАМИ СИТУАЦІЇ НАСИЛЬСТВА⁵⁹

Педагогу(-ині) дуже важливо здійснювати роботу зі спостерігачами ситуації насильства та підтримувати їх, щоб вони правильно реагували на таку ситуацію (навіть якщо насильницька поведінка не припинилася); формувати толерантність, навички реагування задля запобігання та протидії насильству.

Спостерігачі (свідки) – учні/учениці, які споглядають за проявами булінгу, домашнього насильства, жорстокої поведінки в закладі освіти та за його межами.

Є обставини, за яких спостерігачі змушені або втручатися, або приховувати ситуацію насильства.

Норвежський психолог Д. Ольвеус визначив цикл насильства (англ. Bullying circle) як певний сценарій систематично повторювальних репресій, кожний чинник якого має свої соціальні ролі:

- жертва – учень/учениця, що є об'єктом репресій та погроз;
- агресори – переслідувачі, які систематично протягом тривалого часу здійснюють насильницькі дії щодо жертви;
- спостерігачі.

⁵⁹ Prevention of peer violence. FOR A SAFE AND ENABLING ENVIRONMENT IN SCHOOLS

Author: Jasenka Pregrad, Editing: Paul Nary, Kevin Byrne, Helene Martin-Fickel, Martina Tomić Latinac, Mirjana Bijelić. © The United Nations Children's Fund (UNICEF), 2015.

Серед спостерігачів ролі можуть розподілятися наступним чином:

- прибічники, спостерігачі – учні/учениці, що не є ініціаторами насильства, але своєю байдужою позицією стають залежними від напруженої ситуації;
 - пасивні прибічники – учні/учениці, які пасивно підтримують третирування;
 - сторонні спостерігачі – учні/учениці, які керуються принципом «не моя справа»;
 - вірогідний захисник – учні/учениці, які не підтримують агресорів, утім нічого не роблять, аби захистити жертву;
- захисник жертви – учні/учениці, що намагаються допомогти учневі-жертві/учениці-жертві.

Спостерігачі мають відреагувати на небажану поведінку та сказати тим, хто поводить себе ганебно, що саме вони від них очікують. Наприклад, вони можуть сказати: «Припиніть цю поведінку. Те, що відбувається (насильство, булінг тощо), мені не подобається, і це не смішно. Ми домовилися, що ми цього не будемо робити. Ніхто не заслуговує на насильство» тощо.

Якщо насильницька ситуація не припиняється, спостерігачі мають звернутися до дорослих.

Рекомендації педагогу(-ині), який(-а) спілкується із учнями/ученицями-спостерігачами ситуації насильства:

- важливо слухати спокійно і ставити достатньо запитань, щоб отримати точний і детальний опис ситуації;
- у процесі вивчення подій майте на увазі, що ви не оцінюєте, хто винний, хто почав тощо;
- важливо дозволити дитині самотійно (вільна розповідь) розповісти про ситуацію;
- не перебивати дитину.

7.2.2. РОБОТА ПЕДАГОГІВ(-ИНЬ) З ДІТЬМИ-КРИВДНИКАМИ(-ЦЯМИ)

Працюючи з дитиною-кривдником(-цею), педагогам необхідно акцентувати увагу не на призначенні винного та покаранні за скоєне, а на виявленні причин такого вчинку та можливих варіантах виправлення ситуації, тобто застосувати відновний підхід.

Необхідно зрозуміти:

- ☑ Чому дитина так себе поводить? Які причини стоять за такою поведінкою?
- ☑ Що треба зробити дитині, щоб вона змінила поведінку? Яких заходів необхідно для цього вжити?
- ☑ Що можна зробити для відновлення поваги? (Дитина повинна самотійно продумати одну чи дві ідеї та запропонувати їх як вчителю, так і дитині, яка постраждала. Дитина, яка постраждала від насильства, має погодити пропозицію).

Приклад послідовності розмови педагога(-ині) з дитиною, яка порушила правила/поводить себе агресивно/є кривдником(-цею):

1. У нашій школі ми ставимось нетерпимо ... (назвати прояви небажаної поведінки та які порушені правила).
2. Які цінності нашої школи (дітей, педагогів(-инь), персоналу)? (Наприклад, ми всі маємо право бути в безпеці).
3. Чому ти так поведився(-лась)? Які причини спонукають до такої поведінки?
4. Що ти насправді хотів/ла (думаєте, бажаєте, відчуваєте) чи якою була твоя мета?
5. Як ти вважаєш, це вдалий спосіб досягти цього?
6. Як би ти міг(могла) діяти інакше?
7. Як ти пропонуєш виправити цю ситуацію?
8. Якщо дитина не готова до розмови відразу після вчинку, не вимагайте від неї цього.

Педагог(-иня), який(-а) проводить бесіду, мусить:

- ✓ Бути спокійним(-ою) і врівноваженим(-ою).
- ✓ Говорити не про особистість учня/учениці (що він/вона є поганими, неслухняними тощо), а говорити саме про поведінку дитини, озвучуючи небажані прояви поведінки.
- ✓ Запропонувати дитині підтримку та допомогу у вирішенні даної ситуації.

Які можуть бути застосовані дії до дитини, що поводи́ла себе небажано?**Можливі дії педагогів(-инь) з реагування на насильство в дитячому середовищі**

	Рівень прояву насильства	Шкільні протоколи/Дії педагогів(-инь)
1	Незначне порушення правил (наприклад, використав(-а) у розмові прізвисько; випадкове штовхання; ненавмисне пошкодження речей; взяв(-а) чужі речі без дозволу).	✓ Припиніть ситуацію конфлікту/агресивної поведінки. ✓ Визначте разом з дитиною, які порушені правила, цінності. ✓ Проговоріть з дитиною, які можуть бути варіанти відновлення завданої шкоди/відновлення цінностей класу/школи. ✓ Запропонуйте учасникам конфлікту звернутися до медіаторів шкільної служби порозуміння.
2	Неодноразове порушення правил (наприклад, псує особисті речі іншої дитини (дітей); переховує їх; постійно обзиває однолітків; штовхає).	✓ Використовуйте прийнятий у школі протокол/правила з реагування на небажану поведінку учня/учениці. ✓ Визначте разом із дитиною, які порушені правила. ✓ Проговоріть з дитиною, які можуть бути варіанти відновлення завданої шкоди, відновлення цінностей класу/школи. ✓ Оцініть, чи існує потреба у залученні батьків до вирішення ситуації.
3	Систематичне порушення (наприклад, відбирання особистих речей; систематичні погрози; організація бойкоту; залякування в інтернеті).	✓ Розробіть індивідуально підібраний план супроводу дитини. ✓ Організуйте зустріч з батьками. ✓ Проговоріть з дитиною, які можуть бути варіанти відновлення завданої шкоди, відновлення цінностей класу/школи. ✓ Залучайте до додаткових програм (корекційних) тощо.
4	Тяжкі порушення (наприклад, регулярне відбирання грошей із застосуванням сили; шантаж, погрози; сексуальні домагання).	✓ Дійте відповідно до дисциплінарних заходів школи. ✓ Ініціюйте психосоціальну оцінку. ✓ Повідомте про можливі інші послуги (соціальні, медичні тощо). ✓ Залучайте батьків.

	Рівень прояву насильства	Шкільні протоколи/Дії педагогів(-инь)
5	Некерований. Поза межами контролю дитини (свідомо некерована дія; безпричинні виливи агресії тощо).	☑ Запропонуйте звернення до лікарів.

7.2.3. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДО ПИТАННЯ 7.2.

Рольова гра «Поведінка учнів та учениць в ситуації насильства»

Тренер/тренерка запрошує з числа учасників тренінгу чотирьох добровольців для наступної вправи. Потрібно програти ситуацію, в якій один/одна учень/учениця буде агресором, інший/інша має пасивно реагувати на насильство, третій/третя – мовчки спостерігати, а четвертий/четверта – намагатиметься допомогти учню/учениці, який/яка зазнає насильства.

Решту учасників тренінгу потрібно об'єднати у чотири групи відповідно до означених ролей. Їм необхідно мовчки спостерігати за грою «їхнього(-ої) актора(-ки)», щоб побачити, як діти відчують себе в цій позиції, і думати про те, що вони можуть зробити.

До уваги ведучого/ведучої!

Ситуація для розгляду

Учень А. наказує учню Б., що після школи той не повинен йти додому, а має йти з ним і ще двома хлопцями і дівчиною, щоб нести їхні рюкзаки/сумки.

Після гри проводиться колективне обговорення.

Запитання для обговорення:

- Як себе почували «актори» в своїх ролях?
- Які відчуття переживали спостерігачі кожної групи?
- Які можуть бути варіанти/пропозиції, щоб припинити ситуацію насильства?

РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ

III.1. СТРУКТУРА ПРОГРАМИ ЦИКЛУ ТРЕНІНГУ ДЛЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ(-ЦЬ) ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ «ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПРОЯВАМ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ»

Авторки-упорядниці:

Андреєнкова Вероніка, Байдик Віта,
Войцях Тетяна, Калашник Ольга, Поуль Валентина

Мета: підвищити рівень професійної компетентності педагогічних працівників(-ць) закладів освіти з питань запобігання та протидії проявам насильства.

Завдання:

- сформулювати вміння розрізняти форми насильства;
- проаналізувати прояви та наслідки жорстокого поводження, насильства, домашнього насильства, булінгу;
- сформулювати навички ідентифікації постраждалих від жорстокого поводження, насильства, домашнього насильства, булінгу;

- опрацювати алгоритми виявлення, реагування та перенаправлення дітей, що постраждали від жорстокого поводження, насильства, домашнього насильства, булінгу;
- сформувати уміння роботи учнями/ученицями-спостерігачами та кривдниками(-цями) щодо реагування на насильницьку ситуацію, а також уміння надавати підтримку учасникам освітнього процесу;
- сформувати усвідомлення важливості командної співпраці учасників освітнього процесу для досягнення ефективних результатів.

ПРОГРАМА

№	Тема	Форма роботи	Посилання на матеріал в даному посібнику	Таймінг (хв.)
1	Заняття 1 (100 хв.) «Прояви та наслідки насильства, домашнього насильства та булінгу», «Формування навичок ідентифікації дітей, які постраждали від насильства, домашнього насильства, булінгу»			
1.1.	Привітання учасників та учасниць. Представлення мети і завдань тренінгу			5
1.2.	Формування розуміння видів насильства. Визначення основних понять тренінгу	Інформаційне повідомлення тренера/тренерки	Розділ II. II.1. Теоретичний матеріал до теми «Визначення понять «насильство», «жорстоке поводження», «ґендерно зумовлене насильство», «ґендерна рівність», «дискримінація», «домашнє насильство», «булінг»	15
1.3.	Причини, прояви та наслідки насильства, домашнього насильства, булінгу	Вправа «Дерево насильства»	Розділ II. II.2. Теоретичний матеріал до теми 2 «Причини, прояви, ознаки та наслідки жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу», 2.7. Практичні вправи до теми 2	40
1.4.	Практичні вправи	Робота в 5 групах, колективне обговорення	Розділ II, п. 2.7. Практичні вправи до теми 2, Практичні вправи «Закріплення умінь ідентифікації ситуацій насильницької поведінки». Вправа 1	40

№	Тема	Форма роботи	Посилання на матеріал в даному посібнику	Таймінг (хв.)
1.5.	Підсумки заняття 1	Робота в 5 групах, колективне обговорення	Розділ II, п. 2.7. Практичні вправи до теми 2, Практичні вправи «Закріплення умінь ідентифікації ситуацій насильницької поведінки». Вправа 1	5
2	Заняття 2 (100 хв.) «Механізм виявлення, реагування та перенаправлення в ситуаціях жорстокого поводження, насильства, домашнього насильства щодо дітей, булінгу»			
2.1.	Хто може бути залученим до ситуації конфлікту, насильства, булінгу в закладах освіти?	Інформаційне повідомлення тренера/тренерки, колективне обговорення	Розділ II, п. II.5. 5.1. Хто може бути залученим до ситуацію насильства, булінгу в закладі освіти?	10
2.2.	Формування навичок ідентифікації постраждалих від насильства, домашнього насильства, булінгу	Робота в 5 групах, колективне обговорення	Розділ II, п. II.5 5.2. Ознаки виявлення випадків домашнього насильств 5.3. Прояви та ознаки булінгу в поведінці учасників освітнього процесу 5.5. Практичні вправи до теми 5. Вправа «Формування навичок ідентифікації постраждалих від насильства, домашнього насильства, булінгу»	40
3	Заняття 3 (100 хв.) Типові риси дитини-кривдника(-ці), дитини-булера. Робота педагогів(-инь) з учнями/ученицями-спостерігачами. Робота педагогів(-инь) з дітьми-кривдниками(-цями)			
3.1.	Типові риси дитини-кривдника(-ці), дитини-булера	«Мозковий штурм», колективне обговорення	Розділ II, п. II.5. Теоретичний матеріал до теми 5 «Формування навичок ідентифікації постраждалих від жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу. Особливості спілкування з дітьми, що постраждали від насильства»	10

№	Тема	Форма роботи	Посилання на матеріал в даному посібнику	Таймінг (хв.)
3.2.	Робота педагогів(-инь) з дітьми-кривдниками(-цями). Протоколи реагування	Інформаційне повідомлення тренера/тренерки, робота в трійках, рольова гра	Розділ II, п. II.7. «Теоретичні матеріали до теми 7», п. 7.2. «Профілактична робота зі здобувачами освіти»	45
3.3.	Рольова гра «Поведінка учнів та учениць у ситуації насильства»	Рольова гра	7.2.3. Практичні вправи до теми 7.2. «Профілактична робота зі здобувачами освіти»	35
3.4.	Підсумки заняття 3			
4	Заняття 4 (90 хв.) «Нормативні документи закладів освіти із запобігання та протидії насильству та булінгу», «Діяльність закладу освіти у напрямі профілактики насильства та булінгу»			
4.1.	Нормативні документи та діяльність закладу освіти щодо запобігання та протидії насильству	Інформаційне повідомлення тренера/тренерки, робота в 3 або 6 групах	II.4. Теоретичний матеріал до теми 4 «Нормативні документи закладу освіти та діяльність щодо профілактики жорстокого поводження, насильства, ґендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, булінгу»	50
4.2.	Діяльність закладу освіти у напрямі профілактики насильства та булінгу	Робота в групах, вправа «Вертушка»	Практичні вправи до теми 7.1. «Система профілактичної роботи в закладі освіти». Вправа «Вертушка»	40
4.3.	Підсумки заняття 4			

III.2. ТРЕНІНГ ДЛЯ БАТЬКІВ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ТА ПЕРСОНАЛУ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ «ПРОТИДІЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ»

Автори-упорядники:

Андреєнкова Вероніка, Байдик Віта, Бондар Валерія,
Войцях Тетяна, Калашник Ольга,
Харківська Тетяна, Чернець Катерина

Мета: підвищити рівень обізнаності учасників/учасниць у питаннях запобігання та протидії насильству, домашньому насильству, булінгу.

Завдання:

- ознайомити з поняттями, проявами та ознаками насильства, домашнього насильства, булінгу;
- опрацювати алгоритми реагування в ситуації виявлення насильства, домашнього насильства, булінгу.

До уваги тренера/тренерки!

- При проведенні тренінгу з обслуговуючим персоналом, вилучіть з програми питання «Ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрози його вчинення».
- При розгляді питання «Алгоритми виявлення та реагування на випадки насильства, домашнього насильства, булінгу» запропоновано два варіанти опрацювання матеріалу: 1 – для батьків здобувачів освіти, 2 – для обслуговуючого персоналу.

ПРОГРАМА

№	Тема	Форма роботи	Необхідні матеріали	Таймінг (хв.)
1	Вступна частина. Привітання учасників та учасниць. Мета та завдання тренінгу.		Фліпчарт, аркуші фліпчарту, маркери	10
2	Поняття, прояви та ознаки насильства, домашнього насильства, булінгу. Хто може бути залученим в закладах освіти до ситуації насильства, булінгу, домашнього насильства? Вправа «Знайди поняття».	Інформаційне повідомлення тренера/тренерки, робота в четвірках, колективне обговорення	Додаток 1	30

№	Тема	Форма роботи	Необхідні матеріали	Таймінг (хв.)
3	Ідентифікація проявів насильства, домашнього насильства, булінгу. Практична вправа.	Робота в групах	Додаток 2	20
4	Перерва або заняття 2			
5	Відповідальність згідно з національним законодавством за вчинення булінгу. Права та обов'язки батьків здобувачів освіти.	Інформаційне повідомлення тренера/тренерки		10
6	Алгоритми виявлення та реагування на випадки насильства, домашнього насильства, булінгу.	Інформаційне повідомлення тренера/тренерки, робота в 4 групах, колективне обговорення	«Алгоритм виявлення та реагування на випадки насильства (для батьків учнів та учениць)» та аркуш фліпчарту для занотовування його; презентація на загальне (теоретичний матеріал розміщено в даному посібнику в Розділі II, п. 6.3)	30
7	Ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрозу його вчинення.	Індивідуальна робота, колективне обговорення	«Рекомендації батькам. Спілкування з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства/або стала свідком/або скоїла насильницькі дії/вчинив(-ла) булінг. Спілкування з дитиною, з метою профілактики потрапляння або скоєння ситуації насильства» (теоретичний матеріал розміщено в даному посібнику в Розділі II, п. 5.3)	15
8	Підсумки тренінгу.	Обговорення		10

ОПИС СТРУКТУРИ ТРЕНІНГУ

1. Привітання учасників та учасниць.**Представлення мети та завдань тренінгу. Правила роботи.**

Мета: організувати роботу групи, ввести в тему тренінгу.

Час: 20 хв.

Необхідні матеріали: мультимедійний проектор, ноутбук, фліпчарт, аркуші фліпчарту, маркери.

Хід проведення:

Інформація тренера/тренерки

Тренер/тренерка знайомить учасників/учасниць з метою і завданням тренінгу, інформує щодо програми роботи. Учасники/учасниці представляються, називаючи свої імена, коротко розказуючи про себе.

Тренер/тренерка обговорює та приймає з учасниками/учасницями правила роботи групи.

До уваги тренера/тренерки!

З метою економії часу пропонуємо прописати правила роботи групи заздалегідь на аркуші фліпчарту та колективно їх узгодити з групою.

2. Поняття, прояви та ознаки насильства, домашнього насильства, булінгу.**Хто може бути залученим в закладах освіти до ситуації насильства, булінгу, домашнього насильства?**

Мета: ознайомити учасників з поняттями, проявами та ознаками насильства, домашнього насильства та булінгу.

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуші фліпчарту, маркери, матеріали для роботи в четвірках (додаток 1), ключ до вправи.

Час: 30 хв.

Тренер/тренерка знайомить учасників/учасниць з метою і завданням тренінгу, інформує щодо програми роботи. Учасники/учасниці представляються, називаючи свої імена, коротко розказуючи про себе.

Тренер/тренерка обговорює та приймає з учасниками/учасницями правила роботи групи.

Хід проведення:

2.1. Інформаційне повідомлення тренера/тренерки (15 хв.).

Тренер/тренерка надає інформацію «Поняття, прояви та ознаки насильства, домашнього насильства, булінгу» (теоретичний матеріал розміщено в даному посібнику в Розділі II, п. II.1.) та розкриває питання «Хто може бути залученим до ситуації насильства, домашнього насильства та булінгу в закладі освіти?» (теоретичний матеріал розміщено в даному посібнику в Розділі II, п. 5.1.).

2.2. Вправа «Знайди поняття» (15 хв.).

Тренер/тренерка об'єднує учасників та учасниць в четвірки.

Завдання

Із запропонованих понять «насильство», «домашнє насильство» та «булінг» оберіть за нижче наведеними проявами та ознаками правильний варіант, та виходячи з того, хто вчиняє насильство, впишіть обране поняття.

До уваги тренера/тренерки!

- Для проведення цієї вправи підготуйте роздатковий матеріал «Додаток 1».
- Зверніть увагу на ключ до вправи.

Додаток 1**Вправа «Знайди поняття»**

Завдання: із запропонованих понять «насильство», «домашнє насильство» та «булінг» оберіть за нижче наведеними проявами та ознаками правильний варіант, та виходячи з того, хто вчиняє насильство, впишіть обране поняття.

(Напишіть поняття, якому відповідають дані прояви)

Прояви та ознаки:

- штовхання;
- хапання, ляпаси;
- викручування рук;
- смикання за волосся;
- синці та побої на тілі;
- сексуальні домагання;
- дії сексуального характеру щодо дитини;
- словесні образи, погрози вбивством;
- приниження;
- залякування;
- пошкодження, псування або приховування особистих речей тощо;
- примус виконувати важку непосильну роботу;
- позбавлення їжі, одягу та іншого майна або коштів;
- тощо.

Хто вчиняє насильство?

Батько, мати, дідусь, бабуся, сестра, брат, дядько, тітка та інші родичі.

Де вчиняється насильство?

В сім'ї або в межах місця проживання. Незалежно від факту спільного проживання між родичами чи іншими особами.

(Напишіть поняття, якому відповідають дані прояви)

Сторони:

- наявність сторін (кривдник(-ця)-потерпілий(-а)-спостерігач).

Повторюваність дій:

- систематичність.

Прояви та ознаки в поведінці учасників(-иць) освітнього процесу:

- словесні образи, глузування, обзивання, погрози;
- умисне позбавлення їжі, одягу, коштів, доку-

Хто вчиняє насильство?

- Учні, учениці між собою.
- Учні, учениці стосовно педагогів(-инь), адміністрації закладу освіти, обслуговуючого персоналу (техперсонал, медсестра, водій, повар, інші), батьків інших дітей.
- Педагоги(-ні), адміністрація закладу освіти, обслуговуючий персонал, батьки інших дітей стосовно учнів та учениць.

ментів, іншого майна або можливості користуватися ними, перешкоджання в отриманні освітніх послуг, примушування до праці та інші правопорушення економічного характеру;

- словесні образи, погрози, також і щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи;

- будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, зокрема принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи, жарти, погрози, поширення образливих чуток;

- будь-яка форма небажаної фізичної поведінки, зокрема ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання ударів;

- інші правопорушення насильницького характеру;

- тощо;

- зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій.

Де вчиняється насильство?

- Безпосередньо в приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (включно з навчальними приміщеннями, приміщеннями для занять спортом, проведення заходів, коридорами, роздягальнями, вбиральнями, душовими кімнатами, їдальнею тощо).

- За межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника(-ці) закладу освіти; також дорогою до (із) закладу освіти.

(Напишіть поняття, якому відповідають дані прояви)

Прояви та ознаки

(це діяння спрямовані проти волі особи):

- штовхання;

- хапання, ляпаси;

- викручування рук;

- смикання за волосся;

- синці та побої на тілі;

- сексуальні домагання;

- дії сексуального характеру щодо дитини;

- словесні образи, погрози вбивством;

- приниження;

- залякування;

- пошкодження, псування або приховування особистих речей;

- примус виконувати важку непосильну роботу;

- позбавлення їжі, одягу та іншого майна або коштів;

- тощо.

Хто вчиняє насильство?

Будь-хто як в закладі освіти, так і поза межами.

Ключ до вправи

1)	Домашнє насильство
2)	Булінг
3)	Насильство

3. Ідентифікація проявів насильства, домашнього насильства, булінгу. Практична вправа

Мета: сформувати практичні навички, вміння розпізнавати прояви насильства у повсякденному житті.

Необхідні матеріали: матеріали для роботи в групах (додаток 2).

Час: 20 хв.

Хід проведення:

Тренер/тренерка об'єднує учасників та учасниць в групи та оголошує завдання.

До уваги тренера/тренерки!

Для проведення цієї вправи необхідно заздалегідь підготувати набори з розрізаних дев'яти ситуацій за кількістю груп.

Групи отримують ситуації (додаток 2), які тренер/тренерка має заздалегідь підготувати. Зверніть увагу, їх має бути 9 для кожної групи.

Учасникам/учасницям необхідно розподілити отримані ситуації на чотири групи:

- домашнє насильство;
- булінг;
- агресивна поведінка;
- необачність.

Додаток 2

СИТУАЦІЇ***Ситуації «Булінг»***

Ситуація 1. Тарас та Славик – відомі у класі та й у школі шибеники. Вони постійно ображають дівчат, б'ють хлопців. Цього навчального року до їхнього класу прийшов новий хлопець. Його звали Вінсет. Він темношкірий. Тарас та Славик його одразу не полюбили. Вони постійно ображають Вінсета, обзиваючи «негром», «рабом», «виродком» та лупцюючи його.

Ситуація 2. Мою подругу Сашу часто ображають однокласники, зокрема постійно забираючи у неї гроші, які мама дає на обіди.

Ситуація 3. Учень 9 класу Олег на уроках фізики систематично принижує вчительку: грубо до неї звертається, паплюжить при всьому класі, вдається при спілкуванні до нецензурної лайки.

Ситуації «Домашнє насильство»

Ситуація 4. Мене звали Діма. У мене є 2 братика (молодші – 8 і 6 років). Ми усі страждаємо від мами. Вона з нас знущується... Бере нас, наприклад, за вуха і піднімає догори, тримає, а потім ставить на підлогу.

Ситуація 5. Якось до школи за Мариною прийшов тато, аби забрати доньку раніше. Вчителька, скориставшись можливістю, розповіла про те, що навчання дівчини викликає у неї тривогу. Вислухавши педагогиню, тато почав відразу кричати на доньку, ображати її. Далі не впоравшись з емоціями, сильно схопив Марину за руку, потягнувши за собою та пообіцявши, що вдома ще раз «розтлумачить», як треба вчитися, щоб до нього не було претензій.

Ситуація 6. Я Олена. Мені 15 років. Моя проблема – у постійних сварках з батьками. Мама сварить мене через те, що маю погані оцінки в школі, образливо називаючи мене «тупою». А коли ввечері повертається з роботи тато, він додає до маминої «науки» своїх стусанів. Б'є так, ніби зганяє на мені злість... І так щодня.

Ситуації «Агресивна поведінка. Необачність»

Ситуація 7. Софійка з Настею поверталися зі школи додому. Щоб скоротити дорогу, дівчатка вирішили піти через пустир. Раптом їх перестрів Славко — хлопець із паралельного класу. Спочатку він просто жартував з дівчатами. А потім хлопець став чіплятися до Насті. Не дочекавшись якоїсь реакції від дівчини, Славко схопив Настю за руку так, що вона скрикнула від болю і почала просити, аби той відпустив її. Але Славко ще більше здавив руку Насті, почавши при цьому ще й лаяти дівчат.

Ситуація 8. Під час перерви Таня у своєму щоденнику знайшла записку з образливими словами. Вона відразу зрозуміла, що це записка від Євгена, сусіда по парті, почерк якого дуже добре знає. Прочитавши записку, Таня підійшла та вдарила Євгена книжкою по голові. Євген, не залишивши цього дівчині, сильно штовхнув її. Та впала на підлогу і боляче вдарилась при падінні.

Ситуація 9. Мама Андрія та Олени подарувала на свято дітям тенісні ракетки. Брат та сестра відразу заходилися грати в теніс новими ракетками, але під час гри сталася неприємність. Андрій, не розрахувавши силу, відбив м'яча так, що той полетів та вдарив Олену по голові. Дівчина розплакалась та побігла до мами жалітися.

Ключ до вправи:

ситуація 1-3 – булінг; ситуація 4-6 – домашнє насильство; ситуація 7-8 – агресивна поведінка; ситуація 9 – необачність.

Після презентації групами результатів роботи тренер/тренерка проводить обговорення, підбиває разом з учасниками/учасницями загальні підсумки.

Орієнтовні питання для обговорення:

1. Що було легко, а що складно під час виконання вправи? Чому?
2. За якими ознаками ви визначили той чи інший вид насильства?
3. Які важливі особисто для вас висновки ви зробили?

4. Відповідальність згідно з національним законодавством за домашнє насильство, булінг. Права і обов'язки батьків здобувачів освіти щодо запобігання та протидії булінгу.

Необхідні матеріали: мультимедійне обладнання.

Час: 10 хв.

Хід проведення

Інформаційне повідомлення тренера/тренерки.

Тренер/тренерка ознайомлюють учасників/учасниць із нормами національних законодавчих актів про особливості відповідальності за домашнє насильство, булінг (теоретичний матеріал розміщено в даному посібнику в Розділі II, п. 3.2., 3.3.).

Після презентації відбувається колективне обговорення.

5. Алгоритми виявлення та реагування на випадки насильства, домашнього насильства, булінгу.

Мета: ознайомити з алгоритмом дій у ситуації виявлення насильства, домашнього

насильства, булінгу.

Час: 30 хв.

Необхідні матеріали: аркуші для фліпчарту, маркери, мультимедійне обладнання.

Варіант 1. Матеріал для тренінгу з батьками здобувачів освіти

Тренер/тренерка об'єднує учасників та учасниць у 4 групи та оголошує завдання.

Завдання – групам необхідно опрацювати матеріал «Алгоритм виявлення та реагування на випадки насильства (для батьків учнів та учениць)» та занотувати його на аркуші фліпчарту; презентувати на загал (теоретичний матеріал розміщено в даному посібнику в Розділі II, п. 6.3):

1 група - опрацювати пункт I «Якщо ваша дитина» з «Алгоритму виявлення та реагування на випадки насильства (для батьків учнів та учениць)».

2 група - пункт II «Дії відбуваються на території закладу освіти під час освітнього процесу», пункт III «Якщо ви побачили дитину, яка..» з «Алгоритму виявлення та реагування на випадки насильства (для батьків учнів та учениць)».

3 група - пункт IV «Якщо дитина вам сказала або ви почули, що до неї або іншої дитини...» з «Алгоритму виявлення та реагування на випадки насильства (для батьків учнів та учениць)».

4 група - опрацювати «Загальний алгоритм дій при потраплянні в ситуацію домашнього насильства (для дорослої особи)».

Колективне обговорення.

Запитання для колективного обговорення:

Чому важливо не замовчувати про ситуацію насильства, або загрозу його вчинення, інформувати про неї та звертатися по допомогу? Чому ви так вважаєте?

Варіант 2. Матеріал для тренінгу з персоналом закладу освіти

Тренер/тренерка об'єднує учасників та учасниць у 4 групи та оголошує завдання.

Завдання – групам необхідно опрацювати матеріал «Алгоритм виявлення та реагування на випадки насильства (для обслуговуючого персоналу закладу освіти)» та занотувати його на аркуші фліпчарту; презентувати на загал (теоретичний матеріал розміщено в даному посібнику в Розділі II, п. 6.3):

1 група - опрацювати пункт 1 «Дії відбуваються на території закладу освіти під час освітнього процесу» з «Алгоритму виявлення та реагування на випадки насильства (для обслуговуючого персоналу закладу освіти)» (матеріал розміщено в Розділі «Додатки» даного Посібника).

2 група - пункт 2 «Якщо ви побачили дитину, яка..» з «Алгоритму виявлення та реагування на випадки насильства (для обслуговуючого персоналу закладу освіти)».

3 група - пункт 3 «Якщо дитина вам сказала або ви почули, що до неї або іншої дитини...» з «Алгоритму виявлення та реагування на випадки насильства (для обслуговуючого персоналу закладу освіти)» та «У разі настання випадку булінгу (цькування) ви маєте...».

4 група - опрацювати «Загальний алгоритм дій при потраплянні в ситуацію домашнього насильства (для дорослої особи)».

Колективне обговорення.

Запитання для колективного обговорення:

Чому важливо не замовчувати про ситуацію насильства, або загрозу його вчинення, інформувати про неї та звертатися по допомогу? Чому ви так вважаєте?

6. Алгоритм ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрози його вчинення

Час: 15 хв.

Хід проведення

Тренер/тренерка пропонує учасникам та учасницям тренінгу в індивідуальному порядку опрацювати матеріал «Рекомендації батькам. Спілкування з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства/або стала свідком/або скоїла насильницькі дії/вчинив(-ла) булінг. Спілкування з дитиною, з метою профілактики потрапляння або скоєння ситуації насильства».

Після опрацювання проводиться колективне обговорення.

7. Підсумки тренінгу. Загальна рефлексія

ДОДАТКИ

Додаток 1

**ЗАГАЛЬНИЙ АЛГОРИТМ ДІЙ ПРИ ПОТРАПЛЯННІ В СИТУАЦІЮ
ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА (ДЛЯ ДОРОСЛОЇ ОСОБИ)**

1. Звернення до органів Національної поліції:
 - а) зателефонувати за номером 102;
 - б) звернутись особисто в найближчий відділ поліції із заявою про вчинення домашнього насильства.
2. Якщо відбулась ситуація домашнього насильства у формі фізичного насильства:
 - а) звернутись до медичної установи для отримання невідкладної допомоги;
 - б) звернутись до органів Національної поліції;
 - в) якщо відповідний випадок домашнього насильства буде кваліфіковано як злочин і відомості про нього будуть занесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань, слідчий або прокурор має видати направлення на проходження судово-медичної експертизи для встановлення факту нанесення тілесних ушкоджень;
 - г) пройти судово-медичну експертизу у бюро судово-медичних експертиз.
3. Для невідкладного надання психологічної допомоги звернутись до відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центру соціально-психологічної допомоги або викликати мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги постраждалим особам (у складі бригади є психолог(-иня).
4. Реалізація свого права на безпечне від кривдника(-ці) середовище, зокрема шляхом застосування спеціальних обмежувальних заходів.

Терміновий заборонний припис

- Виноситься кривднику(-ці) уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення.
- Може містити такі обмежувальні заходи:
 - зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
 - заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
 - заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.
- Виноситься терміном до 10 діб.

Обмежувальний припис

- Виноситься кривднику(-ці) виключно судом.
- Може містити такі обмежувальні заходи:
 - заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
 - усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
 - обмеження спілкування з постраждалою дитиною;
 - заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи постраждалої особи та інших місць, які вона часто відвідує;
 - заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику(-ці), переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;

- заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто та через третіх осіб.

• Видається терміном до 6 місяців.

У разі, коли відсутня можливість звернутися до органів Національної поліції, особа, що постраждала від домашнього насильства, може звернутися для отримання консультацій юристів, психологів та соціальних працівників на:

- Національну «гарячу» лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації за тел. 0 800 500 335 або 116 123 з мобільних або стаціонарних цілодобово (безкоштовно);

- «гарячу» лінію для осіб, що постраждали від домашнього насильства, яка створена на базі Урядового контактного центру за номером 15-47. Сервіс цілодобово доступний, дзвінки є безкоштовними зі стаціонарних та мобільних телефонів, анонімними та конфіденційними.

Додаток 2

АЛГОРИТМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА СИТУАЦІЇ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

ДО УВАГИ!

У таблиці перелічені явні ознаки та прояви, які характеризують насильство, домашнє насильство, булінг стосовно дитини. Цей перелік є невичерпним. Ті ж самі перелічені прояви та ознаки можуть бути спільними і для ситуації насильства, і домашнього насильства, і булінгу.

Для вірної ідентифікації та самоідентифікації дитини, постраждалої від ситуації насильства, домашнього насильства, булінгу, необхідно враховувати суб'єкти скоєння, місце, де відбувається діяння та повторюваність дій.

Прояви та ознаки	Насильство	Домашнє насильство	Булінг
Хто вчиняє?	Будь-хто	Батько, мати, дідусь, бабуса, сестра, брат або інші родичі. Особи, які спільно проживають.	Учні, учениці між собою. Учні, учениці стосовно педагогів(-инь), адміністрації, персоналу закладу освіти, батьків інших дітей. Педагоги(-ині), адміністрація, персонал закладу освіти, батьки інших дітей щодо учнів та учениць.

Прояви та ознаки	Насильство	Домашнє насильство	Булінг
Де вчиняється?	Будь-де. Як в закладі освіти, так і поза межами	В сім'ї або в межах місця проживання. Незалежно від факту спільного проживання між родичами чи іншими особами, які проживають однією сім'єю.	Безпосередньо в приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (включно з навчальними приміщеннями, приміщеннями для занять спортом, проведення заходів, коридорами, роздягальнями, вбиральнями, душовими кімнатами, їдальнею тощо); за межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти, та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника(-ці) закладу освіти, також і дорогою до (із) закладу освіти; у соціальних мережах.
Повторюваність дій	Дії, які вчиняються один або більше разів	Дії, які вчиняються один або більше разів	Дії вчиняються систематично
Прояви та ознаки	Насильство	Домашнє насильство	Булінг
Штовхання	☑	☑	☑
Хапання, ляпаси	☑	☑	☑
Викручування рук, смикання за волосся	☑	☑	☑
Синці та побої на тілі	☑	☑	☑
Сексуальні домагання	☑	☑	☑

Прояви та ознаки	Насильство	Домашнє насильство	Булінг
Дії сексуального характеру щодо дитини	✓	✓	✓
Погрози вбивством	✓	✓	✓
Приниження	✓	✓	✓
Залякування	✓	✓	✓
Пошкодження, псування або приховування особистих речей, відбирання коштів тощо	✓	-	✓
Позбавлення їжі, одягу та іншого майна або коштів	✓	✓	-
Примус виконувати важку непосильну роботу	✓	✓	-
Змушують переглядати/або переглядають в присутності дитини фільми, журнали тощо порнографічного змісту; торкаються інтимних місць дитини; пропонують або здійснили дії сексуального характеру	✓	✓	-
Дитина є свідком постійних сварок, бійок між батьками, родичами	-	✓	-
Постійно обмежують спілкування з іншими дітьми	-	✓	-
Словесні образи, глузування, обзивання, погрози	✓	✓	✓

Прояви та ознаки	Насильство	Домашнє насильство	Булінг
Приймають, розповсюджуючи інформацію за допомогою мобільних телефонів, електронних пристроїв та інтернету	✓	-	✓
Систематичне ігнорування, бойкот з боку однолітків	-	-	✓
Образливі жести або дії, наприклад, плювки	✓	-	✓
Тощо			
Алгоритм дій (реагування) педагогів(-инь)	<i>При отриманні інформації/повідомлення або/та у ситуації особистого виявлення про випадок, що може загрожувати життю та здоров'ю дитини, терміново зверніть-ся до:</i> - органів Національної поліції за номером 102 та служби у справах дітей; - керівника(-ці) закладу освіти або уповноваженої особи в закладі освіти.	<i>При отриманні інформації/повідомлення або/та у ситуації особистого виявлення випадку домашнього насильства або загрози його вчинення:</i> - <i>передає</i> інформацію для подальшого реагування керівнику(-ці) закладу освіти або уповноваженій особі закладу; - забезпечує організацію надання медичної допомоги (у разі потреби); - не залишає дитину наодинці; - може поспілкуватись з постраждалою дитиною, дотримуючись Алгоритму ведення діалогу з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрози його вчинення.	• Вживає невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу. • За потреби надає домедичну допомогу та викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги. • Звертається (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України. • Може бути призначеним членом комісії з розгляду випадку булінгу (цькування). • Може поспілкуватись з учасниками(-цями) ситуації: жертвою, кривдником(-цею) чи кривдниками, свідками.

Прояви та ознаки	Насильство	Домашнє насильство	Булінг
Алгоритм дій (реагування) батьків або інших законних працівників	При особистому виявленні або отриманні інформації про випадок, що може загрожувати життю та здоров'ю дитини, терміново зверніться до: - працівників закладу освіти; - органів Національної поліції за номером 102; - служби у справах дітей; - закладів охорони здоров'я; - центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.		- Повідомте керівництву або працівникам закладу освіти про факти булінгу; - ви можете звернутися також до органів Національної поліції за номером 102.
Алгоритм дій (реагування) персоналу закладу освіти	При особистому виявленні або отриманні інформації про випадок, що може загрожувати життю та здоров'ю дитини, терміново зверніться до: - працівників закладу освіти; - органів Національної поліції за номером 102; - служби у справах дітей; - закладів охорони здоров'я; - центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.		• Вживає невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу. • За потреби надає домедичну допомогу та викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги. • Звертається (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України. • Повідомляє керівнику(-ці) закладу освіти. • Повідомляє принаймні одному з батьків або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

Також ви можете звернутись для отримання консультацій юристів, психологів та соціальних працівників на:

- Національну дитячу «гарячу» лінію 116 111 з мобільних або 0 800 500 225 зі стаціонарних (з пн. - пт. з 12.00 до 20.00);

- Національну «гарячу» лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації за тел. 0 800 500 335 або 116 123 з мобільних або стаціонарних цілодобово (безкоштовно);

- «гарячу» лінію для осіб, що постраждали від домашнього насильства, яка створена на базі Урядового контактного центру за номером 15-47. Сервіс цілодобово доступний, дзвінки є безкоштовними зі стаціонарних та мобільних телефонів, анонімними та конфіденційними.

**СИСТЕМА РОБОТИ СЕВЕРОДОНЕЦЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ
ШКОЛИ I-III СТУПЕНІВ № 14,
СПРЯМОВАНА НА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЮ
НАСИЛЬСТВУ ТА БУЛІНГУ(ЦЬКУВАННЮ). З ДОСВІДУ РОБОТИ**

Корякіна Тетяна Володимирівна,
директорка Северодонецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 14
Северодонецької міської ради Луганської області;
Єгорова Надія Миколаївна,
заступниця директорки з навчально-виховної роботи,
Шиняєва Олена Миколаївна,
керівниця м/о класних керівників(-иць), тренерка-медіаторка;
Аліфанова Юлія Сергіївна,
соціальна педагогиня, тренерка-медіаторка

Створення безнаслідницького освітнього середовища, протидія проявам насильства та булінгу, кібербулінгу - один із основних напрямів роботи педагогічного колективу Северодонецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 14. Забезпечення комфортної міжособистісної взаємодії в закладі освіти, сприяння емоційному благополуччю учнів, учениць, педагогів(-иць) та батьків, відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання, дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу - над цим працює колектив нашого закладу освіти.

Система роботи закладу освіти із запобігання та протидії насильству та булінгу (цькуванню) представлена в таблиці нижче.

Система заходів Северодонецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 14, спрямована на запобігання та протидію насильству та булінгу (цькуванню)				
№ з/р	Заплановані заходи	Терміни виконання	Відповідальний	Примітки
Нормативно-правове та інформаційне забезпечення попередження насильства та булінгу				
1	Підготовка наказу «Про призначення уповноваженої особи, що здійснює невідкладні заходи реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб»	Останній тиждень серпня	Директор(-ка)	
2	Підготовка наказу «Про затвердження Плану заходів з протидії насильству та булінгу на 2019/2020 навчальний рік»	Останній тиждень серпня	Директор(-ка)	

№ з/р	Заплановані заходи	Терміни виконання	Відповідальний	Примітки
3	Розробка алгоритму «Про порядок дій персоналу школи при зіткненні з випадками булінгу (цькування), алгоритмом подання заяви щодо випадків булінгу (цькування)	Перший тиждень вересня	Директор(-ка), уповноважена особа, що здійснює невідкладні заходи реагування у разі виявлення фактів насильства (далі Уповноважена особа)	Ознайомлення персоналу школи з порядком дій при зіткненні з випадками булінгу (цькування)
4	Проведення педради: «Про організацію роботи педколективу в рамках проєкту «Створення механізму протидії булінгу та насильству у навчальних закладах»	Останній тиждень серпня	Уповноважена особа	Ознайомлення педагогів(-инь) школи з Планом заходів з протидії насильству та булінгу на навчальний рік
	Про стан правового виховання. Взаємодія учасників(-иць) освітнього процесу з питань правового виховання учнів/учениць та запобігання правопорушенням та булінгу в учнівському середовищі	Останній тиждень жовтня	Соціальний(-а) педагог(-иня)	Аналіз стану правового виховання учнів школи, ознайомлення педагогів(-инь) школи з результатами анкетування «Вимір насильства над дітьми»
5	Виховання учнівської молоді в умовах нових стандартів освіти Проведення наради з іншими категоріями працівників (персонал закладу): Про організацію роботи педколективу у напрямі «Створення механізму протидії булінгу та насильству у навчальних закладах»	Січень Вересень	Заступник(-ця) директора(-ки) з виховної роботи Уповноважена особа	Виступ Ознайомлення персоналу школи з Планом заходів з протидії насильству та булінгу на навчальний рік
6	Створення робочої групи школи з питань протидії насильству та булінгу на навчальний рік	Перший тиждень вересня	Уповноважена особа	До складу робочої групи входять: - адміністрація школи,

№ з/р	Заплановані заходи	Терміни виконання	Відповідальний	Примітки
				- соціальний(-а) педагог(-иня), - практичний(-а) психолог(-иня), - керівник(-ця) шкільного м/о класних керівників, - класні керівники(-ці), - активісти(-ки) шкільного самоврядування, - медіатори(-ки) та медіатори(-ки) Шкільної служби порозуміння
7	Складання плану роботи робочої групи з питань протидії насильству та булінгу на 2019/2020 н.р.	Перший тиждень вересня	Уповноважена особа	
8	Забезпечення ведення Журналу реєстрації фактів виявлення (звернення про) вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі	Вересень, протягом року	Уповноважена особа	
9	Обговорення та прийняття правил поведінки в класах/школі, оформлення правил у вигляді наочного стенду в класних кімнатах та фое школи	Вересень	Класні керівники(-ці), старости класів (5–11 класи)	
10	Встановлення інформаційної «Скриньки Довіри» для повідомлень про випадки насильства, булінгу (цькування)	Вересень	Психолог(-иня), соціальний(-а) педагог(-иня)	
11	Оновлення розділу з протидії булінгу (цькування) і розміщення телефонів довіри та інших нормативних документів на сайті школи	Протягом року	Відповідальний за роботу сайту школи	

№ з/р	Заплановані заходи	Терміни виконання	Відповідальний	Примітки
12	Підготовка брошури з нормативними документами з профілактики булінгу (цькування) в освітньому середовищі для педагогів(-инь)	Жовтень	Уповноважена особа	
13	Оприлюднення на вебсайті школи, дошках оголошень, інформаційних куточках, при проведенні інструктажів для всіх працівників: - правил поведінки здобувачів освіти; - плану заходів школи, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню); - процедури подання учасниками(-цями) освітнього процесу заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти (форма заяви, орієнтовний зміст, терміни та процедура розгляду відповідно до законодавства тощо); - порядку реагування на доведені випадки булінгу (цькування); - інформації щодо особи, відповідальної за здійснення контролю за виконанням плану заходів з протидії булінгу (цькуванню) та розгляд скарг про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за відповідними заявами; - інформації щодо відповідальності за вчинення булінгу(цькування) згідно з КУпАП та повідомлення уповноваженого органу Національної поліції України про випадки булінгу (цькування)	Протягом року	Директор(-ка), відповідальний за роботу сайту школи, уповноважена особа	
14	Складання графіків чергування педагогічних працівників(-иць) на рік	Вересень, січень	Відповідальна особа за організацію чергування	

№ з/р	Заплановані заходи	Терміни виконання	Відповідальний	Примітки
15	Складання графіків чергування чергових класів по школі на рік	Вересень, січень	Педагог(-иня)-організатор(-ка)	Учні/учениці 7-11 класів
16	Складання плану роботи Шкільної служби порозуміння на навчальний рік (за наявності)	Вересень, січень	Соціальний(-а) педагог(-иня) або інша особа школи, яка керує діяльністю ШСП	
17	Затвердження Протоколу про дії учасників(-иць) освітнього процесу закладу освіти в ситуаціях насильства та Алгоритмів виявлення та реагування учасників(-иць) освітнього процесу на вчинення насильства щодо дитини та їх опрацювання	Жовтень	Директор(-ка), уповноважена особа	
18	Проведення засідання фокус-групи з учнями щодо розробки механізму участі дітей (самоврядування, Шкільної служби порозуміння) та системи зворотного зв'язку від дітей щодо випадків насильства та булінгу	Перший тиждень листопада	Педагоги(-ні)-тренери(-ки), які пройшли навчання за проектом	Розробка механізму участі дітей (активу самоврядування, Шкільної служби порозуміння)
19	Оформлення інформаційного тематичного стенду в фойє школи, кабінеті практичного(-ої) психолога(-ині), соціального(-ої) педагога(-ині)	Протягом року	Практичний(-а) психолог(-иня), соціальний(-а) педагог(-иня)	
20	Забезпечення взаємодії, дотримання механізму та терміну взаємоінформування між закладами освіти, відділом освіти, управлінням охорони здоров'я, ССД, правоохоронними органами, СМЦСССДМ тощо	Постійно	Уповноважена особа	
21	Забезпечення викладання курсу «Вирішуємо конфлікти мирним шляхом» (для учнів 8-х кл.)	Протягом року	Соціальний(-а) педагог(-иня)	
22	Розробка посадових інструкцій персоналу школи	Вересень	Директор(-ка)	

№ з/р	Заплановані заходи	Терміни виконання	Відповідальний	Примітки
23	Здійснення перевірки приміщень, території закладів освіти з метою виявлення місць, які потенційно можуть бути небезпечними та сприятливими для вчинення булінгу (цькування)	Протягом року	Педагоги(-ині) школи	
24	Проведення виховних класних годин з означеної тематики (щомісячно)	Протягом року	Класні керівники(-ці) 1-11 кл.	
25	Забезпечення організації належних заходів безпеки, зокрема: пост охорони, контрольно-пропускний режим, спостереження за місцями загального користування (їдальні, коридори, роздягальні, ігрові майданчики, шкільні подвір'я) і технічними приміщеннями	Постійно	Заступник(-ця) директора(-ки) з АГЧ відповідальний за чергування в закладі освіти	
Робота з вчителями(-льками) та іншими працівниками(-цями) школи				
26	Проведення освітньо-методичного тренінгу «Запобігання та протидія проявам насильства над дітьми» для вчителів та дітей-медіаторів/медіаторок	Під час осінніх канікул	Уповноважена особа, педагог(-иня)-медіатор(-ка)	
27	Проведення заняття «Запобігання та протидія проявам насильства над дітьми» для персоналу школи, класних керівників(-иць) 1-11 класів, самоврядування, фокус-групи	Листопад, лютий (або за окремим графіком)	Уповноважена особа	Підвищити рівень обізнаності персоналу школи з питань запобігання та протидії насильству та булінгу
28	Забезпечення соціально-психологічного супроводу (консультування, бесіди, діагностування тощо) осіб, які бесіди, діагностування тощо) осіб, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування)	Постійно	Практичний(-а) психолог(-иня)	

№ з/р	Заплановані заходи	Терміни виконання	Відповідальний	Примітки
29	Проведення тренінгових занять з педагогічним колективом на тему «Профілактика булінгу в учнівському середовищі»	Жовтень	Практичний(-а) психолог(-иня), соціальний(-а) педагог(-иня)	
30	Участь у онлайн-курсі «Протидія булінгу (цькуванню) та його попередження в закладах освіти» на сайті МОН України	Протягом року	Педагоги(-ині) школи	За посиланням (https://prometheus.org.ua/course)
31	Проведення тренінгу для педагогів(-инь) з арт-терапії на тему: «Мій теплий внутрішній світ»	Січень	Практичний(-а) психолог(-иня)	Поліпшення фізичного та емоційного стану педагогів(-инь), відкриття творчого потенціалу особистості, підвищення працездатності
32	Ознайомлення педагогічних працівників(-иць) з результатами анкетування «Вимір насильства над дітьми»		Уповноважена особа	
33	Надання рекомендацій педагогам «Управління стресом»	Протягом року	Практичний(-а) психолог(-иня)	
Робота з батьками				
34	Проведення тренінгу для батьків з арт-терапії на тему: «Мій теплий внутрішній світ»	Листопад, лютий	Уповноважена особа, педагог(-иня)-медіатор(-ка)-тренер(-ка)	
35	Проведення заняття «Запобігання та протидія проявам насильства над дітьми» для батьків 1-11 класів	Листопад, лютий (або за окремим графіком)	Класні керівники(-ці) 1-11 класів	
36	Ознайомлення батьків з: - правилами поведінки здобувачів освіти; - планом заходів школи, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню); - процедурою подання учасниками(-цями) освітнього	Постійно	Класні керівники(-ці) 1-11 класів	

№ з/р	Заплановані заходи	Терміни виконання	Відповідальний	Примітки
	процесу заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти (форма заяви, орієнтовний зміст, терміни та процедура розгляду відповідно до законодавства тощо); - порядком реагування на доведені випадки булінгу (цькування); - інформацією щодо особи, відповідальної за здійснення контролю за виконанням плану заходів з протидії булінгу (цькуванню) та розгляд скарг про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за відповідними заявами; - інформацією щодо відповідальності за вчинення булінгу (цькування) за відповідними заявами; - інформацією щодо відповідальності за вчинення булінгу (цькування) згідно з КУпАП та повідомлення уповноваженого органу Національної поліції України про випадки булінгу (цькування); - інформацією щодо телефонів «гарячої» лінії тощо			
37	Проведення батьківських зборів, тренінгів, бесід тощо з питання протидії булінгу (цькуванню), жорсткому поводженню, насильству в освітньому середовищі для батьків 1-11 класів	Постійно	Класні керівники(-ці) 1-11 класів	
Робота з учнями та ученицями				
38	Проведення Єдиної класної виховної години «Подоласмо булінг разом»	Вересень	Класні керівники(-ці) 1-11 класів, практичний(-а) психолог(-иня), педагог(-иня)	
39	Проведення класних учнівських зборів (у формі двох мінітренінгів) з метою розробки	Протягом вересня (за	Класні керівники(-ці) 1-11	

№ з/р	Заплановані заходи	Терміни виконання	Відповідальний	Примітки
	правил класу з ненасильницької поведінки	окремим графіком)	класів	
40	Проведення класних виховних годин з означеної тематики (щомісячно)	Протягом року	Класні керівники(-ці) 1-11 класів	
41	Забезпечення проведення анкетування «Вимір насильства над дітьми» для учнів/учениць 5-11 класів	За окремим графіком	Класні керівники(-ці) 5-11 класів	
42	Проведення заняття «Запобігання та протидія проявам насильства над дітьми» для дітей-лідерів(-ок) учнівського самоврядування та дітей-медіаторів/медіаторок	Листопад, лютий (або за окремим графіком)	Уповноважена особа, педагог(-иня)-медіатор(-ка)-тренер(-ка)	
43	Забезпечення участі учнів/учениць 1-11 класів у тижні «16 днів проти насильства»	Листопад-грудень	Класні керівники(-ці) 1-11 класів	
44	Забезпечення участі учнів/учениць 1-11 класів в шкільній акції «Добро починається з тебе»	Лютий	Класні керівники(-ці) 1-11 класів	
45	Забезпечення участі учнів/учениць 1-11 класів у заходах до Всеукраїнського Тижня права	Протягом року	Класні керівники(-ці) 1-11 класів	
46	Проведення відновлювальних практик (медіації, Кола тощо)	Протягом року (за запитом педагогів(-инь))	Соціальний(-а) педагог(-иня)	
47	Надання рекомендацій педагогам(-иням) «Управління стресом»	Протягом року	Практичний(-а) психолог(-иня)	
48	Проведення уроку «Стоп булінг», уроків толерантності «Рівні серед рівних», забезпечення участі учнів/учениць 1-11 класів у загальношкільних флешмобах до Дня єдності та соціальної згуртованості, Дня добра, Дня миру тощо	Протягом року	Класні керівники(-ці) 1-11 класів	

Додаток 4

СТВОРЕННЯ БЕЗНАСИЛЬНИЦЬКОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В КЗ «ЛИСИЧАНСЬКА СПЕЦІАЛІЗОВАНА ШКОЛА I-III СТУПЕНІВ № 8», ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ. З ДОСВІДУ РОБОТИ

*Науменко Вікторія,
заступниця директора з виховної роботи*

Протягом 2019-2020 навчального року педколектив працює над *реалізацією виховної проблеми школи*: «Виховання особистості, орієнтованої на найдосконаліші соціокультурні, загальнолюдські та національні цінності в умовах Нової української школи».

Серед *найважливіших завдань* школи:

- формування безпечного освітнього середовища;
- розвинене учнівське і батьківське самоврядування;
- побудова освітнього процесу на філософії дотримання прав людини і дитини, толерантності та дискримінації;
- довіра всіх суб'єктів один до одного;
- залучення внутрішніх і зовнішніх ресурсів;
- запровадження відновних практик в освітній процес.

З метою створення безпечного освітнього середовища, профілактики негативних явищ в учнівському середовищі на початок навчального року в школі складається річний план роботи, обов'язковими пунктами якого є розділи щодо:

- профілактики бездоглядності, правопорушень і злочинів серед учнів/учениць;
- профілактики суїциду серед неповнолітніх;
- формування ненасильницької поведінки, ціннісного ставлення до прав людини та попередження булінгу, кібербулінгу серед учнів/учениць.

Заходи з цих питань внесено до планів класних керівників(-иць) з виховної роботи.

Питання створення безпечного середовища, профілактики булінгу, насильства в дитячому колективі розглядаються на засіданнях **педагогічної ради**:

- «Протидія булінгу»;
- «Безпечна та дружня до дитини школа», де було розглянуто питання створення безпечного освітнього середовища у школі;
- «Профілактика булінгу. Затвердження «Антибулінгової програми та Етичного Кодексу школи»;
- «Ненасильницьке спілкування як технологія побудови діалогу між учасниками/учасницями освітнього процесу».

Стан роботи в даному напрямі розглядався на нарадах, зазначений у наказах по школі:

- 14.01.2019 р. відбулася **нарада при директорові** «Профілактика та подолання булінгу в шкільному середовищі»;
- 30.11.2019 р. - нарада при директорові «Про стан превентивного виховання, протидії насильству та булінгу»;
- 12.02.2019 р. відбулося **засідання методоб'єднання класних керівників(-иць)**, на якому всі були ознайомлені зі змінами в законодавстві України щодо профілактики насильства та булінгу; було доведено інформацію про відповідальність та алгоритм дій учителів у разі випадків насильства та булінгу;
- 05.02.2019 р. у школі видано наказ № 55 «Про організацію роботи у школі з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу», яким затверджено план додаткових заходів щодо запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу;

- 13.09.2019 р. видано наказ № 331 «Про призначення уповноваженої особи з реагування на випадки або підозру фактів насильства на 2019-2020 н. р.»;
- 15.01.2020 р. видано наказ № 38 «Про організацію роботи школи з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу (цькуванню)».

Наради за участю заступника(-ці) директора з виховної роботи:

Вересень

1. Організація роботи щодо створення безпечного освітнього середовища.
2. Організація зайнятості учнів у позаурочний час.
3. Організація роботи з учнями, які потребують особливої педагогічної уваги.
4. Організація роботи органів учнівського самоврядування ДШО «Республіка Юних».

Листопад

Система роботи з попередження правопорушень та формування мотивації до ЗСЖ.

Грудень

Організація та проведення Тижня правових знань.

Січень

Система роботи класних керівників(-иць) щодо виконання учнями Єдиних вимог, КЕКШ (корпоративного етичного кодексу школи), зміцнення дисципліни; контроль стану відвідування учнями занять.

Лютий

1. Використання можливостей системи спортивно-масової роботи з учнями задля підготовки успішності учнів в майбутньому.
2. Робота педколективу з профілактики шкідливих звичок, негативних проявів серед учнів.

Березень

1. Система індивідуальної та групової роботи з батьками (виконання плану роботи з батьками, залучення їх до освітнього процесу, психолого-педагогічної освіти).
2. Робота педагогічного колективу щодо захисту прав дитини.
3. Організація роботи з учнями, які потребують особливої педагогічної уваги.
4. Організація роботи органів учнівського самоврядування ДШО «Республіка Юних».

Листопад

Система роботи з попередження правопорушень та формування мотивації до ЗСЖ.

Грудень

Організація та проведення Тижня правових знань.

Січень

Система роботи класних керівників(-иць) щодо виконання учнями Єдиних вимог, КЕКШ (корпоративного етичного кодексу школи), зміцнення дисципліни; контроль стану відвідування учнями занять.

Лютий

1. Використання можливостей системи спортивно-масової роботи з учнями задля підготовки успішності учнів в майбутньому.
2. Робота педколективу з профілактики шкідливих звичок, негативних проявів серед учнів.

Березень

1. Система індивідуальної та групової роботи з батьками (виконання плану роботи з батьками, залучення їх до освітнього процесу, психолого-педагогічної освіти).
2. Робота педагогічного колективу щодо захисту прав дитини.

План роботи МО класних керівників(-иць) на 2019-2020 н.р. містить питання:

№ з/п	Зміст	Відповідальні
1	Створення безпечного освітнього середовища. Протидія булінгу та насильству в школі.	Уповноважена особа
2	Корекційне діагностування дітей з девіантною поведінкою з метою профілактики правопорушень у школі.	Психолог(-иня)
3	Про стан роботи із запобігання булінгу, насильству, щодо профілактики та протидії поширенню наркоманії, злочинності, тютюнопаління.	Заступник(-ця) директора(-ки) з ВР, соціальний(-а) педагог(-иня)
4	Результати проведеного анкетування з учнями 5 класу.	Психолог(-иня)
5	Профілактика травматизму. Попередження нещасних випадків з учнями в школі та в побуті.	Спеціаліст з ОП
6	Організація та проведення тренінгу для класних керівників(-иць) «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми».	Заступник(-ця) директора(-ки) з ВР, класний(-а) керівник(-ця)
7	Аналіз проведення Тижня знань безпеки життєдіяльності.	Педагог(-иня)-організатор(-ка), класні керівники(-ці)
8	Круглий стіл «Класний(-а) керівник(-ця) і батьки: забезпечення партнерства та співпраці».	Голова МО
9	Організація роботи з батьками здобувачів освіти з профілактики булінгу та запобігання насильству в родині та закладах освіти. Презентація тренінгу з батьками «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми».	Уповноважена особа
10	Підвищення розвивальної ефективності виховання особистості дитини шляхом відкриття, усвідомлення й привласнення загальнолюдських та національних моральних норм як цінності власного життя, які утворюють внутрішній стрижень особистості - ціннісну морально-етичну орієнтацію, яка слугує основою розвитку та самореалізації в умовах соціокультурної діяльності.	Класний(-а) керівник(-ця)

Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству.

Ухвалений ВРУ 07.12.2017.
Підписаний Президентом України 04.01.2018

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких дій

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності

Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб:

Подружжя

Особа, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти

Мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя)

Прадід (прабаба) та правнук (правнучка)

Колишнє подружжя

Наречені

Прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя

Дід (баба) та онук (онучка)

Діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими

Вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка)

Батьки (мати, батько) і дитина (діти)

Рідні брати і сестри

Опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням

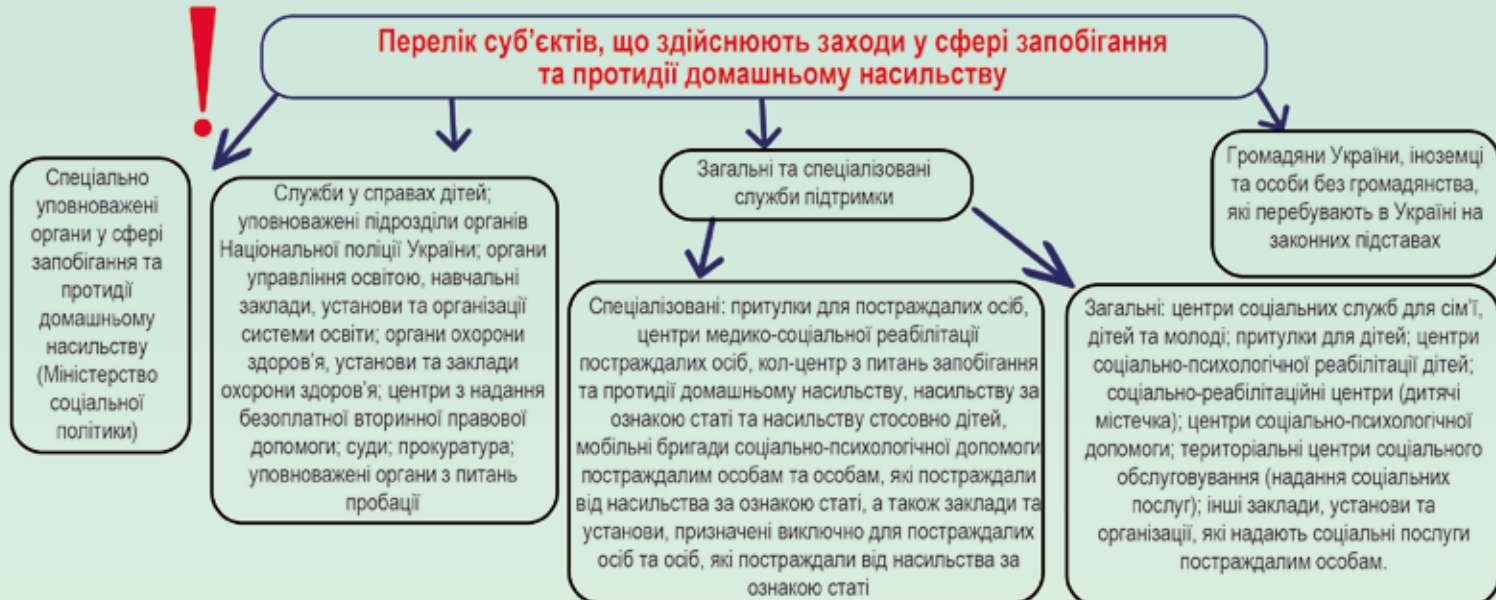
Особа, які мають спільну дитину (дітей)

Інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онучка)

Буде створено Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Персональні дані зберігаються у Реєстрі протягом **3-х років** з дня вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі.

Перелік суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

Повноваження Національної поліції України:

До повноважень Національної поліції віднесено прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей

До повноважень поліції віднесено анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством.

Поліцейські можуть проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням вчинюваного акту домашнього насильства, у разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи.

Спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству:

- 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника;
- 2) обмежувальний припис стосовно кривдника;
- 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;
- 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року.

10 діб

Терміновий заборонний припис виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення.

1-6 місяців

Обмежувальний припис стосовно кривдника видається судом. Тимчасове обмеження прав кривдника або покладення на нього певних обов'язків. Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків.

Зверніть увагу – повернули штраф, як вид стягнення!

Від від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за вчинення домашнього насильства

Від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за вчинення домашнього насильства повторно, протягом року

Якщо Ви стали жертвою або свідком домашнього насильства - не вагайтесь! Звертайтеся до Національної поліції України за номером

102

або на

Національну "гарячу" лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації

0 800 500 335

або **116 123** (з мобільних)

Анонімно. Конфіденційно. Безкоштовно. Цілодобово

Особливості застосування термінового заборонного та обмежувального приписів у випадку, якщо однією з сторін є дитина; відповідальність дітей-кривдників

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь

Дитина-кривдник - особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства - особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства

Обмежувальний припис - встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи

Терміновий заборонний припис - спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства

Судом
на строк від **1 до 6 місяців**

Видається

Уповноваженим підрозділом
Національної поліції
на строк **до 10 днів**

Про видачу обмежувального припису стосовно кривдника у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини можуть звернутися:

- Батьки або інші законні представники дитини,
- Родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра),
- Мачуха або вітчим дитини,
- Орган опіки та піклування;

Виконання програм для кривдників стосовно дітей-кривдників здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей.

Обмежувальний припис не може містити заходів, що обмежують право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання (перебування), якщо кривдником є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку на день видачі такого припису.

Терміновий заборонний припис по відношенню до дитини не може містити заходів, обов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи та заборони на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи. Дана норма діє якщо кривдником є особа, яка на день винесення припису не досягла вісімнадцятирічного віку та має спільне місце проживання (перебування) з постраждалою особою.

Особливості притягнення дитини до адміністративної відповідальності (ст. 24/1 КпАП)

16 років

- Зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- Попередження;
- Догана або сувора догана;
- Передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Особливості притягнення дитини до кримінальної відповідальності (ст. 98 ККУ)

16 років

- Штраф;
- Громадські роботи;
- Виправні роботи;
- Арешт;
- Позбавлення волі на певний строк.

14 років

в передбачених
ККУ випадках

До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок широго розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

Обмежувальний припис

Видається
судом

захід тимчасового обмеження прав
чи покладення обов'язків на особу,
яка вчинила домашнє насильство,
спрямований на забезпечення
безпеки постраждалої особи

на строк
від 1 до 6
місяців

видається

За заявою:

- постраждалої особи або її представника;
- у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини – батьків або інших законних представників дитини, родичів дитини (баби, діда, повнолітніх брата, сестри), мачухи або вітчима дитини, а також органу опіки і піклування;
- у разі вчинення домашнього насильства стосовно недієздатної особи – опікуна, органу опіки і піклування

що обмежує?

- заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
- усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
- обмеження спілкування з постраждалою дитиною;
- заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалої особи;
- заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
- заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Про видачу обмежувального припису кривднику суддя у встановлений законом строк інформує уповноважені підрозділи органів Національної поліції України районні державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад за місцем проживання (перебування) постраждалої особи

Терміновий заборонний припис

Видається
нац поліцією

захід протидії домашньому насильству,
спрямований на негайне припинення
домашнього насильства, усунення
небезпеки для життя і здоров'я
постраждалих осіб та недопущення
продовження чи повторного вчинення
такого насильства

На строк
до 10 днів

виноситься

за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків.

що забороняє?

- зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
- заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
- заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Терміновий заборонний припис вручається кривднику, а його копія – постраждалій особі або її представнику

Цю публікацію зроблено за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є відповідальністю ГО "Ла Страда-Україна" і не обов'язково відображає офіційну позицію Європейського Союзу.

116 123 з мобільного
або 0 800 500 335
зі стаціонарного

THIS PROJECT IS FUNDED BY
THE EUROPEAN UNION

PRAVO-JUSTICE

Виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами

Керівник закладу загальної середньої освіти забезпечує реалізацію у закладі освіти заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі шляхом (Постанова КМУ від 22.28.2018р. №658 Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі (витяг)):

проведення з учасниками освітнього процесу виховної роботи із запобігання та протидії насильству

організація роботи практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми

здійснення з учасниками освітнього процесу інформаційно-просвітницьких заходів з питань запобігання та протидії насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей

визначення уповноваженого спеціаліста з числа працівників закладу для проведення невідкладних заходів реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб

Уповноважена посадова особа закладу загальної середньої освіти:

Постанова КМУ від 22.28.2018р. №658 Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі (витяг):

У разі виявлення фактів насильства)

- Протягом доби за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти інформує уповноважений підрозділ органу Національної поліції та Службу у справах дітей (у разі коли постраждалою особою та/або кривдником є дитина),
- забезпечує надання медичної допомоги (у разі потреби)
- та фіксує необхідну інформацію в журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі (закладу освіти) за формою згідно з додатком 3

Наказ МОН України від 02.10.2018р. №1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення,реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» (витяг):

У разі виникнення підозри щодо домашнього насильства, жорстокого поводження з дитиною або якщо є реальна загроза його вчинення (удома. з боку однолітків, з боку інших) уповноважена особа

- зустрічається з дитиною, стосовно якої є інформація про жорстоке поводження щодо неї;
- намагається розговорити, встановити контакт, довірливі стосунки;
- надає емоційну підтримку.
- забезпечує надання медичної допомоги (у разі потреби)

У разі підтвердження факту жорстокого поводження чи насильства щодо дитини

- повідомляє працівників психологічної служби закладу освіти,
- а працівник психологічної служби за потреби складає план корекційної роботи та здійснює соціально-педагогічний супровід з жертвою та її кривдником, особливо, якщо останнім є інший учень (учні) закладу, та у разі необхідності

Педагогічні працівники, медичний та господарсько-обслуговуючий персонал закладу освіти у разі виявлення ознак чи факторів, що можуть вказувати на домашнє насильство, складні життєві обставини, жорстоке поводження з дитиною або ризики щодо їх виникнення стосовно дитини

- передають уповноваженій особі закладу освіти, а у разі її відсутності – безпосередньо керівникові закладу освіти (директорові) чи заступнику директора інформацію про дитину з метою планування подальших дій щодо заходів для надання медичної, психологічної або іншої допомоги постраждалому

У закладі освіти на інформаційному стенді та на офіційному веб-сайті має бути розміщено контактну інформацію уповноваженої особи закладу, організацій та установ, служб підтримки постраждалих осіб, до яких слід звернутися у випадку домашнього насильства

Заклади освіти звітують щокварталу Мінсоцполітики про результати здійснення повноважень у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статті у визначеному ним порядку через МОН

Хто і як

Відповідатиме за булінг

Відповідно статті 173³ Кодексу України про Адміністративні правопорушення

Учасники освітнього процесу
діти від 16 років

Батьки або особи, які їх замінюють

у випадку, якщо діяння вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від 14 до 16 років

Штраф

Громадські роботи

від 850 до 3 400 грн.
від 20 до 60 годин

від 50 до 200 мінімумів доходів громадян

Керівник закладу освіти

у разі повідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу

Штраф або виправні роботи

тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку

Youtube

Витяг із Закону України «Про освіту»:

Стаття 1 п. 3¹:

Булінг (цькування) — діяння (дії або бездіяльності) **учасників освітнього процесу**, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін — кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Стаття 52. Категорії учасників освітнього процесу

Учасниками освітнього процесу є:

- здобувачі освіти;
- педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники;
- батьки здобувачів освіти;
- фізичні особи, які провадять освітню діяльність;
- інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», прийнятий від 18.12.2018

Вносяться зміни до таких законодавчих актів України:

Кодексу України про адміністративні правопорушення статті 173⁴, 184, 221, 255
Закону України «Про освіту» статті 1 п. 3¹, 25, 26, 30, 53, 54, 55, 64, 65, 66, 71, 73, 76
Закону України «Про дошкільну освіту» статті 11, 15, 19, 20, 21¹, 28, 36
Закону України «Про загальну середню освіту» статті 23¹, 29, 37, 39
Закону України «Про позашкільну освіту» статті 10, 11, 12, 14, 20¹
Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» статті 10¹, 20, 22¹, 24, 34, 40¹
Закону України «Про вищу освіту» статті 13 п. 24², 15 п. 5¹, 32, 34 п. 18¹, 57 п. 14, 58 п. 6, 62 п. 23, 63 п. 4

Facebook

З будь-якими питаннями про булінг і не тільки, ти можеш звернутися на Національну дитячу «гарячу» лінію:

0 800 500 225

безкоштовно зі стаціонарного

116 111

безкоштовно з мобільного

stopbullying.com.ua

Протидія булінгу

Суб'єкти

Засновник закладу освіти

Керівник закладу освіти

Батьки здобувачів освіти

Здобувачі освіти

Державні органи

Громадське
самоврядування

Органи місцевого
самоврядування,
Верховної ради Автономної
Республіки Крим

Педагогічні,
науково-педагогічні
і наукові працівники

Центральний орган
виконавчої влади у сфері
освіти і науки

Обов'язки

Керівників закладу освіти

- забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування);
- розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) учасників освітнього процесу та видає рішення про проведення розслідування;
- забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);
- повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти

Батьків здобувачів освіти

- сприяти керівництву закладу освіти у проведенні розслідування щодо випадків булінгу (цькування);
- виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти

Здобувачів освіти

- повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно учасників освітнього процесу, свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб;

Педагогічних, науково-педагогічних
і наукових працівників

- повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно учасників освітнього процесу, свідком яких вони були особисто або про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування)

Права

Батьків здобувачів освіти

- отримувати інформацію про діяльність закладу освіти. У тому числі щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування);
- подавати заяву керівництву або засновнику закладу освіти та загальної середньої освіти про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;
- вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасник освітнього процесу;

Здобувачів освіти

- захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти;
- отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування)

Педагогічних, науково-педагогічних
і наукових працівників

- захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю

Порядок реагування на випадки булінгу (цькування)

(Наказ МОН України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти»)

БУЛІНГ (ознаки)

Сторони булінгу

- Кривдник(-ця) (булер(-ка),
- Потерпілий(-ла) (жертва булінгу),
- Спостерігачі (за наявності).

Повторюваність дій

- Систематичне вчинення,
- В тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій.

Територія скоєння

- Безпосередньо в приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (включно з навчальними приміщеннями, призначеними для занять спортом, проведення заходів, коридорами, роздягальнями, вбиральнями, душовими кімнатами, їдальнею тощо);

- За межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти, та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника закладу освіти, в тому числі дорогою до (із) закладу освіти.

Хто вчиняє?

- Учасники(-ці) освітнього процесу до дитини;
- Дитиною до інших учасників(-ць) освітнього процесу;

Тобто:

- Учні, учениці по відношенню до педагогів, адміністрації закладу освіти, персоналу закладу освіти, батьків інших дітей;
- Педагоги, адміністрація закладу освіти, персонал закладу освіти, батьки інших дітей по відношенню до учнів та учениць.

Суб'єкти реагування на випадки булінгу

- служба освітнього омбудсмена;
- служби у справах дітей (з метою вирішення питання щодо соціального захисту малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування), з'ясування причин, які призвели до випадку булінгу (цькування) та вжиття заходів для усунення таких причин);
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (з метою здійснення оцінки потреб сторін булінгу (цькування), визначення соціальної послуг та методів соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки та надання соціальних послуг);
- органи місцевого самоврядування, керівники(-ці) та інші працівники(-ці) закладів освіти;
- засновники(-ці) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган;
- територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України.

Механізм подання заяв або повідомлень про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти

Учасники(-ці) освітнього процесу можуть повідомити про випадок булінгу (цькування), стороною якого вони стали або підозрюють про його вчинення стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників(-ць) освітнього процесу або про який отримали достовірну інформацію.

Кого можуть повідомити?

Керівника(-цю) закладу освіти або інших суб'єктів реагування.

В якій формі?

В усній та (або) письмовій формі в тому числі із застосуванням засобів електронної комунікації

Дії керівника(-ці) закладу освіти:

У разі отримання заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування)

Кого повідомляє?

- Територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України;
- Принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування);
- Службу у справах дітей;
- Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- За потреби викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги.

У строк, що не перевищує 1-ї доби;

Наказом не визначено з моменту скликання засідання комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) (не пізніше ніж упродовж 3-х робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення)

У який строк?

Повноваження керівника(-ці) закладу освіти:

У разі отримання заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування)

- Приймає заяви та повідомлення;
- Затверджує постійний склад комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) наказом на початку навчального року;
- Визначає функціональні обов'язки кожного члена комісії;
- Скликає засідання комісії не пізніше ніж впродовж 3-х робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення;
- Є головою комісії з розгляду випадку булінгу (цькування);
- Оформляє наказом протокол засідання комісії, доводить до відома учасників (-ць) освітнього процесу рішення комісії згідно з протоколом засідання та здійснює контроль за їхнім виконанням

Діяльність щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти

- Розробляє (до початку навчального року), затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти
- Забезпечує проведення моніторингу (за потреби, але не рідше одного разу на півріччя) ефективності виконання Плану та внесення (за потреби) до нього змін

Повноваження комісії з розгляду випадку булінгу (цькування)

Мета діяльності

- Припинення випадку булінгу (цькування) в закладі освіти;
- Відновлення та нормалізація стосунків;
- З'ясування причин, які призвели до випадку;
- Оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в соціальних та психолого-педагогічних послугах; забезпечення таких послуг.

Склад комісії

Кількісний

- Голова – керівник(-ця) закладу освіти;
- Секретар(-ка);
- Заступник(-ця) голови;
- та не менше ніж п'яти її членів.

Якісний

- Педагогічні (науково-педагогічні) працівники, у тому числі практичний психолог та соціальний педагог (за наявності) закладу освіти;
- Представники служб у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- За згодою: Батьки або інші законні представники малолітніх або неповнолітніх сторін булінгу (цькування);
- Сторони булінгу (цькування);
- Представники інших суб'єктів реагування

Завдання комісії

- І етап:**
- Збір інформації щодо обставин випадку булінгу (цькування);
 - розгляд та аналіз зібраних матеріалів щодо обставин випадку булінгу (цькування)
 - прийняття рішення про наявність/відсутність обставин, що обґрунтовують інформацію, зазначену у заяві.

ІІ етап. У разі прийняття рішення комісією про наявність обставин, що обґрунтовують інформацію, зазначену у заяві:

- оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в отриманні соціальних та психолого-педагогічних послуг, забезпечення таких послуг;
- визначення причин булінгу (цькування) та усунення таких причин;
- визначення заходів виховного впливу щодо сторін булінгу (цькування);
- моніторинг ефективності соціальних та психолого-педагогічних послуг;
- моніторинг ефективності заходів з усунення причин булінгу (цькування)
- моніторинг ефективності заходів виховного впливу
- корегування (за потреби) відповідних послуг та заходів;
- надання рекомендацій для педагогічних (науково-педагогічних) працівників закладу освіти щодо доцільних методів здійснення освітнього процесу та інших заходів з малолітніми чи неповнолітніми сторонами булінгу (цькування), їхніми батьками або іншими законними представниками;
- надання рекомендацій для батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

Регламент діяльності

Комісія виконує свої обов'язки на постійній основі. Склад комісії затверджується керівником(-цею) закладу освіти. Засідання комісії проводяться у разі потреби. Дату, час і місце проведення засідання комісії визначає її голова - керівник(-ця) закладу освіти.

Голова комісії скликає засідання комісії не пізніше ніж упродовж 3-х робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення.

Комісія розглядає заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування) та виконує свої завдання у строк який не має перевищувати 10-ти робочих днів із дня отримання заяви або повідомлення керівником(-цею) закладу освіти.

Секретар комісії:

- не пізніше 18-ї години дня, що передуватиме дню засідання комісії, повідомляє всіх учасників(-ць);
- веде протокол засідання комісії за формою згідно з додатком до цього Порядку, що оформлюється наказом керівника(-ці) закладу освіти.

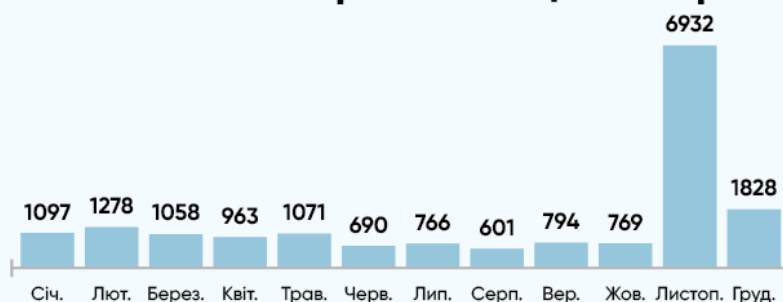

Січень – грудень 2019 рік

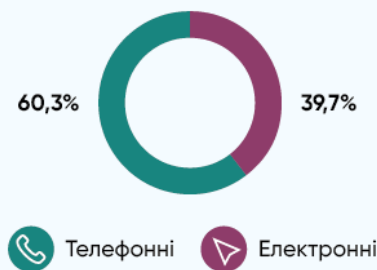

17 847
звернень

Статистика звернень за місяцями 2019 р.

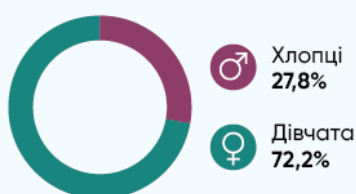
Види консультацій

Напрями консультацій

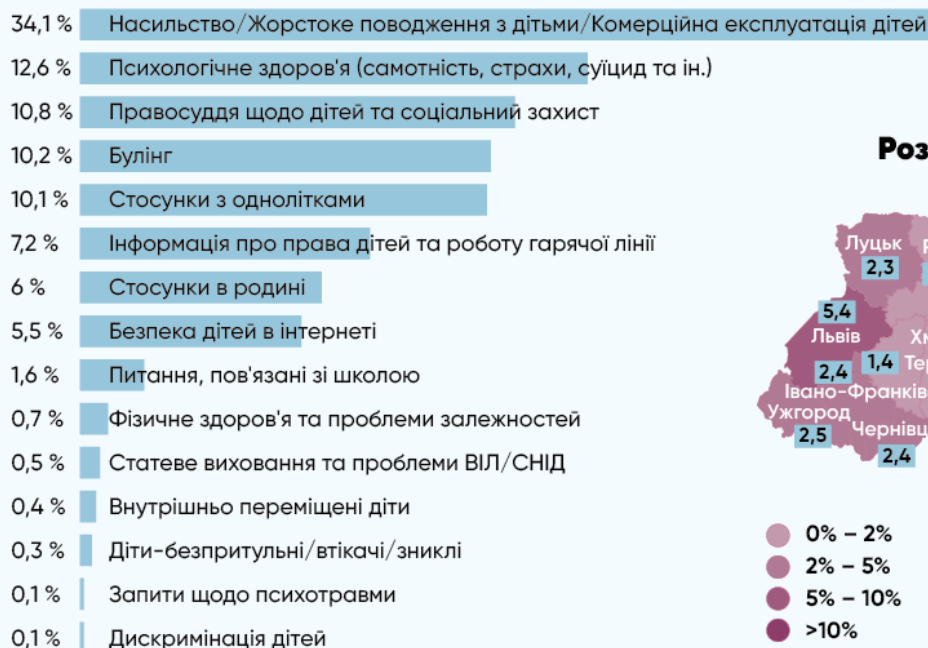
Гендерний розподіл

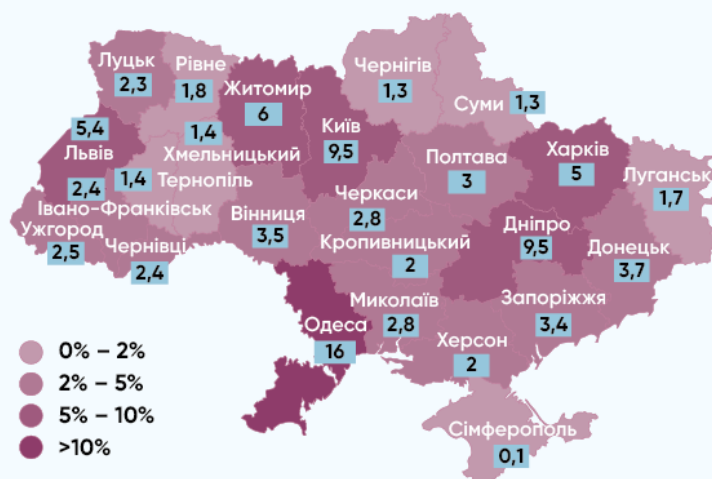
Віковий розподіл

Консультації

Розподіл дзвінків за регіонами

Джерела інформації про Національну дитячу гарячу лінію

КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ

- Навчально-методичний посібник «Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект». – [Навч.- метод. посібник] /К.: ФОП Стеценко В.В. – 2016

Режим доступу:

http://www.la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_65.html

- Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – К.: – 2018. – 140 с.

Режим доступу: <https://bit.ly/32AKTTK>

- Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. – К.: ФОП Нічога С.О.. – 2018. – 174 с.

Режим доступу: <https://bit.ly/37XOBrr>

- Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. /Андреєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 132 с.

Режим доступу: <https://bit.ly/2PsZ3AR>

- Серія ліфлетів з протидії булінгу для дітей, педагогів та батьків/Інфографіки

Режим доступу:

https://drive.google.com/drive/folders/1B2az9u89S29_jszKskI5p5lvVHp9TIO_P?usp=sharing

- Онлайн-курс «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти»

Режим доступу:

https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about

- Онлайн-курс «Дім (не)безпеки»

Режим доступу: <https://nonviolence.ed-era.com/>

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРОК ТА УПОРЯДНИЦЬ

ПІБ	Місце роботи, посада
Андрєєнкова Вероніка Леонідівна	ГО «Ла Страда-Україна», директорка департаменту науково-методичної роботи та медіації, тренерка, медіаторка
Аносова Юлія Вікторівна	ГО «Ла Страда-Україна», юристка, кандидат юридичних наук
Байдик Віта Володимирівна	Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Луганської області, старша викладачка кафедри педагогіки та психології, завідувачка обласного навчально-методичного центру психологічної служби системи освіти, кандидат психологічних наук, тренерка Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Бондар Валерія Ігорівна	ГО «Ла Страда-Україна», фахівчиня департаменту науково-методичної роботи та медіації
Войцях Тетяна Володимирівна	Комунальний навчальний заклад «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», завідувачка обласного центру практичної психології і соціальної роботи, Черкаської області, тренерка Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Калашник Ольга Анатоліївна	Президентка ГО «Ла Страда-Україна»
Левченко Катерина Борисівна	Урядова уповноважена з питань гендерної політики, доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор
Легенька Марина Миколаївна	ГО «Ла Страда-Україна», директорка юридичного департаменту, адвокат, доктор філософії в галузі права
Матвійчук Марина Миколаївна	Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, викладачка кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки, кандидат педагогічних наук, медіаторка Національної медіаторської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Мельничук Вікторія Олексіївна	Інститут модернізації змісту освіти МОН України, завідувачка сектору соціально-педагогічної освіти, медіаторка Національної медіаторської мережі ГО «Ла Страда-Україна»

ПІБ	Місце роботи, посада
Поуль Валентина Станіславівна	Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, завідувачка кафедри психології та розвитку особистості, кандидат психологічних наук, тренерка Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Столбун Наталія Олександрівна	Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, методист кафедри педагогіки і психології, Луганської області, тренерка Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Харківська Тетяна Андріївна	ГО «Ла Страда-Україна», фахівчиня департаменту науково-методичної роботи та медіації
Черпаха Катерина Вікторівна	ГО «Ла Страда-Україна», віцепрезидентка
Чернець Катерина Олександрівна	ГО «Ла Страда-Україна», фахівчиня департаменту науково-методичної роботи та медіації

НОТАТКИ

**ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ
ПРОЯВАМ НАСИЛЬСТВА:
ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Упорядниці:

Андреєнкова В.Л., Чернець К.О.

Літературна редакція:

Кордик Н.І.

Верстка та дизайн видання:

Сердюк О.С.

Формат: 60х90/8

Ум.-друк. арк.

Тираж – 700 примірників

«Видавничий дім Дмитра Бураго»

Київ-04080, а/с 41. Тел. /факс: (044) 227-3828, 227-3848.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру - ДК №4558 від 05.06.2013

Друк ФОП Нічога С.О.

Київ-03148, вул. Гната Юри 7-В, кв.50

Свідоцтво про реєстрацію серії В02 №360064 від 15.06.2004 р.

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Громадська організація «Ла Страда-Україна»

Київ, 03113, а/с 26,
тел./факс: +38 (044) 205 36 95

✉ info@la-strada.org.ua 🌐 www.la-strada.org.ua 📘 [lastradaukraine](https://www.facebook.com/lastradaukraine)

Національна дитяча «гаряча лінія» (дзвінки безкоштовні)

0 800 500 225 або 116 111 (з мобільного)

📘 [childrenhotline.ukraine](https://www.facebook.com/childrenhotline.ukraine) 📷 [childhotline_ua](https://www.instagram.com/childhotline_ua)

Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні

✉ kiev@unicef.org 🌐 www.unicef.org/ukraine

📘 [UNICEFUkraine](https://www.facebook.com/UNICEFUkraine) 📷 [UNICEF_Ukraine](https://www.instagram.com/UNICEF_Ukraine) 🗣️ [UNICEF-UA](https://www.tumblr.com/UNICEF-UA)

Онлайн-консультації за адресою:

✉ info@la-strada.org.ua

Відеоролик «Діти про Національну дитячу «гарячу лінію»:

